

VIGILIA

1 9 7 5
november

FERENCZY BÉNI MUNKÁJA
(Vattay Elemér reprodukciója)

11

CSERHÁTI JÓZSEF	Az egyház dialógusa hazánkban — — — — —	721
HEGYI BÉLA	Élő jel a társadalomban — — — — —	730
CSANÁD BÉLA	Misztérium és liturgia — — — — —	734
REZEK ROMÁN	„Megértének-e engem valaha?” Teilhard naplójának első kötete — — — — —	741
TÖRÖK ISTVÁN	Karl Barth és a római katolicizmus — — — — —	748
BÁRCZI GÉZA	A biblia új, teljes magyar fordítása — — — — —	752
BARLAY Ö. SZABOLCS	Michelangelo egy II. János erdélyi fejedelemnek ajánlott olasz verseskönyvében (1565) — — — — —	755
FALU TAMÁS	Versek — — — — —	761
NYÜGÉRI JÓZSEF	Öveges professzor — — — — —	762
MIKES MARGIT	Tűzek (vers) — — — — —	764
VARGA IMRE	Oppidum Örs a török után. Adatok Mezőörs történetéhez — — — — —	765
SZILI LEONTIN	Lepkeszárnynon (elbeszélés) — — — — —	771
FAZEKAS RITA	Halottak napja, Pusztaság, Ajándékozás (versek) — — — — —	778, 780
NAPJAINK	A Magyar Papi Békemozgalom jubileuma — — — — —	779
KÉPEK	Az egyházasgergei (Nógrád megye) műemlék-templom a 778. oldalon, a templom XVI. századból származó pasztofóriuma a hátsó II. borítón.	

NAPLÓ

A *Vigilia* hírei — 781; Siki Géza: Az örök élet reménye — 781; Tóth Sándor: Kurtág György szerzői estje, Bach-Schweitzer emlékest — 783; S. G.: Molnár Antal a képernyőn — 786; D. I.: Két jelentős kiállításról — 787; R. L.: A Kilenedik szimfónia Ferencsikkel — 789; *Tájékozódás*; Éneklő lányiskolák (Volly István), — 790; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 791.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 188-098, 185-414. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: *Vigilia* kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A *Vigilia* csekkzámla száma: OTP 37.343-VII. Haza előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda. Budapest, V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1050 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkzámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a *Vigilia* című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12,— Ft. Előfizetés: egy évre: 140,— Ft, félévre: 70,— Ft, negyedévre: 35,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

AZ EGYHÁZ DIALÓGUSA HAZÁNKBAN

A negyedik évtized előtt

A Vigiliában ez év áprilisában megjelent tanulmányom, az egyház helyzetéről hazánkban, a vártnál nagyobb visszhangot váltott ki idehaza és külföldön egyaránt. Néhány év óta igen sokan várták már az ilyen természetű áttekintést, de nevezhetném bírálatnak is. Természetesen, mint ahogy ez előre látható volt, pozitív és negatív irányban is foglalkoztak a tanulmánynak szinte minden kis részletével, de különösen magával a témafelvétellel, a módszerrel, a szokatlan hangvételű tartalmi mondanivalóval és az egyes tételek elemzésével. A hozzászólásokból mégis világosan látszik, hogy különösen két kérdés foglalkoztatta a reflexiókat: miért írtam le hazánk felszabadulásának 30. évfordulójával kapcsolatban ilyen aprólékos elemzést a mai magyar egyház összszemléletének vagy önértékelésének alakulását és jelen fázisát; a másik kérdés viszont így fogalmazható meg kifejezett pozitív előjellel: miért ne lehetne a 30 év alatt kialakult és sok tekintetben stabilizáltnak látszó mai „status quo”-t alapul venni és erre mindkét fél számára hasznos, pozitív célkitűzéssel továbbvivő dialógust építeni.

A két kérdés voltaképp logikusan összefügg egymással, és egybenézve őket, egymás felé tartalmazzák a választ is. A 30 év összegező elemzését azért tartottam szükségesnek, hogy a további párbeszéd hátterét biztosítsam, és ennek alapjait minél tárgyilagosabb történelmi és fejlődési gyökerekből vezethessem le. A dialógus akkor jogosult és érvényes, ha nem ötletszerű kíváncsalmak fellángolásából ered, hanem nyomon követhető alakulások és beérések biztosítását jelenti, vagy a partnerek számára kölcsönösen hasznos eredményeket helyez kilátásba.

Ha időkategóriákban gondolkodom, akkor a jelen tanulmány címe ez lehetne: *Harminc év után, a negyedik évtized előtt*; ha pedig az áprilisi tanulmányban felvetett ok-okozat összefüggésű problematikát tartom szem előtt, ilyen címmel is írhatnám cikkemet: *Az egyház helyzetének alakulása a szocialista társadalom további fejlődésében és kibontakozásában*; s ha végül szellemtörténeti vagy bölcséleti aspektusokból nyúlnék a kérdéshez, ilyen fogalmazásban vetném fel a problémát: *A keresztény-marxista dialógus lehetőségei és kilátásai*. (E tanulmányomban nem kívánok foglalkozni a katolikus egyháznak a többi egyházal az ökumené érdekében folytatott párbeszédével.)

Nos, egyetlen kategóriában sem szeretném mostani mondanivalómat előrevételezett vonásokkal kontúrozva csomagolni, vagyis el akarom kerülni, hogy mondanivalóm lényegének ilyen vagy olyan átszalagolásával manipuláltan foglalkozzam a fevetett kérdéssel. Konkrétan álljon előttünk a tétel: *Az egyház dialógusa hazánkban*.

Amikor a Vigilia megkeresésére vállaltam a hazánk felszabadulásának 30. évfordulójáról való megemlékezést, írásom nem akart polémia lenni senkivel és semmivel. A valóságot, a kialakult helyzetet kívántam áttekinteni és úgy összegezni a múltat és a jelent, pozitívumot és negatívumot, elért eredményeket és meddő kísérleteket, jóakaratot és hibákat, hogy mindannak, ami foghatóan és láthatóan áll előttünk, reális oldalát is meg tudjam ragadni, és ezzel, mint biztató jellel tudjunk továbblépni.

Jelen tanulmányomban is azt keresem, amit objektíve alkalmasnak tartok az ügy, a dialógus továbbvitele, teljessé tétele érdekében.

Négy pontban szeretném megfogalmazni, összefoglalni mindazt, ami áprilisi tanulmányom folytatása és kiterjesztése, a dialógus ébrentartása és elmélyítése. Meggyőződésem, hogy a közvélemény mindkét oldalon kívánja a dialógus folytatását és tökéletesítését: a partnerek részéről elvileg ennek semmi nem állhat útjában, gyakorlatilag pedig eljutottunk odáig, hogy a reális alapokat magunk előtt láthatjuk.

A pluralizmus mint korjelenség

Első tekintetre a pluralizmus a mi korfordulónk történelmi, szükségszerű vejejárója. Korunk átmeneti kor a javából, régi és új erők feszülnek benne. Leépülő és átalakuló rétegek alatt érezzük az újat, s a kor nagy tragikuma nem a régi elmúlása, sokszor értékeinek elvesztése vagy feladása is, hanem az újnak fájdalomban és bizonytalanságban való megszületése. Nagy baj, hogy a régít le kell építeni, amikor az újat még csak nem is ismerjük, legfeljebb sejtéseink és megérzéseink vannak róla: a meglévő már elmúlóban van, a születendő viszont mint ismeretlen idegen, mint olyan jövevény áll előttünk, akit nagyon várunk, de nem tudjuk megszólaltatni. Már ez a kettősség is nemcsak kéleltelműséget vagy kétarcúságot hordoz magában, hanem a legtöbb esetben sokréteggű többértelműséggel és váltakozó értékűséggel terheli vagy nehezíti ítéleteinket és életünket.

A mai pluralizmus másik forrása a tudomány, technika és a társadalmi alakulás öntörvényszerűségű növekedése és szétágazása. Csak a II. világháború után került az emberiség 23 olyan felfedezés birtokába, melyek természettudományos alapon, kihatásaikban nagyobb perspektívájuk lehetnek, mint összes eddigi tudományos képletünk és vívmányunk.

A harmadik okot az európai szellemtől jellegzett világnézet egységének felbomlásában és az egyre növekvő feldaraboltságban kell keresnünk. Különösen e téren lett a pluralizmus az egyes ember számára mai probléma. A különböző tudományágak belső növekedése és külső gazdagodása, valamint módszereiknek komplikáltsága olyan nagy lett, hogy egységes, tudományos világnézetről szinte már nem lehet beszélni. Az újszerűség különösen akkor merül fel előttünk, ha például a középkorban csúcspontját elért keresztény világszemléletet tesszük ma elemzés tárgyává. A tanult vagy képzett ember számára egyenesen lehetetlenné vált olyan világszemléletű szintézis, mint ahogyan azt még 500 évvel ezelőtt ismertük. E ténnyel természetesen a mi oldalunkon az egyes ember hithelyzetében, de a tudományban is olyan fordulat állt elő, hogy egyrészt az egyes ember képtelen világszemléleti alapon egzisztenciális adottságainak vagy morális helyzetének minden fázisát értelmesen átfogni, másrészt maga a teológia is nagy nehézségekkel kénytelen megküzdni, hogy az igazság birtoklásának valamilyen fajta közösségi tudatát alakítsa ki az egyes emberek számára. A teológiai pluralizmus közismert. Még ma sem tartunk ott, hogy az ebből adódó problémákat, feladatokat egységesen lássuk gyökereiben és kihatásaiban, és ezeket közös meg egyezéssel feloldjuk. A szocializmust és a marxizmust sem mindenütt értelmezik egyformán. Elég itt a dogmatikus és revizionista felfogásokra, az egzisztencialista és doktriner csoportokra, a Maóra, Marcuséra és másokra hivatkozó frakciókra figyelni. Szinte félelmetesen hat az emberre, hogy a szocialisták és marxisták mellett a mai Portugáliában ún. kisebb, sokszor szélsőséges vagy anarchista csoportosulások is felütötték a fejüket és marxista meggyőződés alapján opportunizmussal vádolják a kommunistákat. A valóságok szembenállása, sokrétűsége ebben a véges világban fel nem oldható.

Az emberi együttélés oly ragyogó színekben rajzolta ki ősidőktől fogva az ellentétek feloldását, az erkölcsi normát, amire a latin ezt a szép szót alkalmazta: „tolerantia” — türelem, egymás elviselése, egymás hordozása és türepe. Volt és van politikai, társadalmi és vallási türelem. Így ismerjük e szónak történelmi megvalósulásait. A türelmet ma úgy fogalmazhatnánk meg, mint a pluralista szétadaroltság vagy a világnézeti pluralizmus eltűrését és viselését, nehézségeinek tudatos áttekintését és nem a megszüntetésért, hanem az egymásmellettséggért való fáradozást.

Ilyen elvi megállapításokra kell épülnie a gyakorlatnak, a konkrétumoknak. Ahogyan a pluralizmusban a dialógus elvi forrásait és gyökereit kell látnunk, úgy a gyakorlati megvalósításokban mint alapvető emberi magatartást a toleranciát, a türelmet kell előtérbe helyeznünk. Mennyire előbbre lennénk, ha az ellentéteket nem a szembenállás vagy ellenségeskedés fogalmaiba, hanem egymás kiegészítésének termékeny feszültségébe sűrítettük volna.

A pluralizmus tudatában az eddigi tapasztalatok alapján a jövőben több „befektetést” kell megkockáztatnunk egymás megértésére és elviselésére, felemelésére és megmentésére. Mennyi baj származott a múltban a „gyorsításokból”, a türelmetlen és ezért sokszor meggondolatlan cselekvési lázból! Ma már odáig ju-

tottunk, hogy körültekinthetünk, lélegzetet vehetünk, már láthatjuk egymást, egymásra nézhetünk és felfedezhetjük egymást. Talán eljött az ideje annak, hogy jobban és alaposabban megismerjük egymást. Tudnunk kell, mit akar a szocializmus, de nagyobb lehetőséget kell adni és teremteni ahhoz, hogy a széles tömegek az egyház, a kereszténység és a vallás értékeit, pozitívumait is megismerhessék.

A koegzisztencia mint korigény

A koegzisztencia mibenlétéről és lényegéről sokfajta értelmezés látott napvilágot. Mint történelmi fejlődés jelenvalóságába ágyazott új szemléletről, de még inkább értékelésről és cselekvésről van szó. A koegzisztenciának van politikai, társadalomtudományos, lélektani és mindennapi meghatározása. Legtöbbször a felsorakoztatott jellemzések keverékében, szinkretizmusában jelenik meg, s mi is így használjuk e fogalmat, mert így értik a széles tömegek és így jelenik meg a mindennap nyelvén. A koegzisztencián azt értjük, hogy különböző országok, nemzetek, népek, csoportok és személyek úgy rendezik be életüket — elvi meggyőződésük és gyakorlati szemléletük alapján —, hogy ugyanezt a jogot senkitől sem vitatják el, sőt kölcsönösen biztosítani kívánják azok számára is, akikkel kapcsolatban vannak vagy együtt élnek, és ezen elismeréseken túl, bizonyos értékeléssel, segélynyújtással, egymás értékeinek kölcsönös kicserélésével fordulnak egymás felé, az egymásra találás és egymás felfedezésének tudatában. Így élnek együtt az emberi értékek nagy integrálásában egymás mellett, egymás anyagi és szellemi javára.

A koegzisztenciának valóban már sok nevet adtak: együttélés, egymás mellett élés, egymásért való élés (a pro-existentia etimológiai értelmében). Minden esetben új fogalomról van szó. A századvégi, sajátosan veretezett, nagy történelmi elemekből egybeötvözött fogalomnak érdemes megvizsgálni bölcséleti hátterét, alapjait és konkrét megvalósulási formáit. A fogalom tartalmi képét talán így formálhatnánk meg magunknak: ellentétekről van szó emberi kapcsolatokban, pluralista szembenállásban és fel nem oldottságban. Ugyanakkor azonban értékekről van szó — és ezek sarkításában jöllehet negatív szembenállás kerül kifejezésre —, magasabb szintézisben azonban mint az élet által indokolt, helytálló igazságok fungálhatnak. E tényállások etikai magatartásunk két fontos szempontját indokolják: a szembenálló tények és meggyőződések történelemalkító funkciójának tisztelteben tartását, sőt még ezen túl a mindkét oldalon szereplő értékeink megvalósításában való kölcsönös segélynyújtást. Az új értékelési skálák megkeresése, és mai új cselekvésvilágunk kialakítása a dialógusnak lesz a feladata, de erről majd később szólnunk.

Maradjunk egyelőre a koegzisztencia fogalmánál és az egyház és állam konkrét koegzisztenciális viszonyánál a mai történelmi helyzetben. Áprilisi tanulmányomban a koegzisztencia egyes elemeit érintettem, itt azonban mélyebbre kellene mennünk. Szó esett a koegzisztencia alaptételéről, mely mindig konkrét történelmi adottság és egyúttal cselekvési imperatívusz. A mi esetünkben a koegzisztencia partnerei egyfelől a magyar nemzeti történelemmel egybeforrott egyház mai létezésében és jelenvalóságában, másfelől a II. világháború után létesült szocialista társadalmi rend a Magyar Népköztársaság államformájában. A kettő között fennálló ellentétek több oldalról adódnak, és alapvetően csak történelmi alakulásukban vagy alkatukban közelíthetők meg. Az egyház ezer éven át vett részt a magyar nemzeti társadalom, a magyar nép szellemi, kulturális, lelki és erkölcsi alakításában. A honfoglalás után papok és szerzetesek honosították meg a földművelés fejlettebb formáit, káptalani és püspöki iskolák tanították népünket a betűvetésre, a tudományra, a fizikára, az orvoslásra és az első természettudományos kutatásokra. Ha akarjuk, fogalmazhatjuk úgy is, hogy a római katolikus egyház — sok vonatkozásban legalább a hitújításig — mint államvallás szerepelt; a rendi állam alkotmánya és az egyházi struktúra egybeartoznak. Az egyház intézményességének szerepe hazánkban sem volt más és több, mint Európa többi országában, melyek lassan nemzeti, majd polgári államokká alakultak át. Nálunk nem írták még meg — mint a legtöbb európai országban — a magyar spiritualitás, a magyar keresztény lelkiség és erkölcsiség alakulását és történetét. Ebben kifejezésre jutna, hogy az evangéliumnak az

egyes emberre való ráhatása sokkal mélyebb volt, mint az egyházi intézményszerűség cselekvésének bármilyen lecsapódása, — gondolok itt a templom, a nevelés és az iskola külön szerepére.

Az egyház jelenlegi partnere már nem a rendi alkotmánnyal rendelkező és a múlt században parlamentet szerzett, polgári társadalmi állam, hanem a XX. században keletkezett és a II. világháború után berendezkedett népi hatalom állama. Más volt az a társadalmi struktúráltságra, vagy osztályokra épülő nemzeti állam (nálunk mindvégig a királyság), amely tudatosan is osztálytársadalom akart lenni, a magántulajdon, a tőke, a gazdasági egyéni kezdeményezés és liberalizmus híve és szorgalmazója volt, s más lett az új államiság társadalmi berendezkedése a régi alapelvek szinte teljes kiiktatásával vagy, átértékelésével. Nem téveszthető szem elől az sem, ami az egyház vonatkozásában döntő jelentőségű volt az új népi állam születésekor: olyan államiság lép színre, amely nem kívánja az egyház irányító tevékenységét az új társadalmi átalakítás és felépítés munkájában.

S valóban, kezdettől fogva a két, a régi és az új államiság feszítő erejében állva volt kénytelen az egyház dönteni, milyen társadalmi tudat vetületében tekintse és bírálja a múltat, s hogyan lássa el új, jelen feladatát. A mindennél alapvetőbb ellentét azonban a teljesen ellentétes világnézetek összeegyeztethetlenségéből ered, s itt áll előttünk a nagy rejtély és feladat: mit lehetne konkrétan és eredményeiben egyáltalán igazolhatóan a keresztény-marxista egymás mellett élésről, kölcsönösségről mondani? Van-e, vagy egyáltalán lehetséges-e valamilyen összekötő híd egymás között, hathatnak-e egymásra, nyújthatnak-e értéket egymásnak, valóban szimbiózisban lehetnek egymással, vagy el kell fogadnunk, hogy csak ellentétekről lehet szó — igaz, hogy csak pozitíve minősíthető és bírálható ellentétekről —, vagy talán szörnyű ellentmondásokról kell beszélnünk, amelyek a legcsekélyebb megközelítésben sem oldhatók fel. A nyugati szemlélők és kritikusok általában már a koegzisztencia lehetőségét is kétségbe vonják, de különösen megkérdőjelezzik az együttéléssel járó együtt-tevékenység és közreműködés tényét.

Ezen a téren a válaszadás nem könnyű, mert valóban elvi szinten sohasem juthatunk el olyan szintézishez, amely egyenlő lenne az egybeolvasztással. Amit megvalósíthatunk, csupán olyan konkrét egybenezés, amely ismét nem elméletileg, de gyakorlatilag fel tudná oldani a szembenállásokat. Ezt az utat történelmi parancs, történelmi szükségyszerűség és az élet törvényének kérielhetlensége jelölte ki számunkra: nem ölhetjük meg egymást, nem tüntethetjük el egymást a Föld színéről, úgy kell elméletileg és gyakorlatilag „szeretnünk” egymást, ahogyan vagyunk. Az élet megmaradásának elvét és parancsát a pluralizmus új valósága és a magasabb emberi humánus új fejlődési szintje indokolja meg.

A felszabadulás 30 éves évfordulójának ünnepségei sok alkalmat adtak egyszerű embereknek, tudósoknak és szakembereknek, a sajtónak és egyéb kommunikációs eszközöknek olyan körütekintésre, amely egyszer tervszerűen és rendszeresen is számba vette a II. világháború után elindult új fejlődési eredményt. Ezeket itt felesleges megismételni. A közvélemény előtt nem ismeretlen, hogy mi történt itt hazánkban, mi változott meg, milyen fokozatok egymásutánjában bontakozott ki népünk felemelkedése. Huszonöt évvel ezelőtt milyen mostohán festett lakásügyünk, milyen lassan, sok bajtól kísérve ment végbe a mezőgazdaság kollektív átszervezése. Sokszor ejt ámulatba bennünket, mennyit tettünk 30 év alatt az iskoláért, könyvekért, tudományért, közművelődésért. Még ma is a magyar könyvek a legolcsóbbak a könyvpiacra, és legolcsóbban a magyar fiatalok tanulhatnak. Korszerűen épülnek városaink, községeink, nagy üzemek és gyárak keletkeztek. Iparunk a régihez viszonyítva 47%-kal emelkedett, továbbá korszerűen nyúltunk a családhoz; a munka, az anyasági, ifjúsági és nyugdíjtörvények igen magas szintet értek el. Általában nagy humanista akarás, kendőzés nélküli radikális elszántság, régi, káros maradványokat és grászos hiányokat felszámolni akaró nekilendülés járta át népünk életét. Megmentettük a nincsteleket és megszüntettük a munkanélküliséget. A régít senki nem kívánja vissza, s ez nem frázis, hanem elszánt és cselekvő jövőbe tekintés.

A társadalomért és az emberért folytatott harc az elmúlt másfél évszázadban, vagy a múlt század 40-es éveitől kezdve, a polgári forradalmak és Marx *Kommunista Kiáltványának* megjelenése óta, az ember mindennemű felszabadítása és életkörülményeinek jobbá tétele bontott zászlót, indult barikádok

ostromára, s ez izzott parlamenti és egyetemi katedrák vitájában. Ezt a küzdelmet ma már nemcsak politikai-hatalmi pozíciók lefolyásában szemléljük, hanem társadalmi-etikai és szellemtörténeti minőségében. Ha ma az egyház és állam koegzisztenciájáról beszélünk, akkor ilyen szemléleti kategóriákkal kell megközelítenünk a kérdéseket. Más szóval: nekünk a felek sajátos értékvilágát kell felfedeznünk és szemügyre vennünk és ezek koegzisztenciáját körülírni és meghatározni. Így is mondhatnánk: a felek sajátos igazságai felől kell a szembenállást megfogalmazni és majd ez igazságok feszültségében a dialógus menetét kijelölni. A marxizmus igazságaiból kétségen kívül el kell ismerni: 1. a szervezett munkásság valóságát és fogalmát, 2. az osztálytudatra ébredt munkásság sajátos etikai, társadalmi és politikai cselekvési készségét és akarását, 3. a munkának — és nem a tőkének — minden érték fölé való helyezését. El kell fogadnunk továbbá a baloldaliság igazát, az osztályok kiegyensúlyozottságát, a kizsákmányolás teljes megszüntetését és az emberi, személyi értékek eltulajdoníthatatlanságának tényeit. Hisszük és reméljük, hogy a marxizmus és szocializmus elveire épített állam alapstruktúrája a valódi demokrácia elveinek és célkitűzéseinek védelmével és megvalósításával kíván azonos lenni. A népi államhoz fokozottan hozzátartozik a személyi méltóság, a szabadság és az egyéni függetlenség biztosítása. Erről győző meg bennünket a magyar alkotmány is.

Nézetem szerint az egyház és állam közötti koegzisztencia és dialógus sok hibája onnan eredt, hogy a koegzisztenciában szemben álló valóságokat hatalmi tényezőkné és nem értékeknek minősítettük. Ha dialógust akarunk folytatni, akkor ennek a felismerése alapvetően fontos. A zsinat szellemében is, nem hatalmi vagy politikai komponenseket, hanem egymást gazdagítani tudó értékeket kell keresnünk. Tehát sok tekintetben téves volt — de a jövő szempontjából egyenesen rossz —, ha kapitalista, feudális, klerikális egyházzal és forradalmi, a közösség érdekében az egyéni üldöző — egyesek szerint — totalitásra törekvő állammal beszélünk. A szóban forgó értékek egyetlen minősítési elve és foka csak ez lehet: mit érünk mint emberek és mit teszünk az emberért?

A szocialista állam anyagi értelemben mindenkinek munkát és kenyeret akar biztosítani. Megszüntette a kizsákmányolást, visszaadta a munka etikai értékelését, létrehozta az öntudatos és szervezett munkásságot. A magyar alkotmány szellemében a föld nem akárké, vagy mindenké, hanem azé, aki megműveli. Alkotmányunk védi az emberi, személyi jogokat, a vallásszabadságot és az egyház működési, lelki tevékenységét. A mindennapi élet nehézségei máshonnan erednek. Ezekről is szó lesz még. Az egyház vonalán sem politikai, társadalmi, hatalmi képződményeket kell keresnünk —, melyek valamikor kétségtelen léteztek és XI. Pius pápa szerint is részben előidézték az egyház legújabbkori botrányát, nevezetesen a munkásság elvesztését. Mégis a következőket kell itt mondanunk: az egyház kétezer éven át máig intézményesen közvetíteni tudta Krisztus evangéliumát, amely mindig a szegények, vagyis azok örömhíre maradt, akik az anyagiak felett állva, soha sem a földi értelemben vett érvényesülés és boldogulás biztosítását tekintették az egyedüli és legfőbb célnak, hanem az erkölcsi megtisztulást, a lélek békéjét és az örök boldogságot.

Az egyház mindig alakítólag hatott még akkor is, ha csak kisebb csoportok éltek a kereszténységet. Sajnos az intézményes egyház világban levésének lehúzó súlyát kellett éreznünk főleg akkor, amikor a világi hatalmasságok járomba szorították és saját polgári céljaiknak kiszolgáltatták. Ez azonban egyszerre és azonos időben több helyen sohasem történt meg. Az egyház univerzális, s így térben és időben való határtalansága mindig biztosította, hogy önmagát a helyi, vagy bizonyos korabeli defektusokból kiemelje; s ezzel megmaradhatott mindig jobbik énjében, és minden korszak indulásánál regenerálódni tudott. Az egyház mindvégig a nemzetek és népek tanítója maradt, átmentette az evangéliumot annyi veszedelem közepette a népvándorlás, a középkor harcai, a forradalmi korok társadalmi hullámságain át, a felvilágosodás, a racionalizmus, az individualizmus és liberalizmus újabb és újabb ostromain keresztül egészen a mai napig. Ha az egyház ma is magában hordja az evangélium eredeti tanítását és igazságait, akkor ma sem veszített el küldetéséből semmit, egyedül csak azt kell tennie, hogy az intézményes egyház mondanivalója Krisztus személye és tanítása legyen.

Mindezek konklúziójaként a jelen összefüggésben annyit kell mondanunk: a koegzisztenciában élő feleknek ismerniük kell saját magukat és kölcsönösen a partnereket. E felkészülés igen fontos a dialógus megkezdése előtt. Tisztában

kell lenniük a célokkal is, amit maguk elé állítanak, nem mint a párbeszédben vagy vitatkozásban elérendő célt, hanem mint a közös cselekvés célját egymás érdekében. S miért bízhatnak egymásban a dialógusra készülő felek? Mert koegzisztálni akarnak és mert saját magukban hordják ennek megvalósítására a szükséges lehetőségeket és erőket. A szocialista állam gerincét vagy tartóvázát az igazi, mai humanista demokráciában szokták meghatározni. Szocialista demokrácián nemcsak a dolgozó nép minden tagjának az élet, a közélet, a civilizáció és kultúra alakításában való belevonását kell értenünk — egyforma jogok és kötelességteljesítések alapján —, hanem a kiművelt és közösségi tudatból származó erkölcsi elkötelezettséget és készenlétet is az igazibb ember megteremtésére. A magunk nyelvére lefordítva: mi az igazibb embert mint az erkölcsösebb és a jobb embert állítjuk magunk elé. A nép felszabadítására és felemelésére kész államnak alkotmányában kell annyi erővel rendelkeznie, belső rendezettség és biztonsága folytán képesnek kell lennie arra, hogy a vallásos emberek számára nemcsak elvi alkotmányosság és törvényesség alapján biztosítsa a váláshoz, az istentisztelethez, a vallásos élet kialakításához, a gyermekek vallásos neveléséhez, sőt a vallás erkölcsi alapon való szellemi-lelki önműveléshez való jogot. Ez a készenlét is előfeltétel a dialógus vállalásához. Ugyanakkor az egyház részéről is új előfeltételek szükségesek, hogy olyan dialógusba tudjon elmerülni, amely az államot is segíti és támogatja sajátos céljainak elérésében. A koegzisztencia aktív, tevékeny, leleményes és állandóan új megoldások felé törekvő cselekvőegység — és nem bármilyen pillanatban előráncigált recept. De erről sokkal bővebben nyújt a következő fejezet.

A dialógus mint korfeladat

A dialógus a koegzisztencia megvalósításának útja és módszere, eszköze és aktív vá tétele. Ha e fogalom eredeti, etimológia szerinti jelentését vizsgáljuk, akkor ez többet jelent, mint egyszerűen párbeszédet, disputát vagy vitatkozást. A szó mögött álló ige eredeti jelentése: megfontolni, mérlegelni, átgondolni, és csak másodsorban jelent közös megbeszélést vagy esetleg disputát. Ha így építjük fel a fogalom gondolati készletét, körülbelül ezt a struktúrát kapjuk: egymás különvalóságának tudomásul vétele és elismerése, az értékek kölcsönös figyelembe vétele és tisztelete, továbbá egymás felé irányuló segíteni akarás, s végül az elvek fenntartásával és fel nem adásával a magasabb és teljesebb humanum felé való törekvés. Tehát előbb azt keresni, ami egybeköt, majd együtt haladni valami felé, ami a felek számára újabb értéket jelent.

A dialógust mai felvetésben nálunk sokan várták és talán ma még többen várják. Talán ma még több remény van a megvalósításra, mint ezeiőtt. Ezért is kell komolyan és nagyon reálisan szembenézni a kérdéssel. A dialógus alapját a koegzisztencia tényének szükségszerű elismerésében és a benne rejlő lehetőségek kibontakoztatásában kell keresnünk. Nézetem szerint a koegzisztenciát ma bölcséletileg és etikailag is az a tény állítja eléünk újdonságként, hogy az egész emberiség történelmének új szakaszához érkezett el, és az egész emberiség új fejlődési végpont felé, úgy is fogalmazhatjuk, új emberi és emberiségi magaslatra emelkedik és ez tulajdonképpen az emberi közösség, a nagy emberi család megvalósítása. Ennek érdekében minden emberi érték számbavétele és minden emberi bevetése, mozgósítása szükséges.

Mi is az a magaslát, mely felé a belső történelmi kényszer vagy a kor objektívt szelleme hajt bennünket? A marxizmus szerint a cél a teljes forradalom megvalósítása, minden kizsákmányolás megszüntetése, az ember teljes emancipálása, felszabadítása és ezzel együtt az ember anyagi jólétének biztosítása. Mi a kereszténység és annak célkitűzése? Az ember boldogítása végső rendeltetésének hangsúlyozásával. A keresztény ember eszméje: a szabad ember, a félelem nélküli, a lelki egyensúlyban és biztonságban élő ember, akiről a gondviselő Isten jobban gondoskodik, mint az ég madarairól és a mezők liliomáról, aki lelki erejénél fogva képes arra, hogy szellemi-lelki energiáit a közösség javára is kibontakoztassa. A keresztény tanítás és praxis legfőbb rendeltetése az ember jobbá tétele, erkölcsi felemelése. A keresztény eszme: az erkölcsileg jó ember. Amikor Marx azt mondja, hogy minden emberi törekvés célja nem a jó ember, hanem az igaz ember megvalósítása, akkor ezt nem erkölcsi értelemben, hanem a társadalmi integráltság, vagyis az elnyomás alóli felszabadítás értelmében

használja. Jó ember nem lehetséges „igaz” ember nélkül. A keresztény etika is mindig vallotta a klasszikus elvet: *primum vivere, tunc philosophare* — erkölcsi világot csak társadalmi igazságosságra lehet építeni. Ime két érték-kategória, melyek mint értékek nem zárják ki, hanem feltételezik és megerősítik egymást.

A dialógusban állóknak a koegzisztenciával, mint történelmi imperatívusszal együtt szükségszerűen tudomásul kell venniük a pluralizmus valóságát is. Onnagában a pluralizmus valósága, ha emberi esetlegesség és korlátozottság velejárója is, nem tökéletlenség, hanem sok, eddig nem is sejtett értéket képvisel: nemcsak egyformából alakul ki több, hanem a sok különbözőséből ötvöződik össze az új. A fejlődés és felemelkedés irányában menetelő emberek szükségszerűen mindig közelebb kerülnek egymáshoz, a sematikus ellentétek eltűnnek, és megvalósul a sokszínű emberi család. Ebben a szemléletben a koegzisztencia mint lehetőség és a dialógus mint megoldási eszköz egyenesen a mai emberiség feladatává válik.

A keresztény világnézet, amelynek alapja a transzcendencia, a személyes Istenbe vetett hit és a lélek halhatatlansága, — mint elméleti rendszer nem egyeztethető össze a marxista-leninista világnézettel, az annak alapján kidolgozott tudományos világnézetet valló szocializmus-marxizmus gondolati rendszerével, amelyben a primer valóság az anyag, a tapasztalatból jövő megismerés és az ezekből eredő cselekvési elvek. Az alapvető kérdésen rég túl vagyunk: elméletileg sohasem fogjuk áthidalni a két világnézetet. Az ellentétek ellentétek maradnak, a pluralista elv itt abszolút érvényben marad. Hogy mit állapítsunk meg a skála másik mutatóján vagy az értékek vonalán, arról már szöltünk, de még vissza is kell térnünk rá. XXIII. János pápa, a II. vatikáni zsinat atyja és ihletője tisztában volt a dialógus értelmével és feladatával. Sokszor említette az idők jeleit: az embert kell megmenteni, új közösségi tudat van születőben, a nagy cél minden kollektívum végső álma, az egyént és világát is megmentő nagy emberi család. Ha a koegzisztenciának van belső kényszere, hát itt kell keresnünk. Ha a pluralizmusnak van öntörvényszerű jogosultsága, az innen ered. És e kettő megalapozza a dialógusnak mint korfeladatnak értelmét és érvényét. Más ember és más társadalom van születőben, több emberiség és több emberi boldogság után áhítunk.

A mai történelmi átalakulásnak belső dinamikáját legplasztikusabban a marxizmus társadalomtana fejezi ki: valósággal determinizmusként állítja elének a forradalom megvalósítását, az ember felszabadítását. Ahol a marxizmus társadalomalakítóként lép fel, mindenkit kozmikus-etikai kényszerrel kíván beállítani e sodrásba. Talán innen ered a vád a marxizmus ellen: megnyirbálja az emberi szabadságot. Ha a szocialista ember az emberi többlet-boldogság megvalósítását a forradalom, a közös munka révén kívánja megvalósítani, akkor relatíve az etikai ember felé is felszólítással fordul: tedd meg, ami telik téled a közösségért. Ezt az etikumot a természetesen gondolkodó ember, s főleg a keresztény ember sohasem vonhatta kétségbe, habár a marxista antropológia nem az egyéni szabadság és felelősség tényezőire, hanem a közösség forradalmi cselekvésére épít.

Kérdéses, lehet-e lelkiileg és lélektanilag örök forradalomban élni vagy lehetséges-e mindenkit úgy forradalmasítani, olyan szocialista öntudattal telíteni, hogy ne a saját, hanem mindig a közösség ügyével törődjék? A forradalom etikai célkitűzése marxista fogalmazás szerint az emberiség önzetlenné tételében állna. Ahol a forradalom már lezáródott, ahol külsőleg már nincs miért közvetlenül harcolni, talán a sokszor aposztrofált és hiányolt szocialista öntudat közvetlen személyi alapjait kellene erkölcsileg megalapozni. Ez közvetlen etikai célkitűzéssel lenne azonos, és ilyen módon a kétféleképpen értelmezett humánus és etikum közelebb hozható egymáshoz. Erre közös erővel is törekedni kellene, amire az alábbiakkal szeretnék utalni. A meggondolatlan, teljesen szubjektív alapon bekövetkező, sokszor egy vagy több gyermeket elűző házassági válások erkölcsi elmarasztalása minden világnézeti különbözőségtől eltekintve lassan az össztársadalom feladata lenne. Ugyanez áll az ifjúság egyes rétegeiben bekövetkezett kaotikus erkölcsi állapotra, amelynek tragikuma a zuhanásszerűen sülyedő munkamorál és előbb-utóbb a kábítószeres megjelenése is. A világért nem szeretnék általánosítani vagy túlozni. Az örökösre és körültekintésre való fel-szólítást azonban komolyan kell venniünk.

A kereszténység és a marxizmus közötti dialógus egyik nehézsége kétségetlenül a szabadság fogalmának másfajta értelmezéséből adódik. A különbség any-

nyira jellegzetes, hogy egyéb vonatkozó részlegekben is feltűnő marad. Így például, ha hagyományos és keresztény fogalmazásban közösségi tudatról és felelősségről beszélünk, akkor ez valamivel más, mint amikor a marxizmus szocialista öntudatról beszél. Néhány sorral feljebb már utaltam rá: az előbbi forrása az egyéni lelkiismeret és személyi szabadság, a másiké a közösségi lelkiismeret és az egész iránti személyi elkötelezettség. Ez utóbbinál etikai kérdésekben a döntő és eligazító: a közösség vagy a társadalom funkcióját irányító közösségi akarat. Az ellentétek mellett azonban e vonalon is megtaláljuk a külön értékeket és ezeknek közös eszmei nevezője, a nagy emberi közösség és az emberi boldogság megvalósítása.

Eddig tervszerűen, lehetőleg elméleti síkon kívántam megvilágítani a fellevetett kérdéseket. E téren az olvasók figyelmébe ajánlom Goják Jánosnak a *Vigilia* augusztusi számában megjelent *A dialógus teológiája és gyakorlata* című tanulmányát, amely elsősorban elméleti elmélyülést keres. Több konkrétumról az alábbi, utolsó részben és „A dialógus határai és tételei” című további tanulmányomban lesz szó.

A dialógust folytatnunk kell

A sok elvi körülírás után most már meg kell mondanunk, egyházi oldalról mit várunk, hívők és papok egyaránt, hazánkban a dialógus továbbvitelétől és elmélyítésétől? Amikor nyugati hozzászólások kétségbe vonják a koegzisztencia és dialógus lehetőségét egy szocialista, marxista államban, csak akkor fogadnók el véleménynyilvánításukat és kritikájukat, ha ezzel segíteni akarnának az egyháznak. Gondolom viszont, az egyház részéről indokolt minden olyan beavatkozás elutasítása, amely eleve zavart és nehézséget akar előidézni.

Az egyháznak a mai „engagement”-ban különösen három szempontra kell ügyelnie a partnerségben vagy együttműködésben: 1.) fenn kell tartania saját valóságának és önértékiségének lényegét; 2.) nem szabad azonosítania magát a kommunizmussal vagy szocializmussal, mint történelmi materializmussal; s végül 3.) fenn kell tartania magának a jogot arra, hogy etikai kérdésekben véleményét kinyilvánítsa és kifejtse.

Hogy az egyház saját küldetésének feladása nélkül lesz hazánkban a koegzisztencia elfogadója és ápolója, és hogy nem fogadhatja el a történelmi materializmust, mint világnézetét, az magától értetődő. Viszont a szocializmus társadalomépítő, új gazdaságstruktúrájú rendszerének, etikai-politikai elveinek megvallása körül relatív érvényességgel a következő distinkciót állítjuk fel: segítő-társak kívánunk lenni, amennyiben az emberi fejlődés és a közösségi társadalom érdekében megvalósítandó gyakorlati megoldáskeresések, a munkaszervezés, az általános kulturális nevelés, az emberi élet jobbá tételének biztosítása érdekében hozott törvények és összefogásra való felhívások nem ellenkeznek a keresztény etikával és az ember örök, természetfeletti céljával.

Ebben a célkitűzésben nem zavarhat meg bennünket az a szemrehányás vagy figyelmeztetés sem, hogy a marxista állam hazánkban is a valamikor hét millióból még mindig öt millió magát hívő katolikusnak valló emberrel építi fel azt a szocializmust, mely eredeti, belső logikája alapján ellenségnek tekinti a vallást, és valamikor talán Isten és vallás nélküli társadalmat kíván felépíteni. Válaszunk röviden csak két tételre kíván utalni: amikor a vallásos ember a szocializmus gazdasági és új struktúrájú társadalmi épületének létrehozásában közreműködik, akkor ezt nem vallásos magatartásából kifolyólag teszi, hanem mint országának dolgozó állampolgára. A köztért végzett munkáját, mint illyent, etikai értelemben mindig motiválhatja vallásos meggyőződése alapján. Nem lehet feladatunk, éppen a mai pluralizmus és állandó fejlődési dinamika sodrában állva, magatartásunkat és állásfoglalásunkat a jövőben bekövetkező helyzettől vagy állapottól függővé tenni. Ha egy genuin marxista azt mondja, hogy minden a jövőért van és csak a jövő fontos, akkor nekünk keresztényeknek a „kairosz”-ban, az időben kell élnünk, s annak forgatagában. Mi mégis az eszkatont várjuk, a beteljesedést, és azt mondjuk, hogy ma kell döntenünk és cselekednünk a jövő érdekében, mely csak holnap következik be.

Az előbb vázolt dialektikus kettősségben az egyháznak mindent el kell követnie és mindig eredményesen tárgyalnia, hogy Istentől kapott és Krisztusban megvalósítandó lelki küldetését teljesíthesse. Lehetőséget és biztonságot kell elér-

nie, hogy szabadon hirdethesse és terjeszthesse tanítását a templomokban, az alkotmány által biztosított vallásoktatás számára nyitva álló iskolákban, hogy istentiszteleteit méltóan és a hívők meglegedésére végezhesse, és hogy a fiatalok számára a külön templomi hitoktatás és vallásnevelés szabadságát biztosítsa. Amikor az egyház vallásos és egyházi küldetésének e szabadságáért folytat dialógust az államhatalommal, akkor ma történelmileg azon az úton van, amelyre az emberi szabadság felé való fejlődés történelmi kényszere állítja. Az egyház a pluralizmus elve alapján nem vonhatja kétségbe azok szabadságát és emberi értékeit, akik nem vallásosak, és nem akarnak az egyház tagjai közé tartozni. Az emberi felszabadulás útja csak a közös szabadság útja lehet, s ezért bízunk mi abban a demokráciában, amely alkotmányos meghatározással a szocialista állam alapjait és gerincét képezi: az emberi személyiség méltósága, emberi egyenlőség és függetlenség. Az egyház így biztosíthatja küldetésének azt a részletét is, hogy alakítólag hat híveire, az egyéni és kollektív emberi értékek és jogok evangéliumi megvilágításában és motiválásában. Amit az egyház a századforduló idejétől kezdve szinte máig oly fontosnak tartott, hogy az emberi jogokért, társadalmi igazságosságért, emberi egyenlőségért, nemzeti, faji stb. megkülönböztetés ellen harcoljon, az lényegében átment a szociális és gazdasági igazságokért síkraszálló állam kezébe, az egyház feladata marad viszont az elvek és a cselekvésre való indítások lelkiismereti ébrentartása.

A nagy fordulat előtti példák mutatták, hogy a marxisták alkalmas és készséges partnerek a dialógusban. Harminc évvel ezelőtt indult el és azóta folyik dialógus hazánkban az egyház és állam között. Lépésről lépésre előbbre jutotunk, tisztáznunk tudtunk elvi és gyakorlati különbségeket. Egy francia marxistánál olvastam egyszer, hogy a dialógus akkor jó, ha a felek beszélgetnek egymással, de nem vitatkoznak. Akik beszélnek egymással, azok meg akarják egymást érteni, akik vitatkoznak, azok meg akarják egymást győzni. Kik nem tudnak dialogizálni? Mindazok, akik megmerevedtek vagy megszállottak, vagyis mindazok, akik azt hiszik, hogy csak követendő dogmák léteznek, és azokat kell alkalmazni. S kik tudnak dialogizálni? A megnyitottak, az örök keresők, az elégedetlenek, a be nem fejezettek, s mindazok, akik szellemileg és lelkileg az éhezők közé tartoznak.

A rendszerek nehézsége az a hiedelem, hogy szüntelenül meg kell védeni magukat. Ezzel nem akarjuk azt állítani, hogy a marxizmus vagy a katolikus egyház adja fel tanítási elveit vagy igazságait, de milliók nevében keressük azt a kiutat, hogy az értékek valóságtermő és alakító erejük miatt elismerést kapjanak. A vallás életalakító erejét a mélyenjáró marxista gondolkodó sem tagadhatja. A hitében meggyőződéses ember nem vár mást, mint saját erkölcsi meggyőződésének tiszteletben tartását, és annak tudomásul vételét, hogy ő a krisztusi áldozatvállalás szellemében vállalja másokért, embertársaiért, az egész emberiségért nemcsak munkáját, hanem lemondásait is. Mindannyian érezzük, hogy az elmúlt harminc évben a dialógusnak szolgálattal vállalt ápolásával az egyház elismerésre méltó érdemeket szerzett: védjük a hazánkban bekövetkezett nagy fordulat igazát, még akkor is, ha az őszinte és mindig több igazságot kereső marxistákkal együtt a hibákat és mulasztásokat is említettük. Kiemeltük a szocializmus építőinek, államunk vezetőinek, a tömegek széles rétegeinek jóakarátát és etikai tisztaságra való törekvését. Segítettük az új magyar államiságot abban, hogy gyökeret verhessen a magyar nép szívében. A készségesen helytálló és segíteni akarók szerepében azonban nem hunyhattunk szemet tévedések, félrefofások, rosszhiszemű gyanakvások, elmarasztalások esetében, amikor sokszor nem egészen demokratikus módszerrel egyesek, vagy kisebb csoportok igyekeztek zavart keltetni dialógusunkban. Kérjük erkölcsi akarásunk elismerését, kérjük az egyház lényegéhez tartozó szabadságjogok mindenkor elismerését, kérjük, hogy merjen az államhatalom több bizalmat és előlegezett pozitív elvárást biztosítani annak az egyháznak, mely a II. vatikáni zsinat után ma világviszonylatban is az új embert és az új társadalmat kívánja szolgálni.

Valaki egyszer azt kérdezte tőlem: mi lehetne a következő évtizedben az egyház és állam viszonyának további javításában, a kölcsönös segítségnyújtásban az a néhány kiemelkedő feladat, amelynek megoldását a tömegek valóban várják? Röviden ezt feleltem: még jobban meg kell ismerni egymás értékeit, még nyíltabban kell beszélni arról, ami örömet okoz és ami fáj, s még jobban fel kell hívniuk egymás figyelmét a közös felelősségre. Elvekket és eszméket nem szabad játszani! Azt mondják: a szocializmus önmagában látja megvaló-

sítva a demokráciát, és a marxista rendszert egyszerűen a demokráciával azonosítja. Nézetünk szerint a szocializmus mindenkor rendelkezik annyi lehetőséggel és erővel, hogy biztosítsa a vallásos ember részére az összes demokratikus jogokat. Ebben hisznek és remélnek híveink, akik a marxizmus követőivel együtt szabad országban szabad jövőért akarják emberi értékeiket bevetni. A megújult egyháznak mindig gondja lesz rá, hogy hívei öntudatát az emberi közösségért vállalt áldozatra felkészítse. S ehhez tartozik a dialógus minden szépségének, minden reményének, de áldozatának vállalása is. Mindezekről konkrétan lesz szó egy következő tanulmányomban.

Mi az örömünk? — tehetjük fel befejezésül a kérdést. Elsősorban az, hogy a magyar nép önmagára talált és emberségében felemelkedett a szabad ember méltóságára. És mi fájna nekünk a jövőben is? Ha nem ismernék el a vallásos ember társadalomépítő akaratát; keresztény elvekből fakadó forradalmi készségét; az egyháznak az új humánus megvalósításában való pozitív szerepét; és az egyház nemzetközi jelentőségének új értékelését. Ahhoz pedig, hogy társadalmilag is minél aktívabb és jelenünkbe integráltabb keresztény közvéleményt alakíthassunk ki és mélyíthessünk el, több lehetőségre: sajtótermékre, könyvekre lenne szükségünk és több kommunikációra külföldi, haladó katolikus testvéreinkkel.

Pluralizmus, koegzisztencia és dialógus! Az idők jelei váltották ki ezek jelenlétét, és a jövőbe mutató idők jelei e három fogalomnak etikai tartalmat is adtak. A velük és a bennük való élés mindannyiunk számára erkölcsi kötelesség, mert eredményes dialógus csak erkölcsi felelősségen épülhet fel.

HEGYI BÉLA

ÉLŐ JEL A TÁRSADALOMBAN

Engels lényegében a kereszténység három történelmi fázisát tekintette a társadalmi progresszivitást elősegítő szakasznak. Ilyen volt az őskereszténység, az elnyomottak mozgalma, amely kezdetben — mint írja — „a rabszolgák, a felszabadított rabszolgák, a szegények és a jognélküliek, a Róma által leigázott vagy szétszórt népek vallása”. A tökéletlen valósággal szemben egy olyan világot kínált, amelyben az embereket az egyenlőség és az igazságosság elve vezérli, a boldogság mindenki számára elérhető. A középkor, valamint a reneszánsz vallási küzdelmeit pedig nemcsak egy új társadalmi formációért folytatott harcoknak ítélte meg, hanem egyúttal a kereszténység megújulásáért, reformjáért, vagy éppen korszerű értelmezéséért való törekvéseknek is.

Engels a társadalmi mozgásra szűkítette le a kereszténység szerepét, ezért jutott el többek között ahhoz a következtetéshez, hogy Istent és a vallást az ember alkotta önmaga képére, saját vigasztalására, de egyben tiltakozásul is a fennálló világ elidegenítő embertelensége ellen. Ez a tiltakozás azonban — szerte — túlságosan passzív, mert az ember csak nagyrítkán ér el vele a cselekvésig, a világ megváltoztatásának gondolatáig (kivéve az említett három periódust).

Az új kérdés

Marx a hívő embernek azt a kettősségét, hogy ebben a világban él és ugyanakkor egy másik világ dimenzióiban is el tudja helyezni magát, új énjét üdvösségében kívánja megtalálni, egyfajta meghasonlásnak tartja, amelynek oka a társadalmi rend önpusztító, feloldhatatlan ellentmondásaiban rejtőzik, a kiszákmányolás és az emberi kiszolgáltatottság tényében. Ha most továbbgondoljuk Marx megállapítását, fel kell tételeznünk, hogy amennyiben az ember gyökeresen megváltoztatja a társadalmi viszonyokat, környezetével összhangban rendezi emberi és közösségi kapcsolatait, átalakul a valláshoz fűződő viszonya is, újraértelmezheti hitének tárgyát és kereszténységének evilági küldetését.

Nem lehet kétséges, hogy napjaink nagy társadalmi hullámzása, a szocializmus eszméjének térhódítása, a Föld legkülönbözőbb országaiban a gazdasági és az állami élet mélyreható szabályozására tett kísérletek új vonásokkal gazdagítják a kereszténység mai arcát is. Más és más jellegzetességeket visel Dél-Amerikában, mást Délkelet-Ázsiában vagy Afrikában és ismét mást a szocialista társadalmakban.

Latin-Amerika papjai egyházuknak az „erjesztő kovász”, illetve a „só” szerepét szánják a társadalom életében, amellyel ráébreszthetik az embereket valószínűs helyzetükre, hozzásegíthetik őket a „fel kéne szabadulni már” akarásához. Ott, ahol napról napra a mérhetetlen elnyomás és igazságtalanság áldozataivá válnak, nem késlekedhet az egyház sem, hogy kimondja a verdiktet: a forradalom nemcsak megengedhető, hanem egyenesen kötelező is lehet mindazon *keresztények számára, akik ebben látják* a cselekvő felebaráti szeretet megvalósításának egyedüli hatékony és átfogó formáját. Armand Gutierrez bolíviai püspök egy alkalommal arról nyilatkozott, „milyen fontos is lenne a fejlődő országokban élő embertársaink előtt egyszer s mindenkorra tisztázni, hol is állunk mi. Mert *egyetlen* igazságtalanságot sem lehet megszüntetni, ha nem tisztázzuk, hogy mekkora igazságtalanság. A népek tudatára kell ébrednie, milyen a sorsa, különben semmit sem tud kezdeményezni, amivel helyzetét megváltoztathatja. Az igazságtalanságnak hosszú a története. Nem szabad azzal vesztegetni az időnket, hogy csupán csak azt keressük, ki a hibás. Most előbbre kell lépünk, s ez azt jelenti, hogy népünknek világosan látnia kell, hogyan él. E nélkül az öntudat nélkül minden fejlesztési programot csak kívülről vagy felülről diktálhatnak, és ezek az idegen határozatok csak kevéssé fogják megjavítani a helyzetünket.”

Egyre többször és egyre követelőbben hangzott föl Dél-Amerika szószékein a Szent Baziliustól idézett mondat: „A kenyér, amit félretesztek, az éhezőké; a ruha, amit elraktok, a meztelen nyomorultaké; a lábbeli, amely nálatok romlásba megy, azé, aki mezítláb jár, és a pénz, amit a földbe rejtetek, a szegényeké”. A keresztények felismerték, hogy olyan társadalmi változásra van szükség, amely az éhezőknek kenyeret ad, a mezteleneknek ruhát, a tudatlannak műveltséget, amely a könyörületesség és a felebaráti szeretet művét — mint Camilo Torres hirdette — nemcsak alkalmilag és ideiglenesen, nemcsak kevesek, egy szűk kisebbség, hanem felebarátaink többsége érdekében gyakorolja.

Afrika lakosságának immár negyven százaléka keresztény. Az evangéliumi tanítás vonzásának jelentős tényezője, hogy az egyház teljes nyíltsággal és őszinteséggel támogatja a rabszolgasorból, a gyarmatosítók igája alól felszabadult népek szociális küzdelmeit. Ezért a legtöbb államban úgy tekintenek az egyházra, mint a fekete Afrika végleges felszabadulásáért, tartós boldogulásáért és békés fejlődéséért harcoló erők szövetségesére. A Bayala felső-voltai püspök szerint az afrikai ember mindennapos életében tapasztalja, hogyan segíti őt Krisztus hite a nemzeti önállóság, a kulturális és gazdasági felemelkedés megteremtéséért kifejtett erőfeszítéseiben. Az egyház itteni tevékenysége azzal a tanulással jár — véli a szenegáli érsek, Hyacinthe Thiandoum —, hogy az evangéliumot sohasem lehet elvontan értelmezni. Mindig az élethez és az adott viszonyokhoz kell alkalmazni, mert mit ér még a legmélyebben átélt hit is, ha az valahol belül az emberben rejtve marad, gyakorlata pedig nem illeszkedik a világhoz, a valósághoz.

Délkelet-Ázsiában a kereszténység számszerűleg kisebbségben van, hatása mégsem elhanyagolható. Közismert a dél-vietnami katolikus egyház összeforrottsága a haza céljaival, állásfoglalása az amerikai megszállással szemben, példamutató felszólítása a nemzeti megbékélésre, egy új Vietnam felépítésére és a társadalom javának szolgálatára. Japánban pedig, ahol a rohamosan gyarapodó ipari társadalom, a terebélyesedő civilizáció embere olyan válaszokat vár, amiket az ősi vallások és kultuszok már nem képesek kielégítően megadni, mindjobban nő a kereszténység szellemi vonzásköre. Nagy az érdeklődés a teológia, az egyháztörténelem és a keleti misztikusok iránt; a kereszténység értékei lassanként a kultúra szerves részeivé válnak.

Alighanem az egész harmadik világ nevében fogalmazta meg Helder Camara brazil érsek a III. püspöki szinoduson: „Ha egyszer nem tudunk hozzáférközni a gazdagok és hatalmasok szívéhez, ha nincsenek eszközeink ahhoz, hogy lelkiüket hozzáértsük az igazság, a jóság, a szeretet isteni áramköréhez: nem tehetünk mást és jobbat, mint hogy közeledünk az egyszerűekhez, a hataiönnél-

küliekhez és a szegényekhez. Így megadja nekünk az Isten azt az ajándékot, hogy maguk a szegények tudják majd elvégezni — a maguk sokszor forradalmi módján — a gazdagok evangelizációját.”

Ilyen körülmények között vetődik fel az új kérdés a materialista vallásfelfogás számára: vajon a mai társadalmi valóság is úgy termi a vallási képzetet, mint „visszajára fordított világtudatot, amikor a vallás maga is visszajára fordított világ, az emberi lényeg fantasztikus megvalósulása”? Tartható-e minden vonatkozásában a vallás társadalmi szerepének marxista értékelése, amely benne ópiumot látott a tömegek elkábítására, cselekvőképességének megfosztására? Nem szorul-e kiegészítésre az a megállapítás, hogy „a vallást mint a nép *illuzórikus* boldogságát megszüntetni annyi, mint a nép *valóságos* boldogságát követelni” akkor, amikor a kereszténység — ha konfliktusok árán is — egyre félreérthetlenebbül vállalja a kifosztott társadalmi osztályokkal való szolidaritást, a hívők ugyanakkor vagy a hit nevében, vagy társadalmi helyzetük folytán csatlakoznak a társadalmat megváltoztatni kívánó mozgalmakhoz?

Juan Rosales argentin marxista gondolkodó tanulmányában így ír: „A mai latin-amerikai kereszténység számára mágikus erejű szóvá lett a felszabadulás — jelentette ki monsignor E. Castro. S ezen nemcsak az imperialista gazdasági és politikai függőségből való szabadulást értik, hanem — mint sok pap hangoztatja — az egyház és a teológia felszabadítását a külföldi függőségből, a keresztény tanítás konformista és misztikus interpretálásából is, amely idegen a társadalmi haladásért vívott harcban részt vevő hívő szükségleteitől.”

Elő jel a társadalomban

Az egyház idejében felismerte, hogy nem töltheti be rendeltetését, ha idegenül és értetlenül áll az emberi társadalom problémáival szemben. Ez a döntő felismerés vezette el XXIII. János pápát is a II. vatikáni zsinat összehívásához. Ha most történelmileg nézzük a zsinatot megelőző időszakot, azt kell látnunk, hogy létrejöttét külső (objektív) és belső (szubjektív) feltételek teremtették meg. A külső feltételek között alapvető jelentőséggel bír az a világhelyzet, amelyben két, egymással ellentétes társadalmi világrendszer mérkőzött gazdasági, szociális és egyéb területen, miközben egyre nyilvánvalóbbá vált a szocializmus eszméjének fölénye, különösen az emberiség jövő perspektíváit tekintve. Ebben a minden eddigi történelmi korszaktól különböző jelenben a tömegek mind nagyobb követeléssel léptek föl a demokrácia és a szabadságjogok biztosításáért, s mind sürgetőbben igényelték az egyház választást az új történelmi-társadalmi kérdések sokaságára. A belső feltételek között említhetjük a hívő tömegek azon óhaját, hogy az egyházban végre felnőttként kezeljék őket, hogy a modern kor követelményeinek megfelelő reformok megszülessenek, hogy a tanítás tételeinek kidolgozása fokozottabban ügyeljen a kereszténységnek a világ, a más vallásúak és a nem-hívők iránt tanúsított magatartása értelmezésére.

XXIII. János Gondviselés-sugallta tette, az aggiornamento elindítása nemcsak az egyház tevékenységének megújulását és a modern kor megkívánta tanításbeli és szertartásbeli átalakulást jelentette, hanem bizonyos mértékig a vallásos tudat, az egyházkép és a teológia megújulását is. Az egyháznak, mivel nagyon is természetes, emberi intézmény is, megvannak a maga sajátos történeti jellegzetességei. Dogmatikus tanításának *megfogalmazása* mindig egy adott kor világképének és kifejezőmódjának jegyeit hordozza, stílusában, magyarázatában a kor színvonalához idomul, hogy megértesse magát. A nem dogmatikus tanítása rendszerint hiven tükrözi a mindenkori társadalmi mozgást, a történelmi fejlődésvonalat, akárcsak a tanítást közvetítő intézmények és az ezek működését szabályozó jog- vagy szokásrendszer. A lényegében változatlan tartalom — az ősi krisztusi tan, a minden konzervatív, ideologizált, salaktól mentes kereszténység — tehát minduntalan alkalmazkodik a változó korok változó emberéhez, minduntalan újabb formát ölt magára, hogy közelebb vigye a megváltozott társadalmi léttel rendelkező emberhez üdvössége hírét.

Azt tapasztaljuk, hogy a vallás evolúciója folytán növekszik szerepe a világ és az ember átalakításának felelős munkájában. „Az új teológia a mai társadalmi tudatban végbemenő minőségi változásokat tükrözve — hangsúlyozza V. I. Garadza szovjet szociológus — a figyelem középpontjába állítja az embert mint személyiséget és mint a társadalom tagját, a történelmet olyan progresszív fejlődés-

nek tartja, amely a megváltás eszményének elérésére irányuló emberi erőfeszítések eredménye" s amelynek végpontja — tesszük hozzá — a kozmikus Krisztus maga. „Növekszik a hajlam arra — folytatja Garadzsa —, hogy kidolgozzák a kereszténység új szociális koncepcióját, amely választ adna arra a kérdésre, milyen helyet kell elfoglalnia a vallásnak a világátalakítás feladatainak a megoldásában és hogyan segítheti elő a vallás a világ átalakítását.”

Az emberi személy esetében a kereszténység hivatásának vallja, hogy az embert, aki Isten — vagyis önmaga, embertársa, közössége — ellen vétkezett, erkölcsi katarzishoz vezesse, megindítsa benne a jóvátételt, belső harmóniájának visszaszerzésére való készségét. A Jézussal és egyházával fenntartott eleven kapcsolat teszi hitelessé és mélyenszántóvá az emberi összetartozás tudatát, ez erősíti, szilárdítja a testvéri együttérzést, ez tesz képessé arra, hogy mindenkit embertársunknak fogadjunk és velük együtt az emberibb és jobb világ szolgálatára vállalkozzunk. A hívő előtt Isten szeretete nélkül nem lehet önzetlen és feltétlen emberszeretetről beszélni, mert az Isten hiánya miatt nincs a szeretetnek — legyen az bármennyire is humánus — végső, abszolút magyarázata, örökletes értéke, amely azt elvi és gyakorlati érdekek fölé emelheti.

A kereszténység evolúciójában, amely mind a társadalmi cselekvés síkján, mind a személyesen emberi irányában kibontakozik, a vallás, hit, egyház új, általános meghatározásának szükségességét feszegeti a marxista tudományosság, a materialista valláskritika részéről is. Juan Rosales napjaink történelmi tapasztalataiból azt a következtetést szűrte le, hogy „a kereszténység *vallás*, amelynek viszonylagos történelmi önállósága van...”, a kereszténység *nem párt és nem forradalmi elmélet*. Ezért ha a nép katolikus fiai és leányai a *kommunistákkal* és más forradalmárokkal együtt részt vesznek az osztályharcban, az »nem ellenkezik a keresztény hittel; csak az olyan hittel ellenkezik, amely azonosítja magát vagy kapcsolatotban van a burzsoá és reakciós ideológiával« (Los cristianos y la revolución. Quimantu, Chile 1973). Itt természetesen nem arról van szó, hogy a hívőket hitük megtagadására (a papokat pedig a teológia megtagadására) bírjuk. Azt várjuk tőlük, hogy megakadályozzák a hitnek reakciós célokra való felhasználását és az egyházi intézményeknek a status quót védő bástyákká változtatását.”

Új egyház a szocializmusban?

A II. vatikáni zsinat leszögezte, hogy „minden néphez isteni küldetést nyert az egyház, hogy valamennyi számára az üdvösség egyetemes szentsége legyen... Az egyházat saját egyetemességének indítása sürgeti, és alapítója parancsának engedelmessékedik (Mk 16,15), amikor arra törekszik, hogy az evangéliumot minden embernek hirdesse.” A szocializmus emberének is hirdetni akarja, mert meggyőződése, hogy Krisztus tanításának ismerete senkinek sincs kárára. Aki hisz benne, annak élet és teljesség, aki csak az örök ember példáját látja benne, annak az ember etikai lényege megtestesítője, de talán még annak is mond valamit, aki valóságos és absztrakt létét egyaránt tagadja. Ha mást nem, esetleg magának a tagadásnak végső konzekvenciáját.

A szocialista rend felszámolta a történelmileg örökölt társadalmi igazságtalanságokat. Megvalósította azokat a szociális elveket is, amik a kereszténység legjobbjainak álmaiban évszázadok óta szerepeltek, de eddig sohasem teremtdtek meg hozzá az elengedhetetlen társadalmi biztosítékok. Most létrejött a lehetősége annak is, hogy azok a keresztény ideálok, életeszmények, az emberi morálnak azok a nagy témái is kidolgozásra és a valóság termékeny próbája alá kerüljenek, amelyeket mind ez ideig a hívő gondolkodók csak utópiákban, elvetélt kísérletekben, fájdalmas kudarcok árán tudtak rögtönözni. Adottak a feltételei az etikussabb emberi kapcsolatoknak, hogy egy alacsonyabb szintről egy magasabb szintre jusson el az ember, ahol elidegenült, személytelen együttlétünket végre felváltja az embermivoltunkkal összeegyeztethető valódi, személyes embertársi viszonyunk, melynek elmélyülésével megélehetünk egy szavakon inneni, tudaton túli erkölcsi lényegget, olyan lelki találkozást, kiegészült odaadást, aminek transzcendens háttere van.

A társadalmi program és a keresztény tanítás ebben a pontban találkozni látszik. Mindkét részről hangsúlyozzák, hogy igazi emberi kibontakozásról csak ott lehet szó, ahol az ember nemcsak magáért, hanem másokért is él. Ezt a gondolatot az evangéliumban olvashatjuk a legvilágosabban megfogalmazva: „aki elveszti életét, megtalálja azt”, és ez Jézus személyében mutatkozik meg tökéletesen, mivel-

hogy a kenózis, a kiüresedés, az önátadás jelenti az ember végső önmagára eszmélését és felszabadulását, felszabadulását önzésének, mohó szerzésvágyának és agresszív hajlamainak béklyói alól.

Woytila lengyel bíboros a legutóbbi püspöki szinoduson figyelmeztetett arra, hogy noha az evangelizáció teológiai kérdéseinek elemzése elvont fogalmak tisztázását igényli, végső következtetésekben mégis a gyakorlatot alapozza meg. Az evangelizációt tehát úgy kell megvizsgálni, mint a Krisztustól közvetlenül származó küldetésnek teológiai tartalmát: a Szentlélek közreműködésének szerepét — mint az evangelizáció természetének meghatározóját —, azt, hogy mit jelent a keresztény hit igazságainak megismerése az egyén, a közösség, a különböző kultúrák önkifejlődésének szempontjából, hogyan valósul meg az egyház egysége a hithirdetés művében, mit jelent az, hogy a kereszt misztériumában a mindenkori világ az ellentmondások jelét látja, mit kell érteni a megtérésen, mint az igazi és teljes emberi felszabadulás előfeltételén, végül pedig miben leljük meg a teológiai fundamentumát annak az evangelizációnak, amely — miközben az örök élet felé vezet az embert — egyúttal evilági boldogulásában és folytonos fejlődésében is mindig előre viszi a társadalmakat.

Magyarországon „a szocializmus építésében való részvétel... egyaránt objektív érdeke — fejti ki a Világosság című materialista világnézeti folyóirat Cserháti József püspöknek a Vigiliában megjelent tanulmányát (*Harminc év a hazai egyházzszemlélet alakulásában*) kommentálva — mind a vallásos, mind a nem vallásos dolgozó embereknek... Úgy is mondhatnók, hogy a dolgozó emberek, vallásosak és nem vallásosak »várják el« saját államuktól — s minden társadalmi intézménytől, szervezettől —, hogy azok a szocialista haza fejlesztésének mind jobban dolgozó szervezetei legyenek, s ez a gondolat össze is cseng Cserháti püspök írásának komoly, a szocializmusba tettekkel beilleszkedni akaró inspirációival. A »triumfalizmus« és a »hatalmi egyház« tűnte után a dolgozó ember boldogulásának szolgálata lehetségessé vált a magyar katolicizmus számára.”

Jegyzetek: 1. Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése (Szent István Társulat, 1973), 2. Szabó Ferenc SJ: Párbeszéd a hitről (Róma, 1975), 3. Békés Gellért: Istenkeresés (Róma, 1974), 4. Friedrich Engels: Az őskereszténység történetéhez (Kossuth, 1970), 5. Juan Rosales: Forradalom, szocializmus, teológia (Béke és Szocializmus, 1975 június), 6. Germán Guzmán: Camilo Torres (Kossuth, 1972), 7. V. I. Garadzsa: Vallásos hit és társadalmi fejlődés (Világosság, 1974, 8—9.), 8. K. E.: A katolikus egyházzszemlélet változásai (Világosság, 1975 július), 9. Szennay András: Hitünk sodrában (Szent István Társulat, 1974), 10. Új Ember, 1974. okt. 27. és nov. 3.

CSANÁD BÉLA

MISZTÉRIUM ÉS LITURGIA

Tíz évvel a liturgikus konstitúció megjelenése után (1), még mindig a liturgikus reformok kellős közepén, talán kicsit ünneprontásként hangzik a kérdés: jó úton haladunk-e a liturgikus pasztorációban? A lelkipásztorokodó papság egyetemlegesen tisztában van-e vele, milyen teológiai alapokra épül a liturgikus lelkiséget megújítani akaró rendelkezések sorozata? S a hívők széles rétegeiben tudatossá vált-e, hogy mi a liturgia és mit jelent a keresztények életében? A kérdések összefüggenek: a liturgia megújítása ugyanis nem valami önmagáért való újító mozgalom, hanem az Isten odaadóbb tiszteletét és az ember megszentelődését, az üdvösséget szolgálja. Külsőséggé és nagyrészt eredménytelenné válhat minden reform, ha az érdekeltek nem fogják fel igazi értelmét és célját. S éppen e tekintetben sok bizonytalansággal találkozunk, sőt értetlenséggel is, ezért aztán többször a pasztorális gyakorlat és annak szempontjai is megkérdőjelezhetők. A liturgikus reformban alapvetően nem csupán arról van szó, hogy a rendelkezéseket végrehajtsuk, s így liturgiánk legalítását megőrizzük. Belső megújulást, krisztusi lelkületünk építését és fejlődését célozza a reform, abból a meggyőződésből ki-

indulva, hogy a liturgia princípium, életelv és forrás a keresztyén életforma és gyakorlat számára (2). Tapasztalataink szerint viszont sok helyen ma sem tudják, mire való az egész „megújulásnak” meghirdetett változássorozat, amely — fel fogásuk szerint — zavarja eddigi áhitatukat. Sokan ma is pusztá ceremóniának fogják fel a liturgiát, amely — szerintük — izlés dolga, s nemcsak hogy meg lehet élni nélküle, hanem jobbára felesleges és terhes követelmény az egyházban. Így gondolkodnak néha olyanok is, akik egyébként — legtöbbször „magánúton” — jól előre haladtak az evangéliumi tanítás megértésében. Sokszor nem is sejtik, hogy a keresztyén egzisztencia megvalósításának és tökéletesedésének lényeges követelménye a liturgiában való tevékeny részvétel, „mert ez az első és ez a nélkülözhetetlen forrás, amelyből a hívők az igazi krisztusi szellemet merítik” (3). Azt is tisztázni és tudatosítani kell, egyénileg és közösségileg is, hogy a liturgia az az aktuális felszólítás a keresztyén életformára vonatkozóan, amely kifejezetten és közvetlenül Krisztus életéből fakad. Így nemcsak hogy nincs ellentétben Krisztus evangéliumával, hanem egyenesen hozzá tartozik. Általa valósítja meg legkiválóbban az egyház krisztusi küldetését, hogy a népek között felállított jel legyen, és egybegyűjtse Isten szétszórta gyermekeit (4). Mind az egyéni, mind a közösségi keresztyén küldetést illetően tehát a liturgia határozott javaslatokat, sőt „parancsokat” tartalmaz, amelyek döntő befolyást gyakorolhatnak egész magatartásunkra és tevékenységünkre.

Mindezek megértéséhez és a liturgikus lelkelet kialakításához alapvető szemléletváltásra volna szükség. Ezt a változást azzal indíthatjuk el, hogy jobban tudatosítjuk és mélyebben átéljük, mi a liturgia, mi a jelentősége a keresztyén közösség életében és a keresztyén személyiség kibontakozásában.

A LITURGIA MEGHATÁROZÁSA. Sok évtizedes liturgikus teológiai munka és lelkeségi mozgalom kellett ahhoz, hogy a liturgia fogalma — az ősi értelmezés szerint — megújuljon, és igazi jelentése átmenjen a köztudatba (5). Ebben a fejlődési folyamatban jelentős szerepet vitt XII. Pius pápa „Mediator Dei” kezdetű enciklikája (6). Ennek alapján fogalmazta meg a II. vatikáni zsinat a liturgia „meghatározását” a következőképpen: „Joggal tekinthetjük a liturgiát mint Jézus Krisztus papi tevékenységének gyakorlását, amelyben érzékelhető jelek jelzik is, de egyszersmind mindegyik a maga sajátos módja szerint meg is valósítja az ember szenttétevését, amikor a teljes közös istentiszteletet Jézus Krisztus misztikus teste, vagyis a Fej és a tagok együtt mutatja be” (7).

Ennek a quasi-definíciónak első pillanatra az az érdekessége, hogy lényegében ugyanazt mondja az egész liturgiáról, amit eddig a klasszikus teológia a szentmise-áldozatról és a szakramentumokról mondott. Ez viszont érthető, ha meggondoljuk, hogy „e kettő körül fordul meg az egész liturgikus élet” (8), vagyis főleg a szentségekben, „legfőképpen pedig az Eucharisztia isteni áldozatában valósul meg számunkra megváltásunk műve” (9). Tudjuk azonban, hogy a liturgia tartalmi köre szélesebb, nemcsak az áldozatot és a szentségeket foglalja magában, hanem az egyház közös imádságát, a zsolozsmát, a szentelményeket és a liturgikus évet, ennek ünnepeit is. Ezek is kegyelmet közvetítenek, ha nem is olyan módon, mint a szentségek, s ezek is az ember megszentelődését szolgálják kultikus formában. Nyilvánvaló, hogy ezek hatékonysága is közös forrásból fakad, mégpedig a közös cselekvő — Krisztus és az egyház — szakramentalitásából, őszentség voltából. Azt is mondhatjuk, hogy a liturgia minden egyes mozzanata részesedést jelent Krisztus és az egyház szentségéből. Ebből következik, hogy a liturgia minden formában, minden jelben az egyházra és Krisztusra utal.

És ez az újdonság a fenti meghatározásban: a liturgia üdvtörténeti és üdvrendi jellegének a kiemelése. Rámutat a Liturgikus Konstitúció — nemcsak e leíró meghatározásban, hanem sok más helyen is — arra, hogy Krisztus főpapi műve, az egyház kultikus tevékenysége és a liturgia egyes cselekményei között lényegi — üdvtörténeti és üdvrendi — kapcsolat van.

Mit tanít tehát a zsinat a liturgiáról?

1. A liturgikus tevékenység Krisztus papi tevékenységének (munus) a gyakorlása, vagyis — ahogyan a Zsidókhöz írt levél a papi, főpapi tevékenység lényegét jellemzi (Zsid 5,1—4) — az áldozatban, Krisztus megváltói áldozatában gyökerezik; s nyilvánvalóan ez ma is a liturgia középpontja (10). „Hiszen egy az Isten, egy a közvetítő Isten és ember közt: az ember Krisztus Jézus, aki váltságul adta magát mindenkiért” (1 Tim 2,5—6).

2. A liturgia *folytónos gyakorlása, vagyis valósulása* Krisztus megváltói papi működésének. A liturgiában Krisztus örök papsága jelenik meg. „Megesküdött az Úr, s meg nem bánja esküjét: Pap vagy te mindörökké” — idézi a 109. zsoltárt az Zsidókhoz írt levél, s hozzáfűzi: „Ennek megfelelően Jézus egy kiválóbb szövetség kezeze lett. ...Ő örökre megmarad és papsága örökké tart. Ezért is üdvözítheti mindörökké azokat, akik általa járulnak Isten elé, mert mindenkor él, hogy közbenjárjon értünk” (Zsid 7,22–25). „Ő most, az idők végén, egyszer s mindenkorra megjelent, hogy önmagát föláldozva eltörölje a bűnt” (Zsid 9,26). Krisztus örök papságát jelek, szimbólumok, rítusok teszik érzékelhetővé és tudatossá számunkra, de ezek a szentségi jelek nemcsak jelzik Krisztus megváltói művének és a kegyelemnek a jelenlétét, hanem — Krisztus akaratából — eszközlik is a kegyelmet a szentségi cselekmény megtörténtekeor (ex opere operato). A többi (nem szentségi) liturgikus cselekmények esetén a kegyelmi hatékonyság nem a jelek révén, hanem közvetlenül az egyház imádsága, cselekedete által valósul meg (ex opere operantis Ecclesiae).

3. A liturgia az *egyházban és az egyház által* történik. Ennek az alapja az a tény, hogy az egyház Krisztus élő, titokzatos teste. Krisztus, a Fő és a tagok egyseége olyan szoros, hogy Krisztus megváltói műve a liturgiában egyúttal az egyház tevékenysége is (Vö. Ef 1,22–23). Ezért mondja a konstitúció: „Tény és valóság, hogy ebben a nagy műben, amely tökéletesen dicsőíti az Istent és az embereket szentté teszi, Krisztus mindenkor egybekapcsolódik szeretett jegyesével, az egyházzal, amikor az Urához, Krisztushoz fordul segítségért, hogy 'Benne, Vele, Általa' megadjon az örök Atyának minden dicsőséget és tiszteletet” (11). Az egyház Krisztus üdvözítő művének jele és eszköze (egyetemes szentsége). Hatalmát és küldetését átadta egyházának, s ennek megvalósulásában jelen van a világ végéig az egyházban (Mt 28,18–20). Jelen van „különösképpen a liturgikus cselekményekben” — mondja a konstitúció —, amelyeknek „hatékonyságát az egyháznak semmi más cselekedete rangban és mértékben el nem éri” (12). Ezért állíthatjuk, hogy az egyház alapvetően „liturgikus közösség”, eredetében, céljában, tevékenységében is. Erről a pasztorális gyakorlatban, a hitoktatásban, az egyház építésében sem szabad elfeledkeznünk.

4. A liturgia *Isten tiszteletét* (dicsőítését) és az *emberek megszentelését* szolgálja. A kettős cél tulajdonképpen egy: az emberek megszentelődése az Isten dicsősége. Krisztus célja az volt, hogy „teljesen megváltva az övéi legyünk az Isten fölségének dicsőségére” (Ef 1,14). Az ember úgy dicsőíti meg Istent elsősorban, hogy szentté vagyis istenivé lesz, olyanná, amivé Isten akarja. A liturgiában felhívást és erőt kapunk az isteni életben való részvételre. Ehhez részünkről gyermeki engedelmesség és benső odaadás szükséges. Ezért említi a liturgia számtalanszor a „devotiót”, mint megszentelődésünk (a liturgiában való részvételünk) egyik legfontosabb feltételét: „Devotionis nostrae tibi, quaesumus Domine, hostia jugiter immoletur: quae et sacri peragat instituta mysterii, et salutare tuum in nobis mirabiliter operetur” (13).

A zsinati „meghatározás” fenti, vázlatos ismertetésénél azonnal kitűnik, mi-
ben rejlik a meghatározás megértésének a titka, s melyek azok a nehézségek, amelyekkel szembe kell néznie a liturgikus gyakorlat buzgó szorgalmazóinak. A zsinat felújította a patrisztikus kor misztérium-teológiáját, amely biblikus alapozottságú, üdvtörténeti teológia. Sőt átvette a zsinat ennek a teológiának a terminológiáját is, amikor a misztérium szót és jelentését használja. (Nyilván azért történt így, mert csak ennek segítségével mondható el a liturgia lényege és igazi jelentése). Számunkra is fontosnak látszik, hogy ennek a teológiának legalább az alapjaival megismerkedjünk, ha azt akarjuk, hogy mélyebben és teljesebben megértsük a liturgia fogalmát, jelentését és jelentőségét a keresztény életben.

MI A MISZTÉRIUM? A mai szóhasználatban kétféle jelentése is van. A korábbi teológiai terminológia szerint a „misztérium” szó olyan hitigazságot, illetve hittételt jelöl, amelyben az alany és állítmány közötti logikai kapcsolat ésszel nem látható át (pl. „Egy Istenben három személy van”: Szentháromság misztériuma). Ebben az értelemben „hittitoknak” szokták fordítani. A zsinat és a mai teológia egyre inkább — nagy általánosságban véve — az üdvtörténeti tényeket, eseményeket jelöli ezzel a szóval. Így már nehezebb magyarra fordítani. Néha „titoknak” mondjuk (pl. „Íme, hitünk szent titka!”), vagy a konkrét tényt, eseményt nevezzük meg, néha pedig megmarad a „misztérium” szó, ahogyan a liturgikus szövegekben igen gyakran előfordul. S legtöbbször azért marad meg

így, mert nincs rá megfelelő magyar szavunk, a körülírás pedig nem segít a megértésben vagy nagyon hosszadalmas volna. Már csak ezért is érdemes utánanézni a szó jelentésének, eredetének. Az első keresztény századokban, amelyekből sok liturgikus imádságunk származik, magától értetődő volt ennek a szónak a jelentése.

Nézük először a „misztérium” szó eredetét. Az biztos, hogy nem eredeti latin szó, hanem a görög „müszterion” latinos forinája. Ez pedig minden valószínűség szerint a „műő” igéből származik, amely annyit jelent: bezárok, becsukok, számat bezárom, szememet becsukom, eltitkolok, elrejték (14). Az igének az alapja hangutánzó nyögés: „mü” vagy „mi”, ahogyan valaki zárt ajakkal az orrán keresztül hangot ad (15). A „műő” ige változatai és származékszavai különösen az ún. misztérium-vallásokban voltak ismeretesebbek, s némi jelentésátvitellel vallási fogalmakat és tényeket jelentettek. Így a „műőő”, azaz „titokban mondom valamit, titkot mondom” azt is jelentette: vallási közösségbe beiktatni, ilyen közösségbe beavatni, bevezetni, tanítani. Aki beavatta a jelölteket a misztériumba, és bevezette a misztérium-közösségbe, azt eleinte „misztész”-nek vagy „miszta”-nak nevezték, ő volt a „sacrorum peritus”, „jártas a szent dolgokban” (16). Később nemcsak a beavatott, hanem a beavatottat is nevezték így, hiszen a beavatás után ő is jártas volt titkokban. Amikor a misztérium-közösségek intézményesültek, s először az Eleusis kilépett a családi kultusz formáiból és Athén város hivatalos vallási ügye lett, hivatalos papsággal rendelkezett, és főleg amikor a Dionysos-misztérium külföldre is kilépett, misszionálni kezdett (17), vezetőkre lett szükségük, a vezetőt vagy felügyelőt (legtöbbször papot vagy papnőt) „misztagógosz”-nak nevezték. Ő ismerte a szertartások titkát, vezette és ellenőrizte azok ritusát, irányította a jelentkezőket az előkészületek során és tanította őket (18).

A misztériumvallások, amelyek vagy a fő-istenségről vagy pedig keletkezési és működési helyükről kapták nevüket, igen elterjedtek s közel ezer éven át (Kr. e. VII—VI. századtól a Kr. u. III—IV. századig) virágoztak az ázsiai és európai, főleg a görög és latin kultúrájú birodalmakban és provinciákban. Ezekben a misztériumvallásokban rengeteg egyező vonást és adatot találunk, annak ellenére, hogy időben és helyben távol eső kultúrákban találkozzunk velük. S ez az egyezés nemcsak az emberi természet alapvető egységére és a kifejezési lehetőségek antropológiai hátterére vezethető vissza (19), hanem arra az egységes igényre, törekvésre is, amely ezekben a vallásokban felszínre tört, hogy ti. az istenséggel találkozzanak, benne valamiképpen *részesüljenek*. Megnyilatkozott ezekben a misztériumokban az ember általános üdvözülési törekvése, amely — hitünk szerint — Isten szeretetéből forrsozik, aki „minden embert üdvözíteni akar” (1 Tim 2,4). Felfogásuk és vágyuk szerint a misztériumokban (cselekményekben és ünnepekben) az isteni találkozás és részesedés volt a fő cél, amely fokozatosan valósult meg, a beavatás („műézisz”) és a megszentelődés („teleté”) által (20). Vegyük ehhez hozzá, hogy az „árior”, „érion” a görögben helyhatározó rag, latinban ugyanígy az „árium”, „érium” (misztérium, baptisztérium stb.). Ebben az értelemben tehát a „misztérium” számunkra az istenséggel, az isteni léttel való találkozás — tágabb értelemben vett — helyét, terét, lehetőségét jelentette. Így misztériumoknak nevezték azokat a cselekményeket, rítusokat, ünnepeket, amelyek az istenségben való részesedést szolgálták.

Meg kell még említenünk, hogy a Krisztus előtti századokban nemcsak kultikus és rituális vonatkozásban találkozunk a „misztérium” szóval. Előfordul a Septuaginta-fordításban, sőt a qumrani közösségek irataiban, a holttengeri tekercsekben is (21). Ezekben az arám „ráz” és a héber „sod” megfelelőjeként szerepel „titok” jelentéssel, leginkább Isten tervére, gondolatára, megnyilatkozására vonatkozólag (pl. „Bizony semmit sem tesz az Úr Isten anélkül, hogy titkát ki ne nyilatkoztassa szolgáinak, a prófétáknak” Amosz 3,7). Nyilvánvaló, hogy ez az általánosabb jelentésű, de eléggé vallási vonatkozású használat is jelentős szerepet vitt abban, hogy a szó a keresztény ígéhirdetésbe átmennen.

MI A KERESZTÉNY MISZTÉRIUM? A misztériumvallásokban megnyilatkozó vágy „az ismeretlen Isten” után (vö. ApCsel 17,22—31) és törekvés az üdvösség felé, s mindezeknek a törekvéseknek a kifejezési módja, „terminológiája” alkalmasnak látszott Szent Pál számára, hogy ezek felhasználásával mondja el a *pogányoknak*: mi Isten üdvözítő terve, hogyan részesülhetünk az isteni életben Jézus Krisztus által, mit jelent számunkra az ő megtestesülése, halála és feltámadása.

Szent Pál evangelizáló módszere ma is teljes mértékben érthető és helyeselhető mind teológiai, mind gyakorlati pasztorális szemszögből vizsgálva. Mindig előszeretettel hivatkozott sajátos küldetésére, hogy a pogányok közt kell hirdetnie Isten evangéliumát (vö. *Róm* 15,15–18; *Róm* 11,13; *Gal* 1,15–16 stb.). Ennek megfelelően az „ő nyelvükön” kellett szólnia. Teológiailag bizonyosra vehetjük, hogy Isten nemcsak a zsidókat készítette fel a Megváltó érkezésére, hanem a pogányokat is. Ezért a misztériumvallásokban kifejeződő lelki feszültséget és éhséget, igaz vágyakat és törekvéseket, valamint ezeknek kifejezési módját is tekinthetjük egyfajta előkészítésnek, éppúgy, mint — Alexandriai Kelemen szerint — a filozófiát (22). Szent Pál előtt azonban mindez valóban csak előkészítésnek, megközelítési alkalomnak, mai kifejezéssel „kommunikációs lehetőségnek” számít, mert nála egészen más tartalmat kap a „misztérium” szó, mint ezekben a szertartásokban. Az új „tartalmat” nem a környező vallásokból vette át, hanem isteni kinyilatkoztatás révén ismerte meg: „Hiszen hallottatok Isten kegyelmi adományáról, amelyben a ti javatokra részesültem. Kinyilatkoztatásból ismertem meg a titkot (misztérium), amint főntebb röviden megírtam” (*Ef* 3,2–3).

Mi az a kegyelem, amelyet hirdetnie kell az Apostolnak? Mi az a misztérium, amelyet a korabeli misztériumok helyébe állít, mint igazi beteljesedést, az isteni ígéletben való részesedést? Melyik az az egyetlen valóság, amely betölti „Isten egész teljességével” (to pléróma tou Theu) (*Ef* 3,19)? Szent Pál egészen röviden így válaszol: ez *Krisztus misztériuma*. Ezt ismerte meg a kinyilatkoztatásból. Így ír ugyanis az Efezusiakhoz küldött levelében: „Ha elolvassátok, megérthetitek, hogy megismertem Krisztus misztériumát, amelyről a korábbi időkben nem tudtak az emberek úgy, ahogy most a szent apostoloknak és prófétáknak kinyilatkoztatta a Lélek” (*Ef* 3,4–5). Jézus Krisztusban találkozhat az ember Istennel és részesedhet Benne. Részletesebben így fejt ki Szent Pál a Krisztus-misztérium „tartalmát”: „Nekem, az összes szentek közül a legkisebbnek jutott osztályrészül a kegyelem, hogy Krisztus felfoghatatlan gazdagságát hirdessem a pogányoknak és felvilágosítsak mindenkit, hogyan valósul meg ez a misztérium, amely kezdettől fogva el volt rejtve az Istenben, a mindenség teremtményében, hogy most az egyház által az Isten szerfölkött sokrétű bölcsessége nyilvánvalóvá legyen a mennyi fejedelemségek és hatalmasságok előtt. Ez volt az ő örök szándéka, amelyet Krisztus Jézusban, a mi Urunkban megvalósított; a benne való hit által van reményünk és biztonságos utunk Istenhez” (*Ef* 3,8–12). Krisztus „felfoghatatlan gazdagságát” (a Krisztus-misztérium valóságát) még pontosabban is részletezi a levél: Isten „Krisztusban minden mennyi, lelki áldással megáldott minket”, „Benne választott ki a világ teremtése előtt”, arra rendelt, hogy általa „fogadott fiaivá legyünk”. „Benne van vére által szerzett megváltásunk, bűneink bocsánata, kegyelme bőségének arányában.” „Tudtunkra adta ugyanis jóságos tetszése szerint akarátának titkát (misztériumát), amellyel elhatározta, hogy az idők teljességével Krisztusban, mint főben foglaljon össze mindent, ami mennyben és földön van. Benne vagyunk hivatva az örökségre...” (1. fejezet), nem vagyunk már idegenek és jövevények, „hanem a szentek polgártársai és Istennek házanépe”, Benne épülünk fel „a Lélek által Isten hajlékává” (*Ef* 2,19–22).

Szent Pál világosan tanítja, hogy a Krisztus-misztérium kiteljesedése a *húsvéti misztérium*: Jézus Krisztus halála, feltámadása és mennybemenetele. Isten „nagyszerű erejének hatását Krisztuson mutatta meg, amikor a halálból feltámasztotta s a mennyben jobbjára ültette...” (*Ef* 1,19–21). A húsvéti misztériumhoz, vagyis Krisztus dicsőségéhez kapcsolódik az egyház valósága is: „Mindent lába alá vetett és az egész egyház fejévé tette őt: ez az ő teste és teljessége, aki mindent mindenben betölt” (*Ef* 1,22–23). Ebből a misztériumból fakad a mi üdvösségünk: „Az irgalmasságában gazdag Isten azzal mutatta meg nagy szeretetét irántunk, hogy, bár bűneink miatt holtak voltunk, Krisztussal életre keltett minket. Kegyelemből üdvözültetek. Krisztus Jézusban ugyanis feltámasztott minket és vele együtt maga mellé ültetett a mennyben...” (*Ef* 2,4–6).

Amint a fentiekben kiláglik, Szent Pál misztérium-tanítása Jézus Krisztus személyére, az ő történeti valóságára, emberségére épül. Benne valósult meg Isten örök üdvözítő terve és szeretete, reá épül az egyház üdvösség-közössége. minden századok reménysege, belőle forrászik a keresztény életeszmeny, az „új ember” életformája (vö. *Kol* 3,1–4; 3,10). Szent Pál misztérium-tanában tehát megjelenik a „misztérium” öszövetségi jelentése is, ugyanakkor a misztériumvallásokban szereplő jelentés is; mindez azonban nemcsak előkészítő prófétai vonatkozásban, mint az Öszövetségben, nem is csupán az emberi vágyak és törek-

vések szintjén, mint a misztériumvallásokban, hanem a megvalósulás és a beteljesedés szintjén. Szent Pál lépten-nyomon hangsúlyozza Krisztus valóságát, a misztérium faktum-jellegét (vö. 1 Kor 15,12–19; 1 Kor 11,23–26; 1 Kor 9,1; ApCsel 22,6–16 stb.), éppúgy, mint a többi apostol (vö. ApCsel 2,32; 4,20 stb.), ahogyan Szent János írja első levelében: „Ami kezdettől fogva volt, amit hallottunk, amit saját szemünkkel láttunk, amit szemléletünk és kezünk tapintott: az élet Igéjét hirdetjük nektek. Az élet megjelent. Mi láttuk, tanúságot teszünk róla és hirdetjük nektek az örök életet, mely az Atyánál volt, és megjelent nekünk” (1 Ján 1,1–2). Különösen jelentős ebből a szempontból a Gal 4,4, amely Krisztus megjelenésének a valóságát hangsúlyozza mind történeti (biológiai), mind legális vonatkozásban: „asszonytól született és a törvény alattvalója lett”. (Még az idővel kapcsolatos kifejezésével is a történetiséget emeli ki, amikor a „to pléróma tu chronu” kifejezést használja, és nem az üdvtörténeti, kegyelmi időt, a „to pléróma tón kairón” kifejezést, mint az Ef 1,10-ben.)

A Krisztus-misztérium így Jézus Krisztus történeti és üdvtörténeti valóságát jelenti, amely örökké él, magába foglalja Isten örökkévaló szeretetét és az emberek időben történő üdvözülését. Ez a misztérium nem mítosz, mint a misztériumvallásokban. Sem olyan értelemben, hogy valami vallási tannak irodalmi kifejezési formája, sem úgy, ahogyan Kerényi, Eliade és Jung érti a mítoszt, hogy ti. az ember kozmoszban elfoglalt egzisztenciális helyzetének a kifejezése (23). Éppen ellenkezőleg: a Krisztus-misztérium, mint tény és valóság, mítosz-talanító hatású. Kijelöli az ember konkrét helyét és feladatait a világban. „Megjelent ugyanis Istennek minden emberre üdvöt árasztó kegyelme, mely arra tanít, hogy szakítsunk az istentelenséggel és a világi vágyakkal, s éljünk mértéktartóan, szentül és buzgón e világon. Várjuk a boldog reményt: a nagy Istennek és Üdvözítőnknek, Jézus Krisztusnak dicsőséges eljövételét, aki önmagát adta értünk, hogy minden gonoszságtól megváltson, megtisztítson és jótettekben buzgólkodó választott népévé tegyen” (Tit 2,11–15).

Nem titok többé ez a misztérium, nem kell titokban őrizni a Krisztus-misztérium jelentését és tanítását, sőt hirdetni kell. „Erről beszélj, erre buzdíts és így figyelmeztess teljes határozottsággal” — írja Szent Pál Titusznak az előbbi sorokhoz hozzáfűzve. „Ennek lettem szolgája abból az isteni hivatalból, amelyet értetek kaptam, hogy Isten tanítását egészen érvényre juttassam: azt a misztériumot, amely korszakok és nemzedékek óta rejtve volt, s amelyet most szentjeinek kinyilatkoztatott” (Kol 1,25–26). „A tökéletesek körében mi is bölcsességet hirdetünk. De nem ennek a világnak a bölcsességét, sem a világ pusztulásra ítélt fejedelmeit, hanem Isten titkatos, rejtett bölcsességét (lalumen Theu szofian en müstérió), amelyet Isten öröktől fogva megdicsőülésünkre szánt. Ezt senki sem ismerte fel a világ fejedelmei közül... nekünk azonban feltárta Isten a Lélek által” (1 Kor 2,5–8.10). Jézus Krisztus embersége nyilvánvaló, egyetemes jele és eszköze lett üdvösségünknek. Jézus nem kis létszámú, beavatott elitnek a titka akart lenni, hanem az egész világ üdvössége. „En pedig, ha föl-magasztalnak a földről, mindent magamhoz vonzok” — ígérte Jézus minket megváltó haláláról, a kereszt misztériumáról szólna (Ján 12,32). Jézus Krisztusban valósult meg Isten egyetemes üdvözítő szándéka, „hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére. Hiszen egy az Isten, egy a közvetítő Isten és ember közt: az ember Krisztus Jézus, aki váltságul adta magát mindenkiért” (1 Tim 2,4–6).

MI A LITURGIA? Krisztus misztériuma, Krisztus emberségének „szentsége” (24), e szakramentumnak ereje és hatékonysága, vagyis Isten egyetemes üdvözítő szeretetének és az isteni élet közlésének Jézus Krisztus által történt megvalósulása nyilván nem korlátozódhat Jézus földi életének időszakára. Jézus Krisztus már megtestesülésével magába foglalta az egész emberiséget (vö. Ef 1,9), ahogyan Szent Hiláriusz írja: „Midőn az Ige testté lett... kiengesztelődtünk az ő hús-vér teste által. A magára vett test kapcsolata által tehát Krisztusban vagyunk, és ez az Istennek a századok óta elrejtett titka (szakramentuma)... hogy mi Krisztus örökségének társai és testének tagjai és ígéretének részesei vagyunk” (25). Megváltói és üdvözítői küldetését életáldozatával személy szerint beteljesítette. Értünk váltságul adott életének a csúcsa keresztáldozata, amellyel „egyszer s mindenkorra megszentelt minket” (Zsid 10,10). Krisztus megváltói műve tehát értékében és hatékonyságában egyetemes és végtelen, de az „egyszer s mindenkorra” valósága bennünk, emberekben a véges idő keretei közt,

az emberi történetekben bontakozik ki, a világ végéig tart. Krisztus egyszeri műve (Zsid 9,27—28) ezért folytatásra vár. Ki kell osztani a megszerzett kegyelmeket, közölni kell a nekünk adott isteni életet. Krisztus rendeléséből — az Atya akarata szerint (vö. Ef 1,8—9) — az *egyház* hivatolt arra, hogy folytassa a megváltói művet. Az egyház, amelynek Ő a Feje, és amely „az ő teste és teljessége” (Ef 1,28). Krisztus, akié minden hatalom a mennyben és a földön (Mt 28,18; Kol 1,18—20), valóban átadta küldetését egyháznak. Az utolsó vacsorán így imádkozott az Atyához: „Szenteld meg őket az igazságban: a te igéd igazság. Amint te küldtél engem a világba, úgy küldöm én a világba őket” (Jn 17,17—18). Feltámadása után pedig így szólt apostolaihoz: „Amint engem küldött az Atya, úgy küldelek én is titeket” (Jn 20,21). Jézus szavaiból pontosan tudjuk, mi ennek a küldetésnek a célja és tartalma: az isteni élet közlése. Jézus halála előtt, amikor „elszámol” küldetésével az Atya előtt, így imádkozik: „En átadtam nekik a dicsőséget, amit nekem adtál, hogy egyek legyenek, amint mi egyek vagyunk: én öbennük, te énbennem, hogy így tökéletesen egyek legyenek ők is” (Jn 17,22—23). Az Eucharisztia misztériumával kapcsolatban, amelyet egyházára bízott, amikor így rendelkezett: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre”, így tanított: „Amint engem küldött az élő Atya és én az Atya által élek, úgy aki engem eszik, énáltalam él” (Jn 6,57).

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a *liturgia*, amelyben „megváltásunk műve valósul meg” (26), lényege szerint nem más, mint Krisztus megváltói művének folytatása az egyházban, az ő testében. Más szóval: Krisztus misztériumának továbbélése az egyház misztériumában. Ezért mondja *Odo Casel*: „A liturgia: Krisztus és az egyház misztériuma” (27). A liturgikus tevékenység célja: a kegyelem kiáradása, megszentelődésünk, az isteni életben való részvételünk, amely egyben Isten tökéletes megdicsőítése is.

Azt is mondhatjuk, hogy a liturgia Krisztus misztériumainak realizálása és megünneplése az egyházban. S ezzel a kijelentéssel már kicsit szűkítjük az előbbi „meghatározás” jelentéskörét. A misztérium realizálása és megünneplése jelek (szimbólumok, ritus) által történik. Az egyház ugyanis a jézusi küldetéssel együtt örökölte Krisztus emberségének jel-mivoltát is. Ahogyan Krisztus embersége az Isten üdvözítő akaratának és szeretetének jele és eszköze, hasonlóképpen az egyház Krisztus életének és hatékonyságának jele és eszköze. Az egyháznak ez a jel jellege a legszebben és leghatározottabban a liturgiában fejeződik ki. Így teszi nyilvánvalóvá a liturgia „az igaz egyház valódi lényegét” (28).

Természetesen a liturgia nem foglalja magában az egyház egész tevékenységét, de mindegyikkel valamiképpen kapcsolatban van. A zsinat további meg-szorítással él a liturgia fogalmát illetően, amikor azt mondja, hogy a liturgia „Jézus Krisztus papi tevékenységének a gyakorlása” (29). A kijelentés mögött nyilvánvalóan a klasszikus teológia szemlélete áll, amely Jézus Krisztus hármass hatalmát és küldetését — a prófétai, főpapi és királyi hatalmát — különbözteti meg. Krisztus főpapi tevékenységének — a Zsidókhoz írt levél szerint — leglényegesebb tette: önmaga feláldozása érettünk (Zsid 5,1; 9,11—14). A liturgia középpontja mindenkor ez a krisztusi áldozat marad, ahogyan az Eucharisztia misztériumában megjelenik. De Krisztus életének minden mozzanata áldozati jellegű, mert érettünk van, az Atya iránti engedelmességből és megváltásunkért történik, attól kezdve, hogy „fölvette a szolga alakját”, „egészen a halálig, mégpedig a kereszthalálig” (Fil 2,6—8). A keresztszándék fundamentuma Krisztus benső lelki áldozata, önküresítése (Fil 2,7). Joggal vesszük észre tehát Krisztus életének minden eseményében a papi jelleget, s így joggal ünnepeljük a liturgiában Krisztus többi misztériumát is, nemcsak a húsvéti misztériumot.

Látunk kell továbbá azt is, hogy a liturgia Krisztus örök papságának a reprezentációja, vagyis jele és valósága. Az egyház a liturgiában közbenjár és közvetít érdekünkben. Mert Krisztus „örökre megmarad és papsága örökké tart. Ezért is üdvözítheti mindörökre azokat, akik általa járulnak Isten elé, mert mindenkor él, hogy közbenjárjon értünk” (Zsid 7,24—25).

A liturgia Isten üdvözítő szeretetének élő jele és valósága, melyet Krisztus hozott számunkra. Benne Krisztus misztériuma jelenik meg, az a Krisztus, aki az isteni életbe emelte fel gyarló emberi életünket. Az a Krisztus, aki egyházában velünk marad a világ végezetéig (Mt 20,28). Krisztusnak erről a megígért megváltói jelenlétéről — éppen a liturgikus szemlélet szerint — így ír a Zsidókhoz írt levél: „Ő most, az idők végén, egyszer s mindenkorra megjelent, hogy önmagát feláldozva eltörölje a bűnt. Amint el van határozva, hogy az ember

egyszer haljon meg s utána az ítélet következzék, úgy Krisztus is egyszer áldozta föl magát, hogy elvegye soknak bűnét. Másodszor nem a bűn miatt jelenik meg, hanem hogy üdvözítse azokat, akik rá várnak" (Zsid 9,26—28).

Mi tehát a liturgia? Aktív várakozás Krisztus második eljövételére, az ő első eljövételének szertartásrendje (rítusa) szerint, keresztáldozatának és feltámadásának hitében és erejében.

Jegyzetek: 1. A „Sacrosanctum Concilium” kezdetű liturgikus konstitúciót a zsinat az 1963. december 4-i nyilvános ülésén hagyta jóvá. — 2—4. Sacrosanctum Concilium, 10, 14, 2. — 5. Részletesebben I. Csanád Béla: A szentségek felfedezése. In: Vigilia, 1974 szeptember. 5777—581. — 6. XII. Pius. Mediator Dei, 1947. nov. 20. AAS 39 (1947) 529. — 7—12. Sacrosanctum Concilium — 13. Misalle Romanum, Advent 3. vas. super oblata könyörgés. — 14. Vö. Ae. **Forcellini**: Totius latinitatis Lexicon, Prati, 1868. IV. 219. — Benjamin **Hederico**: Graecum Lexicon Manuale, Lipsiae, 1788. — 15. Vö. Vinzenz **Kritsch**: Kleines griechisches Wörterbuch in ethymologischer Ordnung, 1822. — Karl **Schenkl**: Griechisch-deutsches Schulwörterbuch. Wien 1859, 527. — 16. **Forcellini**, i.m. IV. 219. — 17. Vö. Johannes **Leipoldt**, Von den Mysterien zur Kirche. Leipzig, 1961. 7—20. — 18. Vö. **Forcellini**, i.m. IV. 219. — 19. Vö. Karl **Prümm**: Religionsgeschichtliches Handbuch. Freiburg/Br., 1943. 213—356. — 20. Olaf **Gigon**: Die antike Kultur und das Christentum. Gütersloh, 1966. 87. — 21. A misztérium és a „sacramentum” terminológiai fejlődésére vonatkozóan: P. **Radó**: Enchiridion Liturgicum. Róma, 1966. I. 138—140. — Vö. Karl **Prümm**: Mysterium. In: Johannes B. Bauer (Hrsg.), Bibeltheologisches Wörterbuch. Graz, 1962. II. 884—903. — 22. **Clemens Alexandrinus**: Stromateisz, I. 28. — Vö. **Justinus**, I. Apol. 46. — 23. Vö. R. **Marle**: Mythos. In: H. **Fries** (Hrsg.), Handbuch Theologischer Grundbegriffe, I—II. München, 1963. II. 193—201. — 24. E. **Schillebeeckx**: Christus Sakrament der Gottbegegnung. Mainz, 1965. — 25. S **Hilarius**, PL. 9,499. — 26. Sacrosanctum Concilium, 2. — 27. Odo **Casel**: Das christliche Kultmysterium. Regensburg. 1960. 59. — 28. Sacrosanctum Concilium, 2. — 29. Sacrosanctum Concilium, 7.

REZEK ROMÁN

„MEGÉRTENÉK-E ENGEM VALAHA?”

TEILHARD NAPLÓINAK ELSŐ KÖTETE

Alig húsz éve halt meg — és már bizalmas naplóját is olvashatjuk... Igazában ezt kellene mondanom: már húsz év telt el a halála óta és még csak most jut nagyközönség kezébe a bizalmas jegyzeteinek egyötöd része.

1974 tavaszán a nagy világlapok — a német *Spiegel*-től kezdve a brazil *Veja*-ig — francia-német „koprodukcióként” harangozták be Teilhard de Chardin Naplóinak egyszerre francia és német kiadását. 1974 júniusa viszont csendesen elmúlt, de a Naplók — nyilván „technikai okok miatt” — nem jelentek meg. Csak bennfentesek tudták, hogy Teilhard Naplóinak esetében mit jelentenek a „technikai okok” — minket ez most ne aggasszon... Fontos az, hogy egy nagy német kiadó (Walter-Verlag, Olten, Svájc) már 1971-ben, egy ugyancsak nagy francia kiadó pedig (Fayard, Párizs) 1975-ben, *együttes kiadói jogot* szerzett és kiadta Teilhard de Chardin *Journal*-jának első köteteként (tome I.) a huszonhárom füzetből álló „hagyaték” első öt füzetét — 1975 júniusában.

Szándékosan mondtam „hagyatékot”. Mert ha Teilhard Naplóira gondolunk, igazában négy sorozatra kell gondolnunk, s ezek — a sors különös játéka során — különféle kezekben maradtak:

1.) az 1915. augusztus 26 és 1925. július 17. között írt *Notes et Esquisses* (Jegyzetek és vázlatok) kilenc füzete Teilhard testvére, Józsefre maradt. Ezek a kézírásos füzetek átlag száz lapnyi — kétszáz oldalnyi — irkafüzetek. Ebből az első kilenc füzetből került most kiadásra az első öt füzet — Naplók első kötetének nevezve;

2.) az 1944. július 18. és 1955. április 7. között írt naplóját Teilhard a római XIII. számmal kezdve jelezte, a XXI. számú füzetig bezárólag; vagyis újabb

kilenc füzetéről van szó, s ezek a jezsuiták tulajdonában vannak — nyilván nem azonnal kiadásra kerülő hagyatékként... (A tizedik, a tizenegyedik és a tizenkettedik számmal jelzett naplót Teilhard — a második világháborút követő felfordulásban — Kínában hagyta, s ezeket valószínűleg végleg elveszettnek kell tekintenünk);

3.) itt van aztán (illetve: jezsuita hagyatékban őrizve pihen) a *Carnets de retraites* (Lelkigyakorlatos naplók) két fürete, amelyek — 1939—1943, illetve 1944—1954 közötti évekből — Teilhard magán-lelkigyakorlatainak elmélkedéseit és vegyes jegyzeteit tartalmazzák;

4.) szintén jezsuita kézben van a *Notes de lectures* (Olvasmányi jegyzetek) három megmaradt fürete (1945-ből és dátum nélkül).

Mgr. Bruno de Solages, a „csöndes karmelita” (aki már 1947-ben, a vezetése alatt működő Toulouse-i Institut Catholique folyóiratában, hangos szóval védte meg Teilhard-t Garrigou-Lagrange-zsal szemben) 1967-ben kitűnő könyvet adott ki Teilhard világhírének fejlődéséről. A szakemberek — nem kis meglepetéssel — vehették tudomásul a bölcs karmelita könyvéből, hogy Teilhard naplójegyzetei elég szép számmal megmaradtak. Mgr. Bruno de Solages *Carnet 1, Carnet 2, Carnet 3...* (Naplófüzetek 1, Napló 2, Napló 3...) jelzéssel sokat idéz is ebből az első kilenc füzetből. Azonnal írtam neki, hogy miként is lehetne látni és nagyközönség kezébe juttatni ezeket a roppant értékes naplófüzeteket. Négyéves huzavona végén azt értük el, hogy Teilhard testvére (József) teljes fotokópia-sorozatot adott a párizsi *Fondation Teilhard*-nak mind a kilenc naplófüzetről (1971 nyarán), az eredeti példányok viszont Teilhard jóbarátjának és jezsuita főnökének (P. d'Ouince-nek) kezébe jutottak gondos tanulmányozás céljából. Amikor 1971 nyarán alkalmam volt a Fondation Teilhard-ban dolgozni, P. d'Ouince Párizsban, P. d'Armagnac pedig a Párizs melletti Chantilly-ban rendelkezésemre bocsátotta mind a huszonhárom füzetet, vagyis a tág értelemben vett Naplók teljes megmaradt sorozatát. Magyar barátaim részére azonnal készítettem sokszorosított füzeteket — a teljes sorozat legfontosabb részeiből. Közben pedig a német Teilhard-társaság irányítója, a Schmitz-Moormann házaspár, nagyító alá tette a kilenc naplófüzet minden betűjét és rövidítését. Négyéves munkájuk eredménye az első öt füzet teljes kiadása (négy lap híján négyszáz oldal, 11x20 centiméteres tükörszedéses lapokon): Pierre Teilhard de Chardin: *Journal*, tome I (cahiers 1—5).

Az *Előszót* „Bochum, 1974. március 23” dátummal írta a filozófiai és teológiai doktorátust végzett Karl Schmitz-Moormann:

— megemlíti, hogy német kiadónak köszönhetjük Teilhard *szaktudományos* munkáinak kiadását (tizenegy kötet, Walter-Verlag, Olten, 1971); a párizsi Seuil Kiadó publikálta a filozófiai és teológiai Teilhard-írásokat (tizenegy kötet jelent meg és még néhány kötetbe sűrítve kerülnek kiadásra Teilhard krisztológiai írásai); más írásai, levelei pedig szintén újabb tizenegy kötetben láttak napvilágot... A Teilhard-ról írt sok-sok ezer könyvet, tanulmányt, jó — és rossz — indulatú cikkecskét pedig már több tudományos bibliográfia ismerteti. (Ezek között éppen Rezek Román 358 oldalas könyvészeti munkája a legteljesebb: 1973-ban adta ki a São Paulo-i magyar bencések Szociális Intézete. — Szerk.);

— Schmitz-Moormann mindenkinél jobban tudja, mit érnek Teilhard naplói: hatalmas érték a szakember számára, hogy helyesen értelmezze Teilhard-t; de szenvedélyesen érdekes olvasmány lehet a komoly nagyközönségnek is.

De itt jól értsünk szót! *Először* is: Teilhard gyöngybetűkkel írt, heilyenként sok áthúzással, rövidítéssel és sematikus rajzokkal teli kézírását a lehető legnagyobb hűséggel közli Schmitz-Moormann; munkája a német pontosság iskolapéldája lehet. Nagyközönség számára lényegtelen az, hogy egy fontos Teilhard-szöveget, amely kétségtelenül Teilhard „egyiptomi korába” tartozik s amelynek szövege — amint a kézírás is mutatja — sokkal régibb, mint az a harmadik füzet, amelybe valaki (?) különálló lapként iktatta, — Schmitz-Moormann mégis a harmadik füzet anyagaként közli. Fontosabb az — és ez a második megjegyzésünk —, hogy a most közölt öt füzet szövegeivel párhuzamosan Teilhard *tanulmányokban* is kidolgozta a Naplókban vajúdó töprengéseit: magyar barátaim számára már 1966-ban lefordítottam ezeket a tanulmányokat (*Írások a háború idejéből*): s ha valaki érteni óhajtja a Naplók — sokszor töredékes — eszmélődéseit, hát még egy harmadik, franciául már rég kiadott kötethez is kell fordulnia, amely Teilhard leveleit és eszmélődéseit tartalmazza, vagyis az unoka-

húgához, Marguerite Teilhard-Chambon-hoz írt szövegeit. Gondolatvilágának születését (*Genèse d'une pensée*) csak e szövegek *együttes olvasása* adhatja és érteheti meg.

Egészen természetes — s ez a *harmadik* figyelmeztetőnk, — hogy amit Teilhard ugyanakkor írt tanulmányaiban lerögzít, vagy amit unokahúgával közöl, egészen forrongó állapotban van meg Naplóiban: egy-egy problémát vagy misztériumot ötször-tíz-százszor elővesz, ezer oldalról körüljárja őket, míg végül valamennyire rögzítheti elmélkedése viszonylag végleges eredményét. Aki Teilhard Naplóit *ma* olvassa, annak bábához vagy szülészorvoshoz hasonlóan kell viselkednie: a Naplókban közölt vajúdás (maieutiké) valami sajátos, „dialektikus *auto-dialógust*”, vagy az unokahúgával folytatott „trilógust” tükröz, amelynek egy-egy átmeneti részletét sosem szabad kiszakítanunk az *egész* — s később majd véglegesebb formát öltő — látomásából! Teilhard világos öntudattal járja Naplóiban azt az utat, amely „olyan magányhoz vezet, amelyet mindenki elveddül jár végig”... A lövészárkokban, két roham közt ritkán adódó csendben ír, de „fizikán-túli magasba” — nyugodtan mondhatjuk: filozófiai és teológiai nivóra jutva — eszmélődik az ember és az emberiség örök problémáiról és misztériumairól.

S ez az eszmélődése az *önmagának szánt írás* abszolút őszinteségét tükrözi: sokszor szenvedélyes, — de mindig hű „kereső önmagához”. Csodálkozunk — vagy bámuljuk —, hogy egész életére kiható intuíciói a háború (az *első* világ-háború) barbár borzalmai közt születtek? Inkább csak nyugodtan vegyük tudomásul. Sok ezer franciának és németnek — meg bizonyára magyarnak is — háborús fürgetegben születtek legjobb gondolatai...

Nagy madártávlatból repülünk át e nagy gondolatkörök felett.

A külső erőtér. A környezet, amelyben Teilhard írni kezdi Naplóját (*Notes et Esquisses*: Jegyzetek és vázlatok), az időnek és a térnek sajátos feszültsége: az első világháború „atmoszférája”. A francia-német frontvonalak sok-sok pontját, helységnevét találjuk az 1915. augusztus 26-án kezdődő jegyzetek mellett. Némelyikre — Dunkerque, Avocourt-304, Douaumont — maga Teilhard utal az ott készített *tanulmányai* végén.

Mint egy-két katonatársa, Teilhard is „praktikus céllal” kezdi írni naplóját: hogy „elűzze a tábori élet unalmas óráit” (már amikor nem kerültek bevetésre, vagy nem kellett egy-egy véres csata után sebesülteket mentenie...), és „hogy gondolkodni késztesse magát”. De a banálisan kezdődő első lapokon máris különös fény ömlik végig: a szívét telítő emlékek „óriási szomorkás boldogságként” keringenek körülötte, amint — éjszakai menetelések után — a lövészárkokba kerül és „állati pánik” meg hazafias lelkesedés vegyes érzelmei között először kószol a Front önzést túlszárnyaló élményeibe: „Erős ember az, aki mindent elvesztett, maga mögött hagyott és visszatérés vágya nélkül veti magát a harcba... Senkié az élet: a halál mindnyájunktól bármely percben elrabolhatja”... S ha néha tábori misét mondhat, „Istent érzi megalázottnak”, mert a Misztérium csak kevesek számára jelent valódi életet... Írja hát Naplóját — „Krisztus Urunk di-csóségére”, miközben a „történelem előtti kor Germániáját” sejtí meg a németek barbársága mögött — ebben az „óriási történelmi krízisben”, amelynek „biológiai szükségességét” csak az „abszurdum filozófusai” nem veszik észre, de amelyet ő szükséges rossznak, jövőt előkészítő vajúdnak tekint, s ezért „koz-mikus távlatokba” emel: „Kicsinyke énemet hatalmas látomások feszítik: a létezők és az események mélyén az isteni Akaratot szándéksom átölelni”. — „A háború: nagy betegség, a növekedés krízise — de az élet érdekében... Ez a háború is a Világmindenséget viszi előbbre egy lépéssel... Ezért érzem azt, hogy atomnyi mértékben én is a jövődőt építem...” — „Azt hittem a háború első napjaiban, hogy én — a pap — csak időmet pocsékolom a háborúban, amikor a barbár s eretnek német misztika ellen harcolok; de most már látom, hogy — az Élet egészét szintetizálva — emberi és vallási kötelességem is boldogsággá válik: a *valódi* magasrendű emberiségért dolgozom a háborúban is: azt az ősi emberi munkát folytatom, amely már Jézus Krisztus előtt is elkezdődött, de amely Óvele kozmikus és parúziás távlatokba emelkedik”...

Hogy egyelőre dátum nélküli időre halasztották a pár napnyi pihenőt — a tifusztünetek miatt? — s nem látogathatja meg Marguerite-t, unokahúgát, Párizsban? — „Szélid szívvel fogadom ezt is. Ki tudja, hogyan válik ez is mindnyájunk javára?”

Sokszor vádolja magát, hogy gyöngítette a „külső erőterét”, vagy pedig éppen ő nem volt „méltó” hozzá: „Most jöttünk vissza az Avocourt-i harcokból. Ismét rendeznem kell gondolataimat, mert hosszú csetepaté vágta el fonálukat és borította ködbe őket. Nem is voltam méltó a külső erőteréhez: nem volt teljes az erőfeszitésem, keveset segitettem bajtársaimon. Valami fizikai elem, talán fáradtság bénította meg erőimet: természetes energiámban nem volt elég élet és szín, még Krisztus is távolinak tűnt számomra... Jézus Szíve ünnepe közeledik, beléje kell merülnöm, hogy tekintete és fénye ragadja magával meggyöngült emberségemet... Jézus, nehéz homályba borul a szívem, értelmem, pedig vibrálva szeretnék nagy eszmémnek élni. De néha nem vagyok sem eléggé égi, sem eléggé ortodox. Mester, mégis adj nekem — és mindazoknak, akiket szeretek — egy fény-sugárt a Te tisztaságodból s a Te igazságodból”... „Verdun-nél láttam, mily szor-nyúságos lehet a pusztítás. Jéghideget lehelt életkedvemre. Jézusom adja meg, hogy tökéletesen higgyek Benne, aki erősebb a Halálnál is”... A Párizsból küldött könyvek és folyóiratok szinte állandóan „szellemi felszínen tartják” Teilhard-t. *Poincaré*-t olvasva — ezt írja Naplójába: „Szenvedélyesen érdekes a fizikai fogal-
mak teljes átépülése... S éppen most kell itt lennem, a harctéren, hogy kockára tegyem életemet... Ha meg is úszom ezt a vérfürdőt, milyen nehéz lesz majd a békét és a tisztaságot megteremtteni az embertömegekben! Hivatásom: szerényen, de fáradhatatlanul megszentelni a természetes fejlődést, az Evolúciót... Nem „eny-
hító olaj” akarok lenni, hanem a mélyre vágó csákány! A „jól-lét” mellett — és fölötté — a „több-létet” fogom sürgetni és építeni! A háború kolosszális determi-
nizmusa mélyén vak és erkölcstelen energiák dolgoznak. Hiszem, hogy Isten, aki az őskáosz fölött jelent meg, mindent újrarendezhet... Tegnap az egyik jó bará-
tom halálhíre ért el hozzám; megremegtem s hirtelen arra gondoltam, hogy nem az volna-e a legokosabb, ha sutba vágok mindent; de aztán összeszedtem magam: „Nem! Nem szabad félredobnom a Föld munkáját; gyümölcsöt csakis a kitartó erő-
feszítés hozhat”, vagyis ha küszködve — jó és balsorsban egyaránt — tovább dol-
gozunk!”

Douaumont-ból visszatérve írja: „Azt gondoltam, hogy én sem jövök onnan vissza, s egyedül én maradtam sebesülés nélkül, pedig én voltam legjobban kitéve a halálnak. Szörnyű fizikai és szellemi ködben életem tizenöt napon át: egész életem teljesen légben lebegőnek, problematikusnak tűnt. Istenem, egyetlen boldogságom, add, hogy még teljesebben szeresselek s hogy életem egész jövője a lehető leg-
hasznosabb legyen a világ számára... Tudom, hogy az ilyen apostolság azzal jut a természet fölé, hogy szenvedélyesen természetes és emberi: valamiféle „tudo-
mányon-túli” és „szociológián-túli” apostolság (»comme de l'ultra-science, de l'ultra-
sociologie«)...

Negyvennyolc órá szabadságot töltöttem Párizsban. Viszontláttam *Marguerite*-
et, *P. Léonce*-t (az *Études* szerkesztőjét, aki igaz megértéssel biztatta Teilhard-t,
hogy dolgozza ki saját filozófiáját, s közölte is a folyóiratban egy-két „háborús
írását”), *Boule*-t (akinél elkezdte paleontológiai szakmunkáját): „ők táplálják életem-
met, erőfeszitésemet. S én mégis nyomott hangulatban jövök vissza fölük: érzem,
hogy sokkal többet kellene tennem, életemet egyre inkább — őszintén, becsülettel,
istenigazában — kellene a Világ életébe árasztanom; írásaimmal, egész életemmel
kell megvalósítanom sajátos hivatásomat: arról tanúskodom, hogy Isten — az em-
berrel együtt — folytatja alkotómunkáját, hogy még teljesebb legyen a szellem a
Világ ölen.” — S még a srapel-„esőben” is vallja, hogy „szézület és reménytelen-
ség között is az az ember sorsa, hogy „életre van ítélve” (ami éppen az ellentéte a
Heidegger-féle egzisztenciális megtapasztalásnak: „Der Mensch ist ein Sein zum
Tode”). Teilhard tudja, hogy ezt a meggyőződését „természetes hajlamának, intu-
ícióinak és Isten kegyelmének” köszönheti — s látja, hogy ez a három ugyanegyet
jelent.”

A világháború „kívülről rázuhanó erőterében” tág kaput nyitnak Teilhard
„belső erőtere felé” azok az olvasmányok, amelyek hű — és nagyszámú — társai
voltak a harctéri csendesebb órákban. Csak találomra hadd soroljunk fel néhány
nevet, írókét, gondolkodókét, akik táplálták-duzzasztották belső erőterét: Psichari,
Newman, Pascal, Balsac, Boutroux, W. Ostwald, Ferrero, Bourget, Butler, Russel
Wallace, Ch. Richet, H. G. Wells, Fonsegrive, Poincaré, Péguy, Nietzsche, Maurras,
Vigny, Cl. Farrère, Sully-Prudhomme, Thackeray, Emerson, Maeterlinck, Looge,
Le Bon, W. James, Bergson, J. H. Rosnay, W. Ostwald, Benson, W. H. Myers,
Tauler stb., stb. — A legritkább, hogy Teilhard — a Naplója monológiájában —

vilába ne kezdene legtöbbjükkal, hiszen ha tüzelik is belső erőterét (szelleme, szíve és akarata tüzeit), mégis egészen sajátos, — nyugodtan mondhatjuk: zseniálisan eredeti az ő belső erőtere.

A belső erőter. Valamikor eljön majd az az idő is, amikor a grafológusok s a mélylélektan szakemberei úgy fognak olvasni Teilhard kézírásos szövegében, mintha csak előttük ülne és „vallana” önmagáról. (A grafológia ezt már megkísérelte, más kézírását elemelve.) ... De addig is hadd rajzoljuk meg — most csak durva vonásokkal — ezt a „háborúban izzó belső erőteret”, amelyben nagyrészt megszületett, vagy éppen végleges formát is kapott mindaz, ami későbbi írásaiban kiforrott világképként irodalmi formába öltözött. Ezzel a — talán túlzónak ható — mondatunkkal csak azt akarjuk hangsúlyozni, hogy Teilhard belső erőterének „nagy mutációja” az első világháború éveiben történt (a Hastings-i „első mutáció” után, amikor az Evolúció tényét fedezte fel — saját életében).

Ha valaki gondosan olvassa a most kiadott Napló-részlet lapjait, ezer és ezer szívárványszínnel sugározva látja a nagy mutáció kétségtelen tényét. Maga Teilhard is témakörökre osztva elemzi ezt az alapvető változást. Mi most erre nem vállalkozhatunk, mert annyira elvesznénk köztük, hogy éppen a kezdettől fogva állandóan „teremtő szintézis” csúszna ki kezünkől. Csak éreztetni szeretnénk — éppen a legvilágosabb színfoltjait:

Teilhard „geometrikusnak” látja a hagyományos filozófiát (nyilván a Skolasztika neki tanított formáira gondol); csakhogy — szerinte — „a geometria (= az anyag fizikája) csak eszmei építményt ad a valóságos dolgokról, de meg sem közelíti valódi, teljes evolutív természetüket”. ... Hogyan „ragadhatná meg a szabadságot” olyan látásmód, amely csak sokaságot vesz észre, vagy éppen mechanikus determinizmust, ahol pedig igazában „tíz szabadság van együtt s ott rejlik valóságosan a mechanikusnak vélt látszat alján”? A valóság kimeríthetetlen, bármelyik fizika pedig csak hasznos — igen hasznos — elméleti egyszerűsítés”. — „En nem akarom szegényezni, absztrakciókkal hideggé tenni a valóságot; de — akárcsak a művész — belé akarok merülni, problematikája mögött érezni akarom a misztériumát is” — „s így akarok valódi, egyszerű keresztény életművet alkotni”...

„Maga a fejlődő valóság értékesebb, mint a róla készített tudomány.” Egyébként is „új Tudományt kell alkotnunk: a közösségek Erkölcsét”, és Teilhard boldogan idézi Szent Ambrust: „Isten nem dialektikával (non in dialectica) akarja üdvözíteni népet”: dialektikus „rögeszme-csere” helyett nekünk az élő elvek (les principes vivants) kellenek, amelyek megmaradnak, vezetnek a győztesnek vélt logisztika ellenére is.

Persze, hogy egyszerűek, szenvedélyesen érdekesek a laboratóriumi kísérletek. Miért? Mert azokat a hatalmas rokon energiákat és forrásokat tárják elénk, amelyekben „fürdünk, s amelyek csakugyan alkotnak minket”. A legteljesebb ismeret logikát és intuíciónál forraszt egybe; de az első csak elemző szétdarabolása a szintézisben látottnak. Ezért meri előre nagy céljának tekinteni, hogy „összhangot teremtek a Tudomány és a Filozófia egyre haladóbb lépései között”, egyszerre támaszkodva mindkettőre, de egyikre sem kizárólagosan, és ugyanakkor „mindenkinek a szívére akarok tapintani, hogy tág horizontú keresztény életre vezessem őket”. Tudja, hogy mindennek sikeres tolmácsolására „hatalmas erő a nyelv, — de nagy gyöngeség is”, hiszen „pattintott kövekre morzsolódnak intuícióim, amint közzölni akarom őket”, századrészt sem sikerül kimondania minden gondolatának... „Néha szinte érzem, mint vonzzák egymást a gondolataim, egyik a másikból születik, valami fatális összjáték, fatális — de objektív — együttműködés sodorja őket egyre előbbre (vajon bennük van-e ez a szoros objektivitás, vagy csak az agyam szüli? — talán mind a kettő tény)”.

De néha fél, hogy „mennyire a katolikus nagytömegek *margóján*” gondolkodik, érez és apostolkodik; csakhogy ezek a tömegek — a vezetőikkel együtt — „haszonlatannak tartják a Fejlődést, maguknak akarnak monopolizálni minden igazságot és szeretetet, pedig nem is látnak túl a „kápolnájuk” falán”. A kereszténynek minden embernél emberebbnek kell lennie — kiáltja Teilhard —, olyan embernek, aki legjobban hisz a Tudomány *értékében*, és a *közösségi értékek sürgős megvalósítását* hirdeti.

Teilhard „ontológiai logikája” az „alakulás fázisait” akarja szintetizálni az ész állításaival. Híres rekurrencia-törvényét (hogy ti. mindig a növekvő bonyolódással összefüggő tudatnövekedés „tér vissza” — *recorrit* — a valóságos fejlődésben) akkori-

ban (1916) még filozófiainak vallotta, csak később — ostoba kritikák miatt — szorult vissza nem filozófiai zónába. De az elvontnak tűnő látásmódhoz az élet szavát fűzi: „A létezés lényege a szeretet, s a Világ célja az, hogy maximális szeretetet produkáljon”. Az erkölcs lényege is az, hogy „a Tudomány, a Filozófia és a Kinyilatkoztatás révén feltároló, folyton növekvő fény” Evolúciójában aktív módon vegyen részt. Ezért mer így írni: „Életcélom: szinte kézzelfoghatóan megmutatni az evolútív folytonosságot a Természet és a Természetfölötti között; az Emberi Alakulás fogalmaival fejezni ki a Dogmát; feltárni, hogy Tudomány és Kinyilatkoztatás összeforr; s ehhez a munkámhoz a szilárd alapot olyan posztulátumokban találok meg, amelyek a tudományt s a gondolatot, a kozmikus Történet és a lét szilárd törvényeit tiszteletben tartják és diadalra juttatják.” A keresztyénység az élet lendületét hosszabbítja meg, és magasba emeli az emberi vágyak legjavát; ezért nevezi Teilhard „ontológiainak” — lényünk legmélyét érintőnek és átalakítóknak — Jézus Krisztus hatását az Emberiségre; személyt felmagasztosító „spiritualizációját” pedig „ontológiai tisztításnak”.

Pusztában kiáltó szónak látja az ilyen intuíciót: „Lesújt, hogy magányos eszmé-vándornak érzem magamat, pedig a mai fiatalokkal egy irányban fejlődik egész énem; csakhogynem ezek is elszigetelten maradnak. Úgy látok, úgy érzek, mint ők, sőt náluk is dinamikusabban. De ürbe vész minden törekvésem. Ki ért meg engem? Margit — de csaknem senki más. Kire hathatnék? — Jézus, mindig csak Rád bízom erőfeszitésemet, hogy el ne vesszen, de Teáltalad hasznára váljon a Világnak, ha már egyszer reám bízad ezt a hivatást” ... „Regényt kellene írnom, talán ilyen címmel: Az Igazság Előfutárai. Olyanokról beszélnék benne, akik erősebbek és fiatalabbak, mint saját koruk. Azokról, akik, túl korán születtek”. Kockázat, szomorúság — de sok szépség is vár rájuk. Nem értik meg őket, mert a Világ „ortodoxiájába” ütköznek. Nyugtalan magányosok. De magányuk is boldogság magánya. Milyen paradoxális ez a gondviselészerű „rebellió”? ...

Paradoxális, hogy Teilhard — a sztatikus lét elvont filozófiája helyett — az „egyesülés filozófiáját” látta meg, amely a legalsóbbrendű fizikai egyesülésektől a legmagasabb szeretet isteni tűzéig jut el, s csak így alkothat teljes szintézist? Ez „rebilliót” jelent még ma is a hagyományos filozófiai körökben...

Paradoxális, hogy szigorúan tudományos tényekben fedez fel egyetemes törvényeket s ezeket ajánlja fel szakmabeli metafizikusoknak és teológusoknak egyaránt? Emiatt nevezik őt egyesek „botcsinálta filozófusnak”. De hátha Teilhard „hüperfizikája” lesz végre kiindulópontja az egyetemesen elfogadható filozófiai világnak?

Paradoxális, hogy határozottan elítéli a panteizmus minden olyan történeti formáját, amely Istent és Világot azonosítani akart és személytelen Nirvánába süllyesztette az emberi személyt? Százszor és százszor tér vissza naplójában, hogy mi az egyetlen lehetséges „panteizmus” (s már az idézőjellel is mutatja, hogy): meg akarja menteni a *hamis* panteista vágyak *értékes* elemét, vagyis azt a megérzést-meglátást, hogy — éppen a teremtettség egyesítés törvénye révén — Isten *jelen van mindenütt* az Ő teremtettség, megtartó és egyesítő erejével, amely viszont tiszteletben tartja minden teremtmény sajátos „immanenciáját” (egyediségét), mert „Isten úgy teremt, hogy önmagukat megalkotni készíti a létezőket”.

Paradoxális-e az is, hogy Teilhard, a tiszta pap, aki csak harmincéves korában döbönt rá a szerelem mindent irányító szerepére (mert unokahúga iránti szimpátiájában először találkozott az „Örök Nővel”), állandó „leitmotivként” veszi elő naplójában ezt a misztériumot is? A mai pszichoanalízis sokszor már fullasztó atmoszférájában ki merné tagadni meglátásának abszolút érvényességét?: „Egyetlen férfi sem juthat el személyisége kibontakozásához, ha nem találkozik a mindent átalakító »Női Elemmel«”... A kegyes megbotránkozók sokkal helyesebben tennék, ha egyszer végre már el is olvasnák ide vonatkozó sorait s fölfedeznék bennük a „kozmosz aszkézist”.

Paradoxális-e, hogy valakinek megadatott (az átöröklés szerencséje, keresztyén fegyelme és az isteni kegyelem útjai révén) az a „nagy kaland” is, hogy a paleontológiától s a geofizikától — a szilárd gondolkodáson át — a költészetig és a modern misztikáig ért el szellemi-érzelmi-akarati erőtere? „Szakosított” korunkban nem lehetne figyelmeztető Teilhard „esete”, hogy egész embernek kellene maradnunk?

Paradoxális-e, hogy az a Teilhard, aki százszor és százszor — a legmodernebb tudományos evolúció szerint — beszél a „véletlenről”, nem talál megértést *Monod*

„véletlen-elmélete” keretében? (mert Monod — amint maga is mondja — nem „tudja jól”, hogy mit is vallott Teilhard — már a modern mikrofizika tanai előtt is!)

S végül talán a legzavaróbb paradoxona: „Mint sziklaszirtre a tenger hullámai, úgy áradnak lelkemre értelmi, érzelmi és akarati életem hullámverései. Minden egyes hullám új „réteget” zuhantat reám, de nem sodorja el a szikla földbe fűrő fundamentumát, mert az új és új hullámok végeredményben a régi erővonalak mentén hatnak. Új és új meglátásaim közben egyetlen gyökeres vágyra találok: egyesülni az Isteni Akarattal. Kövessem lelkemnek ezt a hangját: hívása tévedhetetlen... Vajon nem Izrael „gesztusa” ez, csak már teljesen krisztusivá hosszabbítva? — Semmi sem annyira nehéz, mint megtalálni, elemezni, átölelve élni ezt a gesztust”... Más szavakkal: külső és belső erőteret az Isten Erőterébe szintetizálni.

Az Isteni Erőtér. Aki még sosem olvasta Teilhard „lelki könyvét”, amelyet a *Benne élünk* (Az Isteni Erőtér) foglal össze, nem veheti észre, hogy a Napló első öt füzeté is szüntelenül erre az erővonalra irányul: külső „sorsvonalak”, belső erőter vonalai mind-mind az Isteni Erőtérbe torkollnak.

„Reconcilians sibi mundum”: összhangot teremteni magunknak a világban. Mert van egyesülés Istennel (ez a földi valóságtól elszakadó, túlzó spiritualizmus); van egyesülés a Földdel (ez a naturalizmus, „csak horizontálisan” látó és élő evilágiság); de van „egyesülés Istennel — a Föld révén”... Akinek van értelme, érte meg — teszi hozzá maga Teilhard.

„A Világban keresni az Abszolútot.” Már a természetes — külső és belső — erőter is „parányi abszolútot” szervez a Létbe, infinitezimális rendet teremt a szétszóródó porban, mert egységet hoz létre a szerteágazó sokaságban, akarva-akaratlanul összpontosít — az egyre tökéletesebb Vég felé. Ezért — és így — szent minden evolúció, minden szellemi vagy technikai haladás! Minden földi tettünk, még a legemberibb szenvedélyeink is „anyagul szolgálhatnak” egy Abszolút számára. „Kitépem a panteizmus fullánkját”, mert azzal teszem kereszténnyé, hogy felismerem benne: minden simogató kézben, minden tudományos erőfeszítésben, minden szociális szerveződésben igazában a Teremtő Erőtér dolgozik, s az evolúció Ennek csak látható kivételése... „Ez a kozmogenetikus látás és cselekvés valamiképp „teljesebbé teszi” az Egyetlen Abszolútot is, Krisztus Testét, amely egy és alakul is, mert sejtékként járunk hozzá a tökéletesítéséhez — amint már Szent Pál és Szent János tanítja. Mindez számomra olyan evidens, mint $A=A$ ”... „A kereszténység természetes-emberi-filozófiai látás- és cselekvésmódra épül, mint amilyent bármelyik hitetlen is kialakíthat az életében.”

Igaz, Teilhard megkapta azt a kegyelmi adottságot is, amely úgy lát és úgy bizakodik Krisztusban, mint a gyermekek, vagy mint a nagy szentek: „Írtam Margitnak, hogy néha mily Jesújtóan hat rám, hogy képtelen vagyok az emberekkel megértetni meglátásaimat, intuícioimat, szavaimat. Miért van ez így? Nehezen koncentrálnak? Tér és idő — más erőter — szakít szét minket? Fülük nem érett a hallásra? Szívük másfelé futkos? — Ilyenkor mily békésen vigasztaló arra gondolni, hogy Jézus Krisztus létezik, s minket nem piederasztálra vagy tribünre ültet, hanem a saját Szívébe. Reá bízhatjuk „kincseinket”, szellemi értékeinket: majd Ő továbbítja mások felé — amint és amikor akarja — mindazt, amit szeretünk, s ami szinte belénk szorul, mert nem talál visszhangra. Gondolataink majd így — névtelenül, de életként hatva — eljutnak mindenkibe, minden szív mélyére is.” — „Krisztusban személyesen hat ránk az isteni Energia. A sokféle sokaság új természetű Egységgé válik, az Erőtér Központtá lesz... Ez minden vágyam „csodálatos netovábbja”...”

Teilhard számára a halál is csak „új élet kapuja. Nagyon jól tudja, hogy a test visszatér a porba, s hogy a „társadalmi kötelékek” is szertehullnak. De a személyes „nukleusz”, az emberben is határtalan reflexív központ, a lélek, a halálkor „befelé tűnik el”, új dimenzióba jut. Az ember az első értelmes állat, akinek szelleme új dimenziót remél a halál után. A kő sosem gondolt arra, hogy mit jelent kutyának lenni; a kutya sosem jutott el oda, hogy valóban „elképzelje”: mit is jelent az emberi lélek reflexív képessége; az ember juthat el oda, hogy kiejti teljes bizalommal: Istenem, tégy velem azt, amit akarsz. Szeretlek, Te is szeretsz, tehát... a titokzatos halállal még jobban pecsételd meg szeretetünket. „A halál: önmagunk misztériuma, mert kiragad életünk dédelgetett melegéből, félelmetes arca ránk mered, s mi csak átadhajtuk magunkat öneki, létezésünk hajthatatlan »tengely-vonalának«”... Vele és általa jutunk el oda, ahová életünkben nehezen merészkedtünk...”

Az alsóbbrendű (pl. az állat) előkészíti, befogadja, de nem határozza meg a felsőbbrendűt (az embert). Ezért „végleges szintézist csak akkor teremthetünk, ha föntről látunk és szervezünk, vagyis Krisztus Testéből kiindulva. Ekkor szinte 'természetes' kötelék kapcsolja egybe a sok-sok alsó felszínes ugrást a folytonosban. A halál így lesz 'titokzatos vitális jelenség', amely minket Krisztushoz asszimilál.” — „A Haladás arról álmodik, hogy megszünteti a Halált; a Vallás viszont elfogadja és eksztázissá (Másba-jutássá, Krisztus Testébe szerveződéssé) alakítja...”

Teilhard „az Élet és a Halál imájának” nevezte ezt a pár sorát: „In manus tuas, Domine: Uram, kezedbe ajánlom lelkemet... A Te puha, hatalmas és létünk velejéig ható kezedbe, Jézusom..., amely áldott, megtörte a kenyeret, megsimogatta a gyermekeket, kiűzte a templomból a kufárokat... Kezedbe, amely olyan mint a miénk: sosem tudhatjuk előre, hogy simogatni fog, avagy kettőtőri emberi mércéinket... Minél sötétebbnek látom jövőmet, annál erősebb karokkal dobom magamat karjaidba.” — „Hivatásom: olyan munka, amely a sokféle lelket Krisztus Testébe szervezi.” Ezért „valamiképpen ilyen 'biológiai, evolutív nyelven' kellene átírnunk az ugyanegy keresztény katekizmust...”

Természetes kozmikus szemmel nézve: Krisztus Embersége az egész Világegyetem várva várt Gyümölcse, Őt készítették elő a kavargó kozmikus tömegek; érte virágzott ki Jessze törzse; s amikor Mária a karjába fogta Krisztust, az egész Világot emelte magasba, Isten felé... De Krisztus növekedett, meghalt, feltámadott... Növekedését még most sem fejezte be. Ruhája szegélyébe-fodraiba vonja azt a sok-sok lelket, akik a Kozmoszban érlelődtek; s ezek a lelkek — mint sejtecskék — tovább építik Misztikus Testét. Csak a Parúziában, Krisztus végső eljövetelekor fogjuk látni, milyen teljessé növekedett ez a nagy Test, amelynek energiája akkor majd mindent egyesít önmagába... Íme, „a Világ így válik végleg istenivé. Minden más csak por és hamu.”

„Egyre jobban látom, hogy a Világ üdvrendje 'éppen csak óriásivá növeli' azt a természetes szeretetet, amely — fizikai, szuperfizikai fokokon át — egy összpontosító Legfelső Szeretet-Központ hatása alá kerül...” A Világ magyarázatának kulcsponjtja ez a „filozófia: a létezés a végső isteni Egység felé tart.”

A kereszténység tehát „az Egység Vallása; Isten és a Világ abszolút egységének megvalósítója.” A boldogság pedig: „Önmagunkban és az egész Világban az összhangot megvalósítani”. — Ez az „én Evangéliumom”. Hivatásom: „Ezt továbbítsam a keresőkhoz”.

TÖRÖK ISTVÁN

KARL BARTH ÉS A RÓMAI KATOLICIZMUS

A német katolikus Centrumpart főiskolai tagozata előadás tartására hívta meg a münsteri egyetem református professzorát, Barthot. Erdemes az adatokat is feljegyezni: az előadás Münsterben, 1927 júliusában hangzott el. — Barth azal kezdte, hogy kölcsönösen tudatában kell lennünk a vállalkozás merészségének: nem történeti vagy gyakorlati kérdésbe vágunk, hanem olyan eleven dogmatikai kérdésbe, mint az egyház fogalma. Ez az előadás kitűzött témája, egyben a kölcsönös megértés határa: itt válnak szét az utak. De ha mostani találkozásunkban csak ennyi tudatosul újra, már az is nyereség. Katolikusok és protestánsok a reformáció első századaiban — még ha ádáz haraggal is —, de szemtől szembe álltak, keményen vitáztak. Aztán belefáradtak a vitákba, s századok óta már egymás feje fölött beszélnek el, a közös nagy titokhoz méltatlanul, természetlen módon és egymás iránt részvétlenül. Pedig minden felekezeti elkülönülés ellenére, közös jelenség előtt állunk.

Mint az előadó kifejtette, mindkét részről ugyanazon egyházon a tekintünk: az egyház itt is, ott is az elhívottak gyülekezete, Krisztus egyetlen teste, a hívők anyja, szent, katolikus és apostoli. Felsorakoztatott mérvadó dokumentumokat, idézte például egyrészt a Catechismus Romanus-t, másrészt a Genfi Kátét, s szinte játékosan kérdezte, melyik formula honnét való, mert nem egy

esetben, még a magyarázó formulák is összezsugorodnak, akár össze is cserélhetők. Hogy történhetett akkor, hogy a XVI. századi protestáns atyák sok mindent antikrisztusnak bélyegeztek a római egyházban, a katolikus atyák pedig feleletül a tridentin zsinaton sorozatos anatómákat szórtak a protestánsokra. Miért kell ma is, bár szelíd formák közt és nehéz szívvel, mégis áment mondanunk az atyák haragos döntéseire?

Azért, mert ugyanazt az egyházat nagyon különböző módon látjuk. Az imént már felsorolt közös formulákat másképpen értelmezzük. Az eltérő értelmezés teszi a katolikust római katolikká, a protestánt meg protestánssá. — Aztán a közös formulák higgadt protestáns értelmezése alkotta az előadás második felét. Hogy ez az értelmezés mennyiben ellenkezik a római katolikus tanítással, arról az előadó nem szólt, azt a megbeszélésre, illetve a párbeszéd folytatására hagyta. — Csak a dogmatikai fejtegetések hitvallásszerű zárószavaival idézek pár gondolatfoslányt: „Hiszem az egyházat, mint olyan helyet, ahol Istenet dicsőítik, az isteni dicsőség igényléséről pedig lemondanak; ezért és így hiszem az egyházat, mint a kegyelem eszközét. Hiszem, hogy az egyház, nem annyira palotája, sokkal inkább kunyhója Istennek az embervilágban, s mint isteni alapítás, a világ végezetéig megmarad. Hiszem az egyházat, mint Isten által elküldött és kihívott bűnösök közösségét, ilyen értelemben a szentek közösségét..., mely mint Isten földi népe, Isten kegyelméből akar élni a dicsőség országának eljöveteleig... mikor is, mint mennyei Urának földi teste, felöltözi a halhatatlanságot” (Barth: *Die Theologie und die Kirche*, 1928. 285—301. l.).

A felekezeti párbeszéd voltaképp nem a münsteri előadással kezdődött. Majd egy évtizeddel előbb Barth — akkor még svájci lelkipásztor — Pál apostol Római levele magyarázatával lépett porondra. A könyv katolikus résziről is figyelmet keltett. Erich Przywara SJ „a protestantizmus őseredeti újjászületését” látta benne, mely „a régi reformatori szenvedély parázsléleket” érezteti (idéve Barth: *Der Römerbrief* 4. kiad. előszavából).

Ott, ahol a reformatori teológia újra szót kap, előfeltétele, a középkori teológia is érdekessé válik. Münsteri diákoskodásom idején, Barth szemináriumában a skolasztika nagymesterének, Aquinói Tamásnak a *Summa*-jával foglalkoztunk; a szükséges kézipéldányokat az ottani római katolikus teológiai fakultás professzorai s a kitűnő dómprédikátor, Donders lekötelező szívességéből kaptuk. A szemeszter egyik kiemelkedő eseménye volt, hogy a protestáns teológiai fakultás diákszervezete felkérte Przywara atyát, válaszoljon Barth professzor imént tárgyalt előadására. Engem, aki a „keresztény-keresztény Magyarország”-ról, a felekezeti acsarkodások és érdekharok világából, az ehhez szabott „ön tudattal” kerültem Münsterbe, kissé meglepett Barth professzor megjegyzése, melyet a meghíváshoz fűzött: látványos párviadal helyett legyünk készen a protestáns álláspont ragyogó túlszárnyalására.

Przywara atya, mint vendégünk, 1929 februárjában *A katolikus egyházelv*-ről beszélt, bámulatosan finom distinkciókkal, de minden ítélezően vitázó él nélkül. A teológiai különbségek inkább az előadást követő megbeszélésen jöttek elő, ott is a köcsönös tiszteletadás és a közös igazságkeresés tárgyilagosan előkelő szintjén. A megbeszélés módja akkor talán mélyebb hatást gyakorolt ránk, mint maga a megbeszélés tárgya.

A felajzott érdeklődéssel várt előadás (olvasható Barthék folyóirata, a *Zwischen den Zeiten* 1929. évi 278—302. l.) nem egy katolikus állásfoglalást, hanem gondosmívvű forráselemzések során a katolikus tanítást rajzolta elénk, a természetfeletti és a természeti kölcsönhatásnak hagyományos keretei közt. Alapvető az egyház hatékony „objektivitása”, vagyis Isten jelenléte Krisztusban s Krisztus által az egyházban. Ennek az objektivitásnak felel meg a szubjektív tényező: a hit, mely a felülről alászállott kegyelmet felismeri és befogadja. A szubjektív szokásos hangsúlyozása: az „egyedül a hit”, tehát az „egyedül az egyház” objektivitásán nyugszik és mindenkor arra utal vissza. Ennek az objektivitásnak és szubjektívitásnak kölcsönhatásában él a keresztény, mint az anyaszentegyház gyermeke és vallja az Immanuelt, azt, hogy „velünk az Isten”.

Ebben a gondolatmenetben a „szubjektívitás” a protestáns álláspontot jelzi, amit Przywara az idősebb testvér fensőbbiségével, mint a katolikus tanítás szerves elemét épített bele fejtegetéseibe, ugyanakkor megvonta a határt a protestáns álláspont konzekvenciáival szemben. Ha maradt hiányérzet a tüneményes előadás után, az két ponton mutatkozott. Éppen Barth volt ugyanis az, aki a

protestantizmus elfajult szubjektivitását, mint a reformáció megtagadását ítélte el, s minden emberközpontú gondolkozásmóddal szemben az Ige emberfölötti érvényét tudatosította. Továbbá az előadás nem reagált arra a protestáns egyház-szemléletre sem, amely jellegzetes különbségtétellel, nem az egyház tekintélyét, hanem az egyházban levő tekintélyt hangsúlyozza. Ez a tekintély, mint Barth idézett zárószavaiból is kitetszik, nem a hitbeli dolgok bírójának, hanem azok bizonyosságtévőjének a tekintélye.

Ez az elnagyolt vázlat is sejteti már: a két előadás annyiban jelentett előmenetelt, hogy a római katolikus és a protestáns egyháztan hiteles tisztaságában, korszerű fogalmazásban került egymás mellé. Az előadók közös erővel, valami újfajta dialógus alapját vetették meg. Másképp, mint az utóbbi századok vitázó gyakorlatában történt. A szokványos kontroverzteológia ugyanis mindinkább monológ-jelleget öltött s csak belső használatra szolgált.

Római katolikusok és protestánsok, meg sem kérdezve egymást, torzképeket rajzoltak egymásról, nemegyszer az illető felekezet vulgarizált formájánál is rosszabbat. Aztán a torzképet, az annak kijáró fölénnel, diadalmasan bírálták. Az ilyen eljárásnak csupán javított változata, midőn egymás tanításainak gyönge pontjait tapogatták ki, és látványos módon a gyöngeségek vésses következményeit vonogatták le, egymás erősségeivel mit sem törődve. Ez az igyekezet szintén az olcsó kritika talaját egyengette, s legfeljebb belső használatra, nevezetesen a „felekezeti öntudat” szítására látszott célirányosnak.

Ilyenféle monológ nemcsak az áldatlan felekezetközi viszonyt mérgezte tovább, hanem károsan hatott mindkét felekezet belső életére is. Egyik sem vette komolyan azt a figyelmeztetést, amit az Egyház Ura a másik felekezeten át akart adni. Mindkettő megmerevedett saját típusában, erényt csinálva még hibáiból és egyoldalúságaiból is. Ez a magatartás vált az egyházatlanság egyik tápláló forrásává. Mi több: az elvakult egyháziasság fokozta az egyházatlanságot az elvakultságig. A felekezetek hivatott és belátó képviselőinek találkozása azért jelentős és biztató, mert véget vet a monológnak, ugyanakkor utat nyit a dialógus felé.

Barth tovább haladt az elkezdett úton: nemcsak a katolicizmust próbálta szembesíteni a protestantizmussal, hanem a fordítottját is megtette. Vihart támasztó előadásban beszélt a protestantizmust kérdező római katolikus egyházzal (Die Theologie und die Kirche, 1928. 329—363. l.). Őt a római katolicizmus nem mint szellemi irányzat, nem mint világnézet vagy párt érdekelt, hanem mint egyház. A római katolicizmus éppen mint egyház vonja kérdőre a protestantizmust egyház-mivolta és protestantizmusa felől. Rómának joga van megkérdezni, milyen értelemben az egyház helyreállítása a reformáció, a protestantizmusnak pedig erre felelnie kell. Nem ülhet úgy a reformátorok örökébe, mintha azok már egyszer s mindenkorra elintézték volna a római katolicizmust. Ezt akkor sem teheti meg, ha Róma netán úgy vélné, hogy a tridentinai zsinattal végleg lezárta a reformáció ügyét. „Lehet-e annak a protestantizmus aktuális felelet, akinek a katolicizmus nem szükségképpen aktuális kérdés?” Ezt a kérdést semmi presztizs-szempontra és felekezeti érdek nem némíthatja el. Még az sem, ha a kérdés fordítottja Rómát nem érdekelné. Akármilyen megkülönböztető jelzőt ragasztunk az egyház szó elé, Istennek ugyanazon egyházában élünk, s tetteinkért az Egyház Urának tartozunk felelettel. Ennek a kérdésnek komolyságához mérten a szekularizmus, az ateizmus is gyerekjáték.

Barth világosan látta, mily kevés mindkét felekezetben az elszánás az önvizsgálatra, pedig mint egyik magyarországi útja kapcsán mondta: „az egyház nem elvekhez, hanem Urához kötődik” (Barth: Christliche Gemeinde im Wechsel der Staatsordnungen, 1948. 70. l.). De az is mind világosabbá vált előtte, hogy az egyház, bár földi gyarlóságokkal terhelt, a kegyelem helye és eszköze. Nem csupán Isten országának negatív tükörképe. Ha Jézus nem szegyeült emberi testbe öltözni, mi sem szégyelhetjük az egyházat, mely az Úr Krisztus földi teste. Mint e test tagjai, úgy vagyunk az övéi. Nincs privát kereszténység; imánk nem az „én” Atyámhoz, hanem a „mi” Atyánkhoz száll. Hiteles egyházkritika csak az egyház és az egyházi szolgálat üdvre nélkülözhetetlenségének tudatából fakadhat. Így lett ébresztő kritikája mindinkább építő jellegűvé.

Kritikai munkássága a hitleri időkben vált történelmi jelentőségűvé. Németországból való kiutasításáig irányította az egyházi ellenállást, a hitvalló protestánsok harcát. Mint mondotta, Maria-Laachban a III. Birodalom idején is vál-

tozatlan rendben zeng a bencés szerzetesek éneke; a lázbajlott protestánsok előtt irt Anselmusról (Fides quaerens intellectum, 1931.). A középkor e nagy hatású teológusának része van az Istenről való beszéd Barth-i elvének kidolgozásában. Csupán megemlítem, hogy a Przywara által képviselt „analógia entis” elvével szemben, Barth az ún. „analógia fidei”-t képviselte. Ezen a helyen lépett be a vitába közvetítő szándékkal egy másik neves római katolikus teológus: Urs von Balthasar. Tőle kaptuk a Barth körüli irodalom nemcsak egyik legterjedelmesebb, hanem egyik legmélyrehatóbb Barth-elemzését (Karl Barth, 1951.). A nevezett módszertani elv problémáinak feszegetése azonban már túllépné mostani cikkem kereteit.

Az viszont nem mellőzhető, hogyan emlékszik vissza Przywara atya, egy emberöltő múltán a Barth-tal való találkozásra: „Karl Barth és én az egyházra vonatkozó megbeszélésünket 1929-ben azzal a megállapítással zártuk, úgy látszik, minden emberi közeledési kísérletnek eredménytelenül kell végződnie, mert a szakadás a kereszténységben Isten kikutathatatlan titka. A keleti és nyugati egyház elszakadása, a római egyház és a reformáció egyházainak elszakadása, abba az őszakadásba tartozik bele, mely a zsidók és keresztények közt az apostoli korban következett be. Ez az ősi szakadás a Római levél 11. fejezete szerint lényegében a várt végső időkre utal... Ez az ősi szakadás teljeseedik be a kereszténységen belüli szakadásokban... A belső szakadások a zsidó és keresztény szakadással együtt szűnnek meg akkor, midőn Krisztus visszajön s országát átadja az Atyának, hogy Isten legyen minden, mindenekben. A végidők eme nagy egységének misztériuma a jelenre is kihat: ennek előízét érezzük az ökumenikus mozgalmakban.” 1961-ben Új-Delhiben a protestantizmus és a keleti kereszténység nyújtott egymásnak kezét az Egyházak Világtanácsa keretében, a II. vatikáni zsinaton pedig hivatalos megfigyelők képviselték a protestáns egyházakat (Przywara: Römische Katholizität — All-Christliche Ökumenizität. Megjelent a Rahner-Festschriftben, 1963-ban s a köv. évben a Konfession und Ökumene 125—128. l.).

Barth is meghívást kapott a II. vatikáni zsinatra, megfigyelői minőségben, betegsége azonban akadályozta a megjelenésben. A kényszerű távolmaradás pótlására 1966. szeptember 22—29-ig a keresztény egység római titkárságának vendégeként a Vatikánban tartózkodott. A napról napra folytatott kiadós tanácskozássokra a II. vatikáni zsinat munkálatainak tüzetes tanulmányozásával készült fel s 18 lapnyi kérdéssorozatot terjesztett vendéglátói elé. A kérdések egyrészt a hivatalos szövegek helyes értelmezésére vonatkoztak, másrészt teológiai ellenvetéseket tartalmaztak. Ezek révén a helyszínen is megismerhette Bea kardinálistól Ottaviani kardinálisig az egész teológiai szinképet; részt vett egy nemzetközi konferencia eszmecseréin, meghallgatta Rahner professzor előadását, látogatása bekoronázásaként pedig VI. Pál pápa fogadta egyórás magánkihallgatáson.

Mindez fél évszázaddal előbb még elképzelhetetlen lett volna. A római út gazdag eseményeiről, a személyes benyomásokról egyik utolsó munkájában, az *Ad limina apostolorum*-ban számolt be (1967), az „elszakadt testvér” hangján, s ebben a kifejezésben, akárcsak a vendéglátók részéről, nála is a *testvér* szón van a hangsúly.

Két évre a római látogatás után, utolsó működési helyén, Baselben hunyt el az a teológus, akit nemcsak egy felekezet, hanem az egész egyház térben és időben kibontakozó ügye érdekelt és egy életen át foglalkoztatott. A gyászünnepeken a római katolikusok búcsúszavát Hans Küng professzor tolmácsolta. Befejezésül idézem a búcsúszó legkiemelkedőbb gondolatát, ahogy az a *Karl Barth 1886—1968* című kiadvány 44. lapján olvasható:

„Ő az evangéliumból kiindulva érezte szükségét, hogy velünk szemben keményen protestáljon... de igazán nem valami ellen, hanem valami mellett protestált... Túlzás nélkül mondható: ez a vérbeli protestáns teológus nagyon közvetett, de nagyon hatékony módon a katolikus megújulás egyik szellemi atyjává vált.”

A BIBLIA ÚJ, TELJES MAGYAR FORDÍTÁSA*

Irodalmunknak egyik igen jelentős eseményeként üdvözölhetjük a bibliának, ennek az európai civilizáció évszázadokon át leghatásosabb könyvének korszerű magyar fordításban való megjelenését. E régóta várt új magyar biblia mindenképpen időszerű, mert sokszoros szükségletnek tesz eleget. Fiatalságunk bibliai ismeretei úgyszólván a semmivel egyenlők, s ez súlyos hézag műveltségünkben. Az újabb nemzedék az egész magyar irodalmat át- meg átszövő bibliai utalásokat, célzásokat, szimbólumokat egyszerűen már nem érti. A II. vatikáni zsinat pedig elrendelte, hogy a szent szövegek mielőbb élő, modern nyelveken álljanak a hívők rendelkezésére. Már 1951-ben napvilágot látott Rómában az Újszövetség új magyar fordítása, mely egyszerű nyelven, természetes, de annál hatásosabb stílusban tárja a görög eredetiből fordított szentírást a magyar közönség elé. A most megjelent új fordítás természetesen felhasználta ezt az elődjét, elfogadva annak szerencsés megoldásait, és nem törekedve mindenáron újra anélkül, hogy szolgailag másolta volna a valóban igen sikerült tolmácsolást. A most előttünk lévő fordítás mindenképpen újnak tekinthető; mindig az eredeti nyelvből fordít, s azonfelül a teljes bibliát felöleli, nemcsak az Újszövetséget, és kínálja — Sylvester szavaival élve — „a magyar népnek, ki ezt olvassa.”

Sokan bizonyára némi sajnálattal veszik tudomásul, hogy a biblia immár minden megszokott archaikus íz nélkül, a mai élő magyar nyelven szól hozzánk. Hiszen a századok során csiszolódott hagyomány kialakított egy bizonyos régiségekkel átszőtt bibliai stílust, amelyet megszoktunk és szinte kötelezőnek érzünk. Babits is például a Jónás könyvében szükségesnek látja itt-ott elszórt archaizmusokkal mintegy hitelesíteni verse biblikus jellegét, s ez a bibliai nyelv a népnyelvet sem hagyta érintetlenül. Ha ez a biblikus jelleg végleg letörlődik e szövegekről, kétségtelenül a magyar irodalmi nyelv stíluspalettája halványabb, szegényebb lesz egy jellegzetes színnel.

Ám e stílushagyomány csak apránként, évszázadokon át, fokozatosan rakódott a magyar biblia nyelvére. Az eredeti szövegek, melyek a kortársaknak szóltak, nem voltak régieskedők, hanem egyszerű, cicomátlan nyelven szóltak hozzájuk, s a modern, egyszerű és világos fordítás jobban megközelíti a biblia eredeti hangnemét, mint a magyar hagyomány. S azt sem szabad elfelednünk, hogy a különféle régi fordítások, melyek egyike-másika túlélte a maga idejét, minden régieskedő szándék nélkül, saját koruk élő nyelvén készültek legközvetlenebb tolmácsolásban. A Müncheni, Bécsi és Apor-kódex, valamint Sylvester és Mizser Gábor Újtestamentuma, és végül Károli és Káldi nem archaizáltak, hanem saját századuk élő magyar nyelvét használták. S a régies színezet úgy keletkezett, hogy idők folyamán az újabb kiadások csak a helyesírást igazították a maguk korához, de a szöveg a maga elavult formáival változatlan maradt s a régies zamatú nyelv könnyen asszociálódott régen lefolyt eseményekhez. A nyelv érintetlenül hagyása elvégre érthető, hiszen a régies nyelv bizonyos tekintélyt jelentett, és ha olykor kissé homályos, sőt félreérthető volt, némi miszticizmust kölcsönzött a szövegnek, azaz voltaképpen meghamisította azt. Modernné tenni a szöveget annyit jelentett szinte, mint új felelősséget vállalni érte, vagy az új fordítással járó hatalmas munkát vállalni. Hiszen minden beavatkozás a már elismert fordítás szövegébe teológiai problémákat is vethetett volna föl. Így vált voltaképpen hagyománnyá az archaizáló vagy inkább elavult, régiessé vált nyelv, s így lett az archaizálás a biblikus stílusnak állandó jellemzője. Ez a régies nyelv a mai közönséget különben inkább elriasztja, a remélhető olvasótáboron nagyon csökkenti, és kétségtelen, hogy az egyszerű, mesterkéletlen nyelvű biblia jóval hívebben, hangulatával is pontosabban tolmácsolja az eredetét, mint a szokatlan, ráaggatott díszként hatható archaizáló stílus.

Az egyes fejezetek előtt kitűnő bevezető tanulmányokat találunk, melyek nemcsak hittudományi kérdésekre vetnek világot, hanem irodalmi, történelmi, társadalomrajzi stb. szempontból is eligazítanak. Az egyes fejezetekhez kapcsolódva igen bő és sokrétű jegyzetek, magyarázatok segítenek az elmondott történetek-

*A Szent István Társulat kiadása, 1973.

nek a korba állításában, helyes megítélésében, és így amellet, hogy a hívőknek elmélyült vallásos élményt adnak, az olvasónak igen érdekes és színes történelmi, néprajzi, vallástörténeti tájékoztatással szolgálnak. A történelmi tájékoztatást segíti elő a mű végén függelékben közölt eseményszinopszis és a mellékelt térkép-vázlatok. Azt hiszem, e jegyzetek a legkevésbé sem avatkoznak zavarólag bele magába a biblia szövegébe, csupán felvillantják a tájat, a kort, a régi ember gondolkodásmódját és szokásait, erkölceit stb.; ezáltal a szövegek részletekbe menő pontos megértését és mélyebb átélését teszik lehetővé.

A fordítás hitelességéhez természetesen nem tudok hozzászólni, hiszen a magyar szöveg alapja mindig az eredeti nyelv, illetőleg nyelvek voltak, én pedig csak a Vulgátával tudom egybevetni őket. De azt hiszem, mindenkit megnyugtathat a fordítók kiváló szakmabeli kompetenciája, valamint a „*nihi obstat*”. A fordítás nem szó szerinti, nem szavakat adnak vissza egymás után magyar szavakkal, hanem az eredeti értelmét tolmácsolják a lehető legnagyobb pontossággal, hűséggel, sallangtalan, természetesen folyó, de éppen egyszerűségével művészi ható, magyaros, tiszta nyelven. A megszokott latinizmusok eltűntek ebből a nyelvből. Az *Audivistis quia dictum est antiquis* itt: *Hallottátok, hogy a régiek ezt a parancsot kapták, sőt: Hallottátok a régieknek szóló parancsot?*; a *megbontránkoztat* (*miveli, hogy megbontránkozzál*) a mai ember számára világosabb *bűnre csábít* lesz; a *völegény ágyasházának fiai* (*filii sponsi*) nehezen érthető kitétel egyszerűen *násznép* lesz; a *dedit potestatem talem hominibus* egyszerűen *plasztikus* értelmet kap azzal, hogy a *hominibus*-t névelőlen egyes számmal fordítja: *embernek akkora hatalmat adott*. A példákat szinte a végtelenségig lehetne szaporítani és valószínű, hogy e találomra kiragadottaknál jóval jelentősebbeket és jellemzőbbeket is lehetne találni, azért azt hiszem, jobban fogja megvilágítani a fordítók munkáját, ha Jézus egyik paraboláját iktatjuk ide példaképpen, hogy jobban érzékeltesse az új biblia magyar nyelvét és stílusát.

„A mennyek országa hasonlít ahhoz az emberhez, aki jó magot vetett a földjébe. Amikor a szolgái aludtak, jött az ellensége és konkolyt szórt a búza közé, aztán elment. A vetés szárba szökött és kalászt hányt, de a konkoly is felütötte a fejét. A szolgái elmentek a gazdához és megkérdezték: Uram, ugye jó magot vetettél földedbe? Honnét került hát bele a konkoly? Az így válaszolt: Ellenséges ember műve. A szolgák tovább kérdezték: Akarod, hogy elmenjünk és kigyomláljuk? Nem — válaszolta —, nehogy a konkolyt kigyomlálva a búzát is kitépjék, hadd nőjön mindkettő az aratásig. S aratáskor majd szölok az aratóknak: Előbb a konkolyt szedjétek össze, kössétek kévébe és égessétek el, a búzát pedig gyűjtétek csűrömbe.”

Mindvégig ilyen egyszerű, kifogástalan magyarságú szövegben kapjuk az ismert bibliai epizódokat. Semmi keresettség, semmi cifraság, semmi csinált stílus, de éppen egyszerűségében művészi.

Természetesen nem sikerülhetett teljesen és tökéletesen szakítani a magyarországi hagyományokkal, és nem is lett volna tanácsos. Bár elvileg az ószövetségi tulajdonnevekben a héber alakot fogadják el, mégis engedményeket kellett tenni a megszokott nevek hagyományossá vált magyaros formáinak (melyek az egykori magyarországi latin kiejtést tükrözik); a héber alakoknak mindenáron való erőltetéséből sokszor zavar és értelmetlenség támadt volna. Illést már csak Illésnek hívják magyarul és Mózeset Mózesnek. De néha szövegben is egy vagy más okból felülkerekedett a hagyomány. Így a Miatyánkban enyhe magyartalansággal ezt olvassuk a harmadik mondatban: *mint a mennyben, úgy a földön is* (ahelyett, hogy *mind a mennyben, mind a földön, vagy a mennyben is, a földön is*). Lehet persze, hogy a fordítók úgy értelmezték: legyen a földön is úgy, amint a mennyben van. Itt-ott nem lehetett elkerülni egy már begyökeresedett szenvedő alakot: *szenteltessék, adatott* stb. Ezeket aligha lehet a nyelv modernsége ellen elkövetett hibáknak minősíteni. Az is lehet, hogy kényes nyelv-művelők megütköznek azon, ha az összes után néha többes szám áll. De az ilyen csekélységek is ritkák. Általában a magyar köznyelvet használják, de kultúraltan, a pongyolább, beszélt nyelv gyakori helytelenségei nélkül. És így meggyőzhetnek mindenkit, hogy a legegyszerűbb magyar nyelv is milyen szép és milyen kifejező.

Valahányszor az eredeti szövegben ritmus rendezi lüktetővé a mondatokat, a fordítás is megtartja, igen diszkrétén, de érezhetően és élvezhetően a gondolatritmust, de mintha még arra is vigyáznának a fordítók, hogy a magyar nyelv

természetes ritmusa ne bonyolítsa a szöveget az időmérték csapdájába, s ezáltal ne vezessen félre. A gondolatrítmust azonban művészi természetességgel adják vissza. Így a Szent Pál leveleiből ismert szeretet-himnusz így hangzik:

*Szólhatok az emberek vagy az angyalok nyelvén,
ha szeretet nincs bennem,
csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbálóm.
Lehet prófétáló tehetségem,
ismerhetem az összes titkokat és mind a tudományokat,
hitemmel elmozdíthatom a hegyeket,
ha szeretet nincs bennem, mit sem érek.
Szótoszthatom mindenemet a nélkülözők közt,
odaadhatom a testemet is égőáldozatul,
ha szeretet nincs bennem, mit sem használ nekem...*

Az Ószövetség fordítását ugyanazok a vonások jellemzik, mint az Újszövetségét: szabad, értelemszerű, de igen hű fordítás, szép, egyszerű, de éppen egyszerűségében művészi, modern magyar nyelv. Bravúrosnak mondható itt például a zsoltárok tolmácsolása. A fordítás itt e nehéz, sokszor homályos szövegekben is határozottan kerüli a szavakhoz tapadást, mindig az értelmet keresi anélkül, hogy egyetlen képet, egyetlen szimbólumot feláldozna. Példaképpen vesszünk egy részletet a 10. zsoltárból, melynek a szövege a Vulgatában oly nehezen érthető, mondhatni, értelmetlenül zavaros. A kihámozható gondolatmenet láncát meggyőzően kibontva, nyilván az eredeti nyelvi szöveg világosabb felépítésétől is támogatva, a fordításból ódai szárnyalású izzó lelkeségű költemény ke-rekedik ki:

*Uram, miért vagy oly messze?
Miért rejtőzöl el a szükség idején?
A gonosz hetvenkedik, a szegény meg retteg
rászedve a cseltől, amit az kieszelt.
A bűnös dicsekszik kedvteléseivel,
a rabló káromkodik, az istentelen semmibe veszi az Urat.
Haragja fenn van a magasban, bosszút nem áll.
„Isten nincs!” — ez minden gondolata,
mivel útjai mindig sikeresek,
s ítéleteid messze látszanak,
gúnyolja összes ellenfelét.
Így beszél szívében: Nemzedékeken át
nem ingok meg soha.
Átkot szór és nem éri baj,
szája álnoksággal és hazugsággal tele,
nyelve alatt romlás és gazság rejtőzik.*

*

A kiváló tudósok, akik ezt a nagy jelentőségű és igen nehéz munkát ily kitűnően végezték: dr. Gál Ferenc, dr. Gál József, dr. Gyürki László, dr. Kosztolányi István, dr. Rosta Ferenc, dr. Szénási Sándor, dr. Tarjányi Béla; a szöveget a helyes magyarság szempontjából gondozta dr. Ruzsiczky Éva. Köszönet és hála kiváló munkájukért a magyar nyelv és irodalom minden szerelmesétől.

Michelangelo egy II. János erdélyi fejedelemnek ajánlott olasz verseskönyvben (1565).

A fiatal II. János fejedelemnek dedikált olasz verseskötetben többször esik szó Michelangelóról és tőle magától is van két szonett. Az aggyastyán mester valóságos költeményei ebben a velencei kiadásban jelentek meg először.

E rövidre fogott közlés bővebb magyarázatot igényel, ha a magunk oldaláról közelítünk a kérdéshez és az erdélyi reneszánsz kibontakozásának újabb adataként regisztráljuk. A neves Michelangelo-kutatónak, Tolnay Károlynak véleménye is meggyőzőtt, hogy művelődésünk szempontjából lényeges adatra bukkan-tam, mely az egyetemes kutatás egy új ágának is tud valamit nyújtani. Ezt a speciális ágat hatástörténetnek szokás nevezni, és az a célja, hogy a michelangelói életmű hatósugarát térben és időben felmérje. E hatástörténet európai kötetében nem ok nélkül kérünk helyet mi is „Michelangelo Magyarországon” témakörrel. Beszámolóm e fejezet első néhány lapja kíván lenni, hangsúlyozva, hogy ez tiszteletadás az 500 éves évforduló alkalmából, mellyel nem a Mester, hanem mi magunk válunk gazdagabbá.

Rátérve a téma lényegére, magára az olasz nyelvű verses antológiára, néhány szó erejéig érzékeltetni szeretném azt a légkört, mely nélkül érthetetlen lenne mindaz, amit ezt követően írok. Itáliában — különösen Velencében és a római Szentszék köreiben — nagyon is jól tudták, hogy Erdély fejedelme olasz származású. Nagyanyja Bona Sforza volt; édesanyja Isabella is inkább olasszá, mintsem magyarrá igyekezett nevelni. Fráter György sokat bosszankodott is emiatt. Ő és vele együtt az erdélyi rendek Szapolyai János magyar király törvényes utódját, az Erdélybe mentett szentkorona birtokosát, minden nemzeti érték öntudatos őrzőjét szerették volna benne látni. Isabella a gyulafehérvári fejedelmi rezidenciát csak úgy volt hajlandó elfogadni, ha az államkincstár terhére saját kedvtelése, reneszánsz ízlése szerint átalakíthatja. Kiskorú fiára, II. Jánosra (akit mindmáig tévesen János Zsigmondnak szoktak nevezni) már olyan palotát hagyományozott, amely méltó keretül szolgálhatott a Mátyás-kori reneszánsz állam-eszme és olaszos kultúra tudatos átmentésére, sőt továbbfejlesztésére. A jóindulatú, de beteges és befolyásolható fejedelem köré kettős gyűrűként fonódott annak a két itáliai férfinak tevékenysége, akik ellentétes célzatú megbízatásuk érvényesítésével valósággal szétfeszítették az erdélyi udvar szellemi atmoszféráját. Isabella örökségeként került melléje tanácsadóul Blandrata György, az udvari orvos, aki az inkvizíció elől Erdélybe menekülve rávette, hogy kaput nyisson a reformációs mezbe öltöztetett szabadgondolkozásnak. Ugyanakkor Bécs titkos megbízottjaként a Habsburg-politika érdekeit szolgálta Erdélyben. Bizonyára jól, mert magától Ferdinándtól kapott szolgálataiért értékes ékszeradományt.

A másik pólusnak, Velencének, illetve a velencei nunciuson keresztül Rómának szándékait volt hivatva érvényesíteni a másik olasz, a testőrség parancsnoka, Gromo kapitány. A fejedelem testi épségének őrzésén túl meg volt győződve, hogy lelkével is törődni kell. Erről gazdái is tudtak, akiknek jelentéseket készítettek megfigyeléseiről, javaslatokat tett a Signoriának ura dolgairól, politikájáról, tanácsadóiról. Jól kidolgozott tervet állított össze, amellyel befolyásuk alatt tart-hatnék olasz gazdái az itáliai kultúráért rajongó Jánost. Félre nem érthető ellenszenvvel ír honfitársáról. Blandratáról, őt téve felelőssé a fejedelem magatartásáért, mely Európa legliberálisabb tartományává alakította át Erdélyt. Túl-buzgóságában annyira ment, hogy Blandratát kész lett volna likvidálni. Ilyen jellegű célzásaira Velencéből választ sem kapott, sőt füstbe ment minden igyekezete, hogy valamelyik itáliai fejedelem feleségül adja leányát a fiatal erdélyi uralkodóhoz. Végül már azzal is beérte volna, ha Blandrata és társai ellensúlyozásaként egy neves teológust és egy irodalomban jártas társalgót („un amorevole compagno”) küldenek Gyulafehérvára, akik le tudnák kötni a fejedelem nyugtalan szellemét.

A jelek szerint Velencét nem fűzték különösebb érdekek Erdélyhez, pedig Gromo még egy perszonálunió tervét is megpendítette. A Signoria sokkal reálisabb alapokra fektette a török fennhatóság alatt élő Transszilvániával kapcsolatos

politikáját, semhogy figyelembe vette volna ágensének lázálmaait. És amint ilyenkor szokás, most is elegendőnek vélték, hogy pénz, katonaság, fejedelmi menyasszony, sőt képzett udvari teológus és ékesszóló társalgó helyett ajándékkal fejezzék ki „hódolatukat”. Így küldték az erdélyi udvarba az észak-itáliai petrarkista költők csokorba szedett verseit. A több mint 800 verset tartalmazó gyűjtemény összeállítója Dionigi Atanagi volt. 111 költőtársa nevében ő írta az előszót és a dedikációt. A velencei Lodovico Avanzo kiadásában megjelent könyv (*De le rime di diversi poeti toscani*) véleményem szerint a reneszánsz köntösbe öltöztetett diplomácia ügyes fogásának tekinthető. Bárminek nevezzük is, jelen esetben ennek a tevékenységnek köszönhető, hogy az erdélyi udvar Atanagi révén belekapcsolódhatott a késői petrarkizmus manierista áramába. Mi csak nyertünk azzal, hogy Atanagi egy esetlegesen névtelen társalgó helyett egész irodalmi társasággal tartat szimpoziumot a fejedelmi udvarban. Ennek számunkra legizgalmasabb része épp az, amikor az aggastyán Michelangelóról lesz szó, sőt őt magát is hallhatjuk a 400 éves megsárgult lapokon keresztül a két szonett elmondásakor.

Mivel itt egyedül róla és a vele kapcsolatos adatokról lehet szó, ezért még ízelítőt sem nyújthatok a kötet tartalmáról, irodalomtörténeti súlyáról. Ezt megtettem máshol.¹ Talán azért lenne erre mégis szükség, hogy így összehasonlítást végezhetnénk Michelangelo súlyos gondolatai és a többi száz poeta mondani-valója között. De ezt egy idézettel helyettesíthetem, Berniével: „Ő dolgokat mond, de ti szavakat csak”. Tehát felsőbbrendűségét hangoztatja korának többi költőjével szemben.²

Ezek után beszámolok azokról a nevekről, összefüggésekről, melyeket a fejedelmeknek dedikált könyvben a michelangelói életműhöz tartozónak értékeltem.

Benedetto Varchi. Nevével különösen az 1550-es évekig, majd híres gyászbeszéde révén gyakran találkozunk az, aki a művész pályáját végigkíséri. Akadémiai szinten értékelte Michelangelo költeményeit, és felhívta tudós társainak figyelmét, hogy minden műve tele van szokrateszi szeretettel („amore Socratico”) és platóni elképzelésekkel („concetti Platonici”). Szerepe még fontosabbá vált akkor, amikor a nagy elméleti viták közepett ő foglalta szavakba a nagy mester művészetfilozófiai ideáit, mondván, hogy minden alkotás alapelve, *causa efficiense* a lefestendő tárgy belső képe. Figyelmeztetett arra, hogy a michelangelói *concetto* ugyanazt jelenti, mint a görög *idea*, a római *exemplar*, az olasz *modello*, és megfelel Arisztotelész *forma agens*ének.³ Az ötvenes évek után Varchi életében nagy fordulat állt be. Az eddig neoplatonista humanista reverendát öltött és a morális kötöttségű tridenti művészetkritikának harcosai közé állt. Ez a Varchi más, mint akivel a michelangelói életrajzokban szoktunk találkozni. Szóban forgó verseskötetünkben Claudio Tolomeo egy szonettben fordul *ehhez* a Varchihoz. Az eddig elmondottak alapján érthető ez a sora: „Varchi che fa la musa tua?” Hol van, mit csinál a te muzsád? Nemcsak Tolomeo, mások is értetlenül álltak új megnyilatkozásai előtt, melyek nem voltak összhangban a túle megszokottakkal. Az új arcú Varchi ugyanis azt javasolta, hogy büntetni kell minden olyan művészetet, mely nem az emberiség hasznára, hanem ártalmára van. Ezek a mondatok már az inkvizíció jegyében fogantak meg benne. Mivel többek között az Utolsó Ítéletről is egyre többen rebesgették, hogy a keresztény akaratlanul is Michelangelo kegyetlen bírálóinak malmára hajtotta a vizet. Eleinte csak névtelen levelekkel akartak zavart keltetni; most már azonban az akadémikusok is megszólaltak.

Michelangelo és a portréfestészet. Minden életrajz megemlíti, hogy mennyire vonakodott portrék készítésétől. Több adatot találhatunk az Atanagi-kötetben arra vonatkozóan, hogy versben fordultak Michelangelóhoz ez ügyben. Sablonos manierista ötlet ez. De Michelangelóval kapcsolatosan nagyobb hangsúlyt kap, mert szerelmük szépségének megörökítésére nem alkalmas bármilyen festő. Az isteni ideának földi mását méltóan csak Michelangelo anyagi keze festheti meg. Angelo Colozio például így fordul hozzá:

*Ha hölgyem tán ablakod alá téved
és fennkölt lénye megragyo szemedben,
esengve kérlek, híres rajzú Mester,
vonásait mentsd meg az öröklétnek...*

Colozionál nagyobb tekintély volt Giovanni della Casa. Ő is ezzel a kéréssel ostromolja a művészt. Szonettjének hangvétele azonban elárulja, hogy nincs sok reménye. Ezért mondja szerényebb hangon:

*elég erős-e versem röpke szárnya,
hogy ecsetet áldott kezébe véve
elkészüljön hölgyemnek képmása?*

(Ágoston Julián fordításai)

Minden okunk megvan feltételezni azt, hogy ebben az esetben is elutasító választ adott megbízóinak. És nincs nyoma annak, hogy olyan szellemes költeményben háritotta volna el magától e megtisztelő rendelést, mint annak idején Messer Gandolfo esetében tette, amikor Istenre háritotta e feladatot, mondván: „én nem, ilyet egyedül Ő tehet”.⁴ A véletlen játéka-e, hogy akkor is, most is Mancinát kellett volna megörökítenie? A megrendelők egyike sem értette meg, hogy elvi okok miatt vonakodott a portrék festésétől. Ő nem a természetet festette, és éppen ezért nem modell után alkotott. A modellt, a megörökítésre ítélt képet önmagában hordta. Az isteni idea egyetemes, a megvalósult forma már egyedi. Alkotásai egy-egy eszmét öntenek látható alakba, színbe, kőbe, sőt épületbe, vagy szonettbe úgy, ahogy azt vízióiban megálmodta. Úgy gondolom, hogy szentnek tartott művészeti felfogását tagadta volna meg, ha olyan konkrét földi szépséget kellett volna megörökítenie, akit még nem is látott. Ha már ilyet készített valakiről, annak Vittoria Colonnának kellett lennie!

Pole kardinális házában. Michelangelónak a *devotio moderna* olasz ágához (egyesek olasz reformációnak is nevezik) fűződő kapcsolatáról egyre több adat áll rendelkezésünkre. Ez a kérdés ma már vitathatatlan, olyannyira, hogy az Utolsó Ítélet concettójának és az ezt követő alkotásoknak megértése enélkül lehetetlen. Atanagi antológiája ebből a szempontból is meglepetést jelentett számomra, mert eddigi ismereteinket szélesebb alapokra fekteti a Szentszék „Secretariato de Brevi” titkáranak jóvoltából. A verseskötetben hat költeményt találtam Mons. Giovan Francesco Binitől. Atanagi jegyzetei Sadoletónak egy levelére hivatkozva arról számolnak be, hogy Bini a legjobb retorikusok hírében állt; eleinte mellette dolgozott, majd később ő vette át hivatalát. Talán nem is figyeltem volna minderre, ha Bini hat verse nem mind ugyanazt a Stellát siratná el, és ha az egyiket nem épp Michelangelónak ajánlaná. Atanagi ehhez a gyász-költeményhez a következő útbaigazítást adja: Bini arról a Bartolomeo Stelláról írta gyász-költeményét, aki Reginald Pole bíboros házában volt a vezetője, és aki nemcsak gyakran találkozott a művésszel, hanem rajongásig szerette is. Bini e barátság felejthetetlen emlékeit idézi fel a Michelangelónak ajánlott versben. A kérdés természetesen nem ezen adat miatt válik érdekessé, hanem Pole személye miatt. Ő a legfelsőbb szinten képviselte Contarini bíborossal együtt azt a reformszellemet, mely nem az ellenreformáció útját választotta, hanem a hitben való megtérés aszkézisére és a keresztáldozat átélt misztikájára téve a hangsúlyt, belülről kívánta elérni az egyház reformját.

Ezek után már természetesnek vehető, ha verseskötetünkben Vittoria Colonna személyével is találkozunk, aki ebben az egész kérdésben számunkra a legfontosabb láncszemet jelenti. Castiglione és Tasso barátsága mellett a kötetben szereplő Francesco Maria Molza ismeretsége vezette Colonnát közel a költészethez és tette lehetővé, hogy a szonettek világában is méltó társa lehessen az idős mesternek.⁵ Molzának Vittoria Colonnát dicsőítő verse révén körvonalaiban előtűnik áll az a szellemi közösség, amelynek hatása alatt állt Michelangelo is életének utolsó szakaszában, közel 30 évig, egészen haláláig. Problematikus az egészben az, hogy részben Juan de Valdés-sel, részben Savonarola követőivel való szoros kapcsolata miatt Pole kardinális csoportosulását az inkvizíció perbe fogta. A protestáns teológia egyik sarktételével párhuzamosan haladva a „sola fides” lett legközpontibb témájuk, ami természetesen magával hozta a keresztáldozat rendkívüli értékének kidomborítását. Egyikük sem érezte magát eretneknek, és a végsőig az egyház kebelén belül akartak maradni. Az inkvizíciós apparátus azonban az ötvenes évek felé minden ilyen jellegű kérdésben élére állította a precíz megfogalmazást, illetve a hovatartozást. Pole kénytelen volt elhagyni Rómát; lelki gyermeke: Vittoria Colonna nem vállalt közösséget előbbi vezetőjével, Ochínóval, aki az inkvizíció elől külföldre menekült; Carnesecchit pedig maglyahálóra ítélték. Az utóbbinak kihallgatási jegyzőkönyve elgondolkoztató elemet rejt magában Colonna lelkiségének megértéséhez.⁶ A vallomás rögzíti, hogy

nem hitt a szentek közbenjárásában. Azt pedig több versével, levelével bizonyítjuk, hogy hűséges követője volt Valdésnek, Ochínónak, Pole és Contarini bíborosoknak abból a szempontból is, hogy a „sola fides” misztikáját vallotta és szerinte élt. A 31. szonettjében félre nem érthetően ezeket írja: A Mennyei Atya csak a hit által akarja tőlünk az erényt. Egy másikban az aszkézis útját így jelöli meg: Kereszttel, vérrel, verejtékkel kell szolgálnod az Urat!

A meditációk, a lelki elmélyülés megkedveltetésére minden bizonnyal igen alkalmas ez a spirituális irányzat. És időről időre, különösen a belső reform idején, rendszeresen fel is tűnik az egyház életében. Pole bíboros mozgalmával egyidejűleg az alsó népréteg körében szinte kézzől kézre adtak egy név nélkül megjelent könyvet („*Del beneficio di Gesù Cristo crocifisso verso i Cristiani*”), melyben már a jó cselekedetek szükségességét is kétségbe vonja az író (Fra Benedetto da Mantua). Pole óvatossabb volt ezen a téren, amit szintén Carne-secchi jegyzőkönyvéből tudunk kihámozni, épp Vittoria Colonnával kapcsolatban. A kihallgatás elemzi lelkiségét és arról a kompromisszumról számol be, melyet Colonna is követett Pole tanácsára: „... hinnie kell abban, hogy egyedül a hit üdvözít, de úgy kell viselkednie, *mintha* üdvözülése a jó cselekedetektől függne.” Kézenfekvő volt, hogy Pole-Contarini teóriáját az inkvizíció összevetette a lutheri megigazulási tannal, mellyel számos ponton megegyezik. A skolasztika szentségtanának „ex opere operato” tétele (vagyis a kegyelemközvetítés objektív jellegének tézise) helyett a Luther-Pole-féle tantételben a hangsúly áttevődik a szubjektív lelki magatartásra.

Ha most ehhez hozzávesszük, hogy Michelangelo 1538 óta Vittoria Colonnával kötött barátsága révén megismerkedett Pole kardinális körével és — mint láttuk — járatos volt házában (Stella-kapcsolata), akkor jogos a feltevés, hogy ő is tagja volt a csoportosulásnak. Azt nem lehet bizonyítani, hogy milyen mértékben vett részt ennek életében, de Vittoria Colonna szavát idézve („keresztényi kapcsolat köteléke fűzte őket össze”) nem kétséges, hogy az olasz *devotio moderna* mozgalmában gyökeredzik Michelangelo megtérése.

Az elmondottaktól függetlenül a művészettörténelem is ugyanerre az eredményre jutott. Az Utolsó Ítélet és az ezt követő alkotások Michelangelóját nem lehet ugyanazzal a mércével mérni. Vízióiban új perspektívák vehetők észre, amelyek életművének minden területén, képzőművészeti és irodalmi alkotásain is szembetűnőek. Csak a szintézis szellemében dolgozó művészettörténeti kutatás jutott el odáig, hogy Michelangelo alkotásai mögött teológiai hovatartozását is kielemezze. Erre a legklasszikusabb példa a Casa Buonarroti magyar származású igazgatójának, Charles de Tolnaynak tudományos működése és magyar fordításban most megjelent könyve: *Michelangelo. Mű és világkép*. A szakirodalom elvégezte az analízist, sorra vette minden egyes alkotását, összemérve levelezésével, költeményeivel, mások által feljegyzett vallomásaival — és egyetlen szóval fémjelmezte észrevételét: „megtérés”. Amihez semmi kétség nem fér; legfeljebb a történelmi igazság kedvéért azt a megjegyzést fűzném hozzá, hogy e megtérésben nem a Medici pápák, sem az inkvizícióval operáló Caraffa (IV. Pál) vitték a vezető szerepet, hanem Pole bíboros házanépe, mindenekelőtt Vittoria Colonna. Olyan hatással volt rá a marchesa, hogy átalakította ízlését, és engedményeket tett művészetében is. Ide vezetnek a szálak az Utolsó Ítélet eredeti elgondolásának módosításában is. A fent elmondottak után logikus a párhuzamvonás a Colonna-féle *sola fides* megnyilatkozások és a freskón revelált teológiai felfogás között. És ha ez így igaz, akkor lehet-e csodálkozni azon, hogy az akkori szemlélők, akik sokkal érzékenyebbek voltak a művészet teológiai mondanivalója iránt, mint mi, szintén észrevették a Madonna elfordított alakjában az egész mű alapgondolatában ezt a *devotio moderna* attitűdöt, sőt — ahogy egy névtelen levél mondja — „lutheránus szeszélyt”.

Itt találkozunk a már említett Benedetto Varchi felfogása a névtelen és nyílt vádaskodók elgondolásával. Mindegyik megegyezik abban, hogy az ilyen „ártalmas” műveket el kell tüntetni. Szerencsére nem így történt. Michelangelót még az inkvizíció sem akarta megzavarni. Beérték azzal, hogy befestették a szentek, az üdvözültek, a kárhozottak ágyékát...

Innét már egyenes út vezet az Atanagi-kötet legértékesebb Michelangelóra vonatkozó adatahoz, a két szonetthez. Ezzel kapcsolatban szükségesnek látom megjegyezni, hogy az egyetemes Michelangelo-bibliográfia szerint ez a két vers ebben a velencei kiadású kötetben jelent meg először nyomtatásban, a 38. lapon

Scarco d'una importuna... és *Mentre m'attrista...* kezdetű sorokkal. Ez még jobban emeli értékét erdélyi vonatkozású könyvünknek. Mindkét szonett megtalálható Rónay György: Michelangelo Buonarroti versei című kötetben (Bpest, 1959); 184. és 186. számokkal ellátott költeményekről van szó. Az ő fordításában ismertetem.

Az eddig elmondottak összegezeként leírhatjuk, hogy Michelangelo 60 éves kora táján egyre több olyan festményt, különösen rajzot készített, melyeken nyomon kísérhetjük lelkében lezajlott változását, a *devotio*, áhitat, kompasszió iránti fogékonyságát. E rajzok hátterében a Vittoria Colonna iránt érzett és egész lényét átható vonzalma húzódik meg. Ezeket a rajzokat vagy megmutatta neki, vagy neki ajándékozta. Eleve olyan témát, olyan gondolatot és olyan kifejezőmódot választott, melyről tudta, hogy Vittoria tetszését elnyeri. 1541. július 20-i levélrészlet: Colonna arra kéri az Istent, hogy visszatérte után ismét *Krisztus képével a szívében* találhassa barátját, ahogy azt a Szamariai asszony című rajzában oly meghatóan ábrázolta. Ezekben a rajzokban, de különösen a marchesának ajándékozott keresztre feszített Krisztusaiban, Pietàiban egészen új utak felé vitte a Passió ábrázolását. A reneszánsz hagyomány halott Krisztusa helyett az ő Krisztusa él és rettenetesen szenved. Még megtaláljuk itt is a kereszt felett szárnyaló angyalokat, de ezek az ő együttérző fájdalomát hivatottak kifejezni. A szenvedés *belső képe felé való irányulással* (Valdés gondolata) a manierista és barokk keresztrefeszítési ábrázolások prototípusát nyújtotta (El Greco, Rubens, Reni).⁷

Ezeket azért kell — ha csak futólagosan és nagyon vázlatosan — eszünkbe idézni, mert a *Rime spirituale* közé tartozó mindkét költeménye a kereszt tövében íródott meditáció. „Krisztus képével a szívében” találjuk most is, mint ahogy annak idején szeretett barátjánője találta Rómában. De azóta szívét annyi bánat érte, hogy öreg szeme a gyászba borult Golgota Krisztusát nem is látja. A kartonból készített sapkájára szerelt gyertyája, amelynek fénye mellett éjszakai munkáját végezte — és amelyet elejtett —, jelképnek vehető. 73 éves volt, amikor elvesztette Colonnát, és azóta egyre kevesebb a rajz, kevesebb a szonett. „Már nem nyugtat meg véso és ecset”... „Kezem már nem engedelmeskedik nekem”... 80 éves, amikor elveszti leghűségesebb famulusát, Urbinót; fájdalommal akkora, hogy most már a penna is kiesik kezéből. És emellett a szünni nem akaró áskálódás, ... a San Pietro építési munkálatai... Egy régen megfogalmazott kérdésére, hogy „mi súlyosabb, az ócsárlás-e vagy a halál?”, most inkább a halált választaná. Különösen a hűséges Urbino távozása óta, aki „haldokolva megtanított rá, hogyan kell meghalni. Nem ellenkezve, hanem vágyva a halált.” („morendo m'a insegnato morire, non con dispiacere, ma con desiderio della morte”). „Mivel jobbik részem vele ment, csak a végtelen nyomorúság maradt meg számomra...”⁸ Egyet kíván csupán, az égi szerelmet, mely karját tárja feléje a keresztfán (181). Most érne be mindannak gyümölcse, amit Poletól, Colonnától tanult. De lelki alkata, a mindig, mindenben tragikumot érző, emberfeletti erővel vívódó, démonokkal birkózó, saját bőrét lenyúzva maga előtt látó alkata (Rónay találóan nevezi pánikos lelki alkatnak) vallási élményét is problematikusá tette. Nem talált nyugalmat lelkének, mert úgy érezte, hogy a legnagyobb kincsnek, a hitnek elnyeréséhez vezető utat bűnei miatt elvesztette. Íme a *sola fides* dilemmája! „Adj hitet! Érte sírok, lankadok, — s bűnöm megvonja tőlem e kegyelmet” (183). Ezek és ehhez hasonló érzések, gondolatok között született meg az Atanagi-kötetben közölt *Mentre m'attrista* kezdetű költemény:

Felerészben fáj s búsít, felerészben
kedves minden gondolat, mely a régi
napokra emlékeztet s számra kéri
a múltat, mit oktalan elfecséltem.

Kedves, mert így holtom előtt megérttem,
végét minden gyönyör mily gyorsan éri;
s fáj, mert ritkaság kegyelmet remélni
sok bűnünkre sorsunk végső felében.

Mert, bárhogy ráhagyatkozzunk szavadra,
merészség talán, Uram, azt remélnünk,
hogy kérésünk jószágod megbocsátja.

Bár véred titka nyilván azt mutatja:
ha páratlan volt szenvedésed értünk,
irgalmasságodnak sem lesz határa.

Vanitatum vanitas! Minden gyönyör mily gyorsan véget ér. Most már látja, hogy a szenvedélyes szeszély, mely bálványává a művészet álmát tette, valójában mily sivárság (181). Ebből a sivárságból — mint láttuk — újból és újból a megigazulás egyetlen útját keresi, a kereszttut. A szonett végső akkordja elcsendesíti nyugtalan lelkét: a kereszten szenvedő Krisztus irgalma végtelen. Ebbe veti minden reményét.

Ezt az utolsó versszakot segít megérteni egyik utolsó, Londonban őrzött rajza, melyből szintén a remény melegsége árad; János (akire Jézus a kereszten rábízta Anyját) és a Fájdalmas úgy kulcsolják át a Keresztrefeszített lábát, mint akik egyedül nála érezhetik biztonságban magukat. Vagyis „ha páratlan volt szenvedésed értünk, irgalmasságnak sem lesz határa.”

A *Scarco d'una* szonett lelkiségét egy másik rajzával — mely alighanem a legkésőbbi, reszkető kézzel készült rajza — próbálom megközelíteni. A Londonban őrzött „Madonna a Gyermekekkel” rajzra gondolok. A fekete krétával és elmosódott vonalakkal rajzolt képen álomszerű Madonna áll előttünk, fátýol lebeg teste körül, és valami szelíd, éteri fény sugárzik belőle. A Gyermekek szinte belefúrja magát anyja ölelő karjaiba és élvezi a legtisztább szeretet erejét, biztonságát. Lehet-e itt igazi kétségbeesésről, létbizonytalanságról beszélni? Nos, ezt a biztonságot érezzük, amikor az Atanagi-kötet másik Michelangelo versét olvaszuk:⁹

*Levetve kínos, lomha terhemet,
én jó Uram, s a világtól eloldva,
szörnyű veszélyből édes nyugalomba,
fáradt, roncs hajó, hozzád sietek.*

*A tövisek, szögek és tenyerek
s a megalázott és jóságos orca
kegyelmet ígér sok bűnbánatomra
s üdvösséggel biztatja lelkemet.*

*Szent szemed ne zordan ítélve nézze
múltamat, gonoszágom meg se halld már,
és ne emeld rám szigorú karod.*

*Csak véred mossa vétkeim fehérre,
s minél vénebb vagyok, adj nekem annál
gyorsabb vigaszt, bővebb bocsánatot.*

A vers biztató hangulatát a „Hozzád sietek”, az „édes nyugalom”, az „üdvösséggel biztatás”, a „jóságos orca”, a „gyors vigaszt” kifejezések revelálják. A költemény analízise ugyanehhez a konklúzióhoz vezet, mint amihez utolsó alkotásainak elemzése. Tolnay Károly ezt így fejezi ki: „Utolsó periódusának rajzait és a két Pietát belső imáknak nevezhetnénk.” A Madonna a Gyermekekkel című rajzhoz ezt a megjegyzést fűzi: „A plasztikus nyelvtől való tökéletes elfordulás, Michelangelo spiritualizmusának legletisztultabb megnyilvánulása.” A saját sír-emlékének szánt firenzei *Sírbatétel* (más néven firenzei Pietà) kompozícióján szintén „minden alak egy-egy árnyalata az örökkévaló üdvösségnek, amely az isteni szeretetben való részvétel gyümölcse”. És ez a Pietà is ennek a belső imának jégveit viseli magán, amelyen halála előtt hat nappal is dolgozott még. Mindegyik alkotásán Krisztus külső, materiális képe helyett belső, szellemi képpel találkozunk. Csak nagyolva megmunkált felületek, merev körvonalak, akár szonettől, akár Pietától legyen szó. Mindegyikből szabad utat tör a belső fény, az üdvözülés érzése, a „fáradt, roncs hajó hazaérkezése”.

Jegyzetek: 1. Barlay Ö. Szabolcs: Adatok a petrarkizmus magyarországi történetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények 1966. 183–190. 1. — 2. Vö. Rónay György: Michelangelo Buonarroti versei 1959. 279. 1. — 3. B. Varchiról vö. Charles de Tolnay: Michelangelo. Mű és világkép 1975. IV. Michelangelo művészetfelfogása 299. 1., valamint Klaniczay Tibor: A manierizmus 1975. 40. 1. — 4. Messer Michelangelo válasza Messer Gandolfónak a Mancináról frott versére. Vö. Rónay i.m. 168. 1. — 5. F. M. Molza szerepéről vö. Tolnay i.m. 108. 1. — 6. Carnesecehi jegyzőkönyvének idézetét, valamint Fra Benedetto da Mantua könyvét 1. Tolnay i.m. 112. 208. 281–3. 1. Az 1519. márc. 9. névtelen levél szövegét, benne a „lutheránus szeszély” kifejezést közli Tolnay i.m. 119. 1. — 7. V. Colonna leveléről. a „belső képnek” és a devotio moderna passió-ábrázolásának összefüggéseiről 1. Tolnay i.m. 116. 291. 329. 1. — 8. Az idézet abból a levélből való, amelyet Vasarinak írt 1556. febr. 23. Magyarul közli Fritz Erpel: En, Michelangelo. Levelek, versek, dokumentumok 1972. 188. 1. — 9. Michelangelo bizonyára szerette ezt a versét, elküldte Vasarinak is egy levél kíséretében: „Messer Giorgio, drága barátom, azt mondja majd, öreg vagyok és bolond, mert szonetteket akarok írni...” A levél keltezése: 1554. szept. 19. Vö. Erpel: i.m. 186. és 206. 1.

FALU TAMÁS VERSEI

S z á z ú t

Száz út van előttünk,
de csak egyet kapunk,
a száz közül csupán
egyét választhatunk.

A száz közül egyen
boldogság jön szemben
és boldogtalanság
kilencvenkilencen.

C s i l l a g o k

Ha az ember szíve nehéz,
mit tehet mást, az égre néz.

Lenéznek rá a csillagok,
s minden csillag másként ragyog.

Minden csillag másként ragyog,
lakóik fenn társtalanok.

Ők is, mi hiányzik nekik,
másik csillagon keresik.

Fontana Trevi

Visszahozol újra hozzád,
egyszer régen azt ígérted,
de nem Rómába vezetett,
más utakra vitt az élet.

Ó, kedves Fontana Trevi
hozzád olyan sokszor vágyom,
és nem lírát dobtam beléd,
hanem arany ifjúságom.

T o l v a j

Szívem be van bútorozva
sok-sok fájdalommal
nem érheti őket csorba,
s nem dézsmálja tolvaj.

De az élet furcsa tolvaj,
éjjel-nappal zaklat,
most is belopott álkuccsal
egy újabb fájdalmat.

A v é g e

Olyan szép a gyorsan futó
élet eleje,
van reménye, terve, vágya
és van ereje.

De a vége, az eredmény
olyan szomorú:
a nagy nullát ábrázoló
virágkoszorú.

D a r á z s

Legmérgesebb darázs
a lelkifurdalás.

Mar reggeltől estig
veled kel és fekszik.

Csíp, éget, ütlegel
vele temetnek el.

Őrzi a temetőt,
s ő támad fel előbb.

Dagály és apály

Ejszaka gondok
dagálya van,
ellene harcod
oly hasztalan.

Hajnalra szived
reményt ha vár,
akkor már mindent
rész az apály.

K ö r h i n t a

E földnek vándora voltam,
a vásárig gyalogoltam,
felültem egy körhintára,
s ennek egy élet az ára.

Csak forogtam, csak forogtam,
megnyugodtam a sorsomban,
csak most látom felindultan:
ott vagyok, honnan indultam.

T é l i s z é l

Keresztül fúj a téglákon,
keresztül fúj a vert falon,
keresztül fúj a sziklákon
a télnek dühe borzalom.

Keresztül fúj a bőrömnön,
keresztül fúj a csontomon,
pedig hogy ne fázzam nagyon,
lelkemet is begombolom.

A dühöngő északi szél
iszonyú erőre kapott
szívemből is kifújta, de
visszafújta a bánatot.

J e l e k

Nekem a nyárfa azt jelenti,
hogy gyerek voltam egy tanyán,
nekem a jácint azt jelenti,
hogy kertjébe vitt nagyanyám.

Egy ibolyaszál azt jelenti,
hogy volt egyszer egy szerelem,
egy vonatfüty az éjszakában
távol tájat jelent nekem.

Mint gyorsírással teli irka,
jelekkel zsúfolt a világ,
s szívünkkel kell megfejteni
a sok-sok hieroglifát.

S o r s

Mikor megszületünk,
gazdagokká válunk,
mert velünk születik
merész ifjúságunk.

De elpazaroljuk,
elcsalja az élet,
s nem szerzünk mást rajta,
csak az öregséget.

V á r l a k

Várlak, várlak én mindenütt,
utcasarkokon, fák alatt,
várlak én állomásokon,
akkor is, ha nem jön vonat.

Várlak, ha tűzni kezd a nap
és a hold küld rám sugarat,
s ha már a földön nem leszek,
várlak majd minden ég alatt.

NYÖGÉRI JÓZSEF

ÖVEGES PROFESSZOR

Igy ismerik, emlegetik, keresztneve nélkül. A professzor megjelölés nála nem hivatali rangot, beosztást jelent, hanem egy fél ország őszinte megbecsülését, egyéniségének, életművének lényegét. Fél százada is elmúlt, hogy tanít: előszóban, írásban, rádióban, televízióban, közben 35 évig a katedrán is. A fizika törvényeinek, összefüggéseinek lelkesebb, termékenyebb, ismertebb népszerűsítője nem élt még hazánkban. Egy bibliográfiában 39 könyvének címét találom, maga közel 250 cikkét tartja számon, 256 előadást tartott a rádióban, 135 alkalommal a televízióban szerepelt. Hogy üzemekben, falvakban, iskolákban, művelődési házakban hányszor adott elő, maga sem tudja, megbecsülni is nehéz.

Kedves, szíves, közvetlen, a vele való találkozás is élményt jelent, szinte személyes ismerősnak érezzük. Láttam, hogy öreg parasztokkal milyen természetesen beszélget az *Élet és Tudomány* cikkeinek érdekességeiről, mintha évtizedek óta közöttük élő társuk lett volna. Mikor kisiskolás lányomnak mondom, hogy kinek a könyveit lapozgatom: ez az a varázslóforma, érdekes bácsi, aki a tévében szerepel — jegyzi meg.

Hozzá igyekezve egy idősebb járókelőtől kérdelem, hol találom a Varsányi udvart. Szemrehányóan néz rám: „Hát ott lakik az Öveges professzor” — mintha bűn lenne nem tudnom. Mondom, hogy tudom, éppen őt keresem. Erre megenyhül, szíves szóval, hosszú magyarázattal, főleg pedig Öveges professzor lelkes dicsegetésével igazít útba. Háromszor is lelkemre köti, hogy adjam át üdvözlétét.

Zsúfolt, könyvekkel, képekkel, szobrokkal teli lakásában fogad. Asztalán értéktelennek tűnő kacatok, dobozok, üvegek, egy rozszant székjének négy lába sztaniollal bévonva. Igaz, e limlomok jó része ismerős: könyveiben megírta, a tévében megmutatta, hogy milyen érdekes kísérleteket lehet végezni egy műanyag pohárral, öreg fűsűvel, néhány üveglappal.

Önzetlen, megértő, adakozó ember. Anyagiakat is ad a megszorulóknak, de az izraeliták lapjában közölt hálás emlékezésben olvasom, hogy három évtizede, az embertelenség korszakában, adott életet jelentő menedéket is. Maga nem szólt erről, a hálás megmentettek elevenítették fel negyedszázaddal később. Ő csak ennyit fűzött hozzá: „Nem tettem semmit, és ha tettem is, az mind kevés volt”.

Puritán egyszerűségben él. Bort legfeljebb azért tart, mert tisztelői megajándékozzák vele, ő csak vendégeinek bontja fel, nem dohányzik, este hétkor már aludni tér, de látogatóját már hajnali hatra invitálja.

Gőcsejben született, Pákán, 1895. november 10-én. Falusi értelmiségi család gyermeke, anyai nagyapja 23 kis község orvosa, apai ősei több nemzedéken át tanítók. Dédőregapját épp száz esztendeje ünnepelték 65 éves néptanítói szolgálatáért. Apai ágán 250 évre minden őst tanítónak tudja, rokonságából 43 pedagógust tart számon, bátyja pár éve még szülőfalujának becsült könyvtárosa volt, unokaöccse a zalai középiskolák felügyelője.

Apja korán meghalt, a tudásra vágyó fiú, négy gyermeket nevelő anyja hősiességének, derék emberek segítőkészségének, majd tanárainak hála, mégis tanulhatott, s a gimnázium hatodik osztályának elvégzése után felvételt nyert a piarista rendbe.

„Mint őseim, én is a nevelői, tanítói hivatás iránt éreztem hajlamot, különösen a hozzám hasonló szegény, éhező és nagyon-nagyon tanulni vágyó gyerekeknek szerettem volna adni valamit az életemmel.” 1919-ben kapta meg kitűnő rendű tanári oklevélét, majd Szegeden, Tatán, Vácott, végül Budapesten volt gimnáziumi tanár, a felszabadulás után a Közgazdasági Egyetemen intézeti tanár, 1948-tól a Pedagógiai Főiskola tanszékvezetője. 1955-ben kérte nyugdíjazását, a köztudatban azóta lett igazán Öveges professzor.

Közben is, ma is élénk közéleti szolgálatot végez. Dolgozott a Közoktatási Tanácsban, tudósi és papi tekintélyével már 1949-ben tevékeny részese volt a békemozgalomnak. A békekonferencián hangzott el szép vallomása: „... szólok mint nevelő és szólok mint ember. Szólok mint egy azok közül, akik mezítlábas szegénységben gyermekeskedtek, és akiknek már gyermekkorukban a könyv, a tudás lett volna mindenük... szólok, mint egy azok közül, akik életének értelmét mindig a másokért végzett önzetlen munka adta meg.”

Pedagógiai, közoktatási tevékenysége nemcsak a természettudományos oktatást szorgalmazta, hanem a szemléltetést is. Szinte megszállottja annak a gondolatnak, hogy a legbonyolultabb fizikai jelenségeket is igen egyszerű eszközökkel be lehet mutatni. Amikor erről a Közoktatási Tanács egyik kiadványában 1949-ben vallott, talán még sokan megmosolyogták: „Küldjenek ki engem a legkisebb faluba, ahol az iskolai szertár helyén ma még csak fű nő. Mondják meg előző nap, hogy másnap az általános vagy középiskolai tananyag melyik kísérletét végezzem el. Én felkutatom a háztartásokat, felhasználom a mindenütt található limlomot, és másnap bemutatom azt a kísérletet, még ha a háromféle rádióaktív sugárzást vagy a rádium emanációgáz keletkezését kell is bemutatnom vagy felezési idejét megmérnem.”

Hogy mindez lehetséges, azóta igazolta. Igazolta könyveinek sorával. A mintegy 40 kötetből néhány cím: *A legújabb kor fizikája; Az élő fizika; Játékos fizikai kísérletek; Elektromosságtan és az élet; Kis fizika; Kísérletezzünk és gondolkozzunk (500 otthoni eszközzel elvégezhető kísérlet); Érdekes fizika; Színes atomfizika; A fegyverek fizikája; stb.*

Az egyik tv-adásában érdekes és szemléletes versenyre is vállalkozott. „Bárki megmérheti a hang terjedési sebességét az asztalon” című előadásában. Versenyre hívta a legmodernebb, sok ezer forintot érő, az időt ezredmásodperc pontossággal mérő műszerű laboratóriumot. Mi volt az ő felszerelése? Három üres konzervdoboz, egy mérőléc és egy „a” hangsip. Ezekkel dolgozva, pontosabban kapta meg a hang terjedési sebességét, mint a precíz műszer. Ilyen és hasonló 500 kísérletet ír le a *Kísérletezzünk és gondolkozzunk* című könyvében. A jelenség mélyén lejártszódó fizikai törvények könnyed megértetésével gyönyörködtet és gazdagít. Meggyőző, hogy jelenlegi tudásával rövidesen a jólét leg-

magasabb fokára juthat el a békében élő emberiség. De meg is semmisítheti önmagát. Ezt bizonyítja utóbbi könyve: *A fegyverek fizikája*.

Mi készíti ezt a nyolcvanéves embert a lobogásra, írásra, előadásra, ha kell, a filmszereplésre? Erről is nyilatkozott, arról szólva, hogy napjainkban az emberiség életében mérhetetlen szerepet játszanak a természettudományok. A boldog, gazdag jövő anyagi alapjait rakják le. „Boldog vagyok, hogy hozzájárulhatok ehhez az általános műveltség új, életszerűbb felfogásának kialakításával is!” — vallja.

Sikerének titkai? — Csillogó, szinte gyermeki ártatlansággal, hittel tud beszélni. Műszavakhoz, idegen kifejezésekhez, bonyolult körmondatokhoz, tudósi fennkölséghez szokott honfitársaink felfigyeltek arra, hogy valaki magyarul, egyszerűen, érthető szavakkal szól a tudományról. A ragyogó műszerek, gombok, kapcsolók helyett a mindennapi élet használati, sőt használatból kidobott tárgyaival játszik, szemléltet. Arra épít, hogy a gyermek és a felnőtt egyaránt szeret tudományosan játszani, kísérletezni — ha van mivel.

Ezt írja egy helyen: „Szavak, szavak a légbe oszlanak, kísérletünk száz szónál többet ad: / Élő tudást! Ez kincs! Marad!”

„Mindig azt mondom, amit magam is szeretnék hallani — és úgy mondom, hogy a közönség ne érezze, hogy oktatják, hanem mintha tudományos varietében szórakozna.” — „Ezt a stílust, ezt a módszert tanítani kellene az egyetemen” — írta egy munkás hallgatója.

A könnyedségéért megdolgozik. Nemcsak inumár fél évszázad tapasztalatával, hanem mindennapi felkészülésével is: „Minden szereplésemre úgy készülök, mint egy ünnepre. Hiszen millióknak akarok valami szépet, értékeset adni. Szinte lázban tervezek, írok. Ez a láz nappal kellemes. De amikor éjjelente még álmaimban is a témákkal viaskodom — az már fárasztó.” Ez a viaskodás az ára annak, hogy ilyen ajánlásokkal kaphasson névnapjára üdvözlő lapot: „Egy munkáscsalád nevében annak, akinek előadásait legjobban szeretjük a rádióban és a televízióban.” Ez egyúttal a fizetsége, jutalma is, hogy nem dolgozott, tanított hiába.

Örül persze a hivatalos elismerésnek is. Örül annak, hogy a Kossuth-díj első kiosztásakor, 1948-ban már a díjazottak között szerepel. Megkapta az Oktatásügy Kiváló Dolgozója címet, a Szocialista Munkáért Érdemérmet, a Bugát-émlékérmet, 1970-ben a SZOT-díjat is.

1960-ban írta: „Hiszem, hogy a megismerés és az átélt tudás szépsége felér a legmagasabb művészi élménnyel, de nemcsak gyönyörködtet, hanem segít a természet erőinek megismerésében és felhasználásában, jövőnk építésében.” Életművének legnagyobb elismerése, hogy ezt az élményét sokunkkal sikerült megosztania.

MIKES MARGIT VERSE

T ü z e k

A RANOLDER INTÉZET ALAPÍTÁSÁNAK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

*Ó mennyi sirmély, mennyi kétség,
döbrentő, fojtó vaksötétség
sorvasztotta a szívemet!
azt hittem, mindent eltemet
az omló világ, ami szép volt,
oly félelmetes volt az égbolt,
oly rémteli, fenyegető:
tűzet dobált az emberekre,
s tűzet fogott a háztető,
utcák, hidak, városok, falvak
tűzben égtek, bombák zuhantak,
és a lélek
maga is tűzzé változott,
fölperzselt minden reménységet.*

*S most kéred, emlékezzem vissza
a tiszta édes gyermekkorra!
de előbb el kell oltani
a tüzet,
a füstjét földbe fojtani,
hogy kitisztuljon az a táj,
hogy kiérjek a napsütésre —
megidézni csak úgy lehet
azt a csodálatos jelent
mikor a gyermek eszmélni kezd.
Akkor is tűz, de más tűz égett,
a Szépség tüze ragyogott,
maga a tütteltett élet
tündökölt és kápráztatott,*

s egy világzsongás muzsikája
 puhán szeliden ringatott.
 Égen-földön csodák talánya
 játszott a varázslatait,
 s már bontogattam titkait
 a tárulkozó természetnek.
 Mire iskolapadban ültem
 lassanként már megérlelődtem
 megismerésre, tanulásra,
 kezdetekre és folytatásra.
 Új szezámok nyíltak-csukódtak
 és aláztatva tanítottak,
 önzetlenségre, emberségre,
 hogy embervoltunkon túlnőve
 törjünk följebb, mindig előre,
 isteni küldetésre...
 És megy, szökell, szalad az emlék
 és mintha újra kislány lennék,
 nem tudva: harctér a világ,

— a Jó s a Gonosz ütközése,
 s a többi színjáték csupán;
 hogy dúlnak titkos maffiák,
 hogy mindig ölt és öl az Ember
 s vérezve fájva megy tovább...
 Mégis jó volt visszaszületni,
 visszaörülni, visszafájni,
 minden perccel gazdagabb lenni,
 mindig újabb csodára várni.
 Akkor napom még fölfelé ment
 nyíltak bimbózó hajnalok,
 most árnyékok nyúlnak sötétben,
 mélyülnek az alkonyatok —,
 az óra fut! hora ruit
 s mindig rabol, visz valamit,
 de azt a tüzet ki nem oltja,
 csillagszíkrait messze szórja
 a lángoló Emlékezés.

HONISMERET

VARGA IMRE

OPPIDUM ÖRS A TÖRÖK UTÁN

ADATOK MEZŐÖRS TÖRTÉNETÉHEZ

Másfél századon keresztül két, egymással homlokegyenest ellentétes világ ütközött össze a hódoltsági területeken. Munka nélkül élni és boldogulni: ez volt a török életideál. A török földesúr a meghódítottak verejtékéből élt anélkül, hogy életük, sorsuk, munkájuk iránt a legcsekélyebb érdeklődést tanúsította volna. Az egész nemzet minden tagjában érezte az üldöztetést. Nemzedékek nőttek fel és haltak meg állandó félelemben, sírásban, keserű panaszokban. (1)

A győri Megyei Levéltár törvényszéki irataiban nagyon sok becsületsértési, örökösödési, határszabályozási perrel találkozhatunk a mezőörsi plébánia területéről is. Ennek nemcsak az az oka, hogy az emberek eldurvultak, az állandó félelem és bizonytalanság felszabadította az agresszív ösztönöket, hanem az is, hogy mentesíteni akarták magukat a „törökösségnek” nevezett hódoltsági bűncselekményektől. Az 1639. évi XIII. tc. írta elő, hogy a hódoltsági területekről is mindennemű pert és panaszt az illetékes magyar megyei hatóságoknál terjesszenek be. Aki a törökhöz fordul igazságtételért, az a „törökösség” bűncselekményét követi el és ezért halálbüntetés jár. (2)

A török megszállás azzal is hozzájárult egyes területek pusztulásához, hogy a katonai szempontok miatt mesterségesen mocsarasították, és a lakosságot elköltöztetésre kényszerítették. Esetleg ez is oka lehetett — a műveletlenül hagyott föld elvadulása mellett —, hogy a mai Gug- és Némapuszták helyén állt falvakat, valamint az 1619-ben felégetett Mindszentet (a mai Szentegyház dűlőről) Mindszentpuszta jelenlegi helyére telepítették.

Mindszent 1627-ben kezdett benépesülni. (3) 1642-ben már Simoni Istvántól vittek el a törökök „három paripa lovakat”. 1651-ben pedig Némay Pál örököseinek jobbgályai: Szombat Lukács 40 éves bíró, Kollár Mihály 40 éves és K. Balázs 50 éves férfiak tanúskodnak, hogy miként nyúzza őket a „Budai Momhet Cottondi ispaia”. (4)

Mezőörs is az 1630—40-es évek körül népesült be újra. Az ország lakosságának kb. 6/7-e akkoriban protestáns volt: így a vissza-, vagy betelepültek között is csak egy-két katolikus család akadt. Az 1645. évi linzi béke vallásüggyel kapcsolatos rendelkezéseinek értelmében kiadott 1647. évi 9. tc. mondta ki a győri protestánsok templomépítési jogát és a véghelyek katonáinak szabad vallásgyakorlatát. Valószínűnek tartom, hogy ezen az alapon építhették fel 1648-ban az ősrégi, lerombolt katolikus templom helyén az első mezőörsi református templomot.

E kis helytörténeti tanulmány keretében nem lenne célszerű részletesen kitérni a török hatalom általános valláspolitikájára. Az események helyes kiértékeléséhez azonban tekintetbe kell vennünk a következő szempontokat: 1.) A katolicizmus mindig veszélyesebbnek tűnt a török előtt, mint a protestantizmus. A pápa volt a törökellenes koalíciók szervezője. A hódoltsági területekre kinevezett püspökök rendszerint a királyi Magyarországon élő mágnás családok fiai, magas közéleti tisztséget betöltő férfiak voltak, akik székhelyükre a lábukat se tehették be. A katolicizmus erősödése a török szemében a királyi Magyarország politikai érvényesülését is jelentette volna. 2.) A protestánsokban viszont a török a Habsburgok ellenfelét látta. A királyi Magyarországon a Habsburg-ellenes mozgalmak az alkotmány védelmében indultak, de mindig vallásháborúvá fajultak. A vallási gyűlölködés szellemi pestisként árasztotta el egész Európát: akkoriban valamely valláshoz való tartozás egyúttal politikai állásfoglalást is jelentett. 3.) A szabadságjogokat hangsúlyozó és az egyéni lelkiismeret jogát előtérbe állító protestantizmus a középkori államegyházhoz hasonlóan maga is vallásilag zárt, egyhitű területeket akart alkotni. Ahol többségben voltak, ők is elnyomták nemcsak a katolikusokat, hanem a másik protestáns egyházat is. (5)

A török hatalom gyengülésével és visszaszorításával párhuzamosan erősödött az ellenreformációt támogató Habsburgok elnyomása a protestáns egyházak ellen. A falvak népe a lelkészi járandóság fizetésének megtagadásával tiltakozott az erőszakos rekatolizálás ellen. Az 1647. évi XII. tc.-nek már egységesen kellett szabályoznia a vegyes vallású falvakban a lelkészi járandóságok beszedését és elosztását. (6) A vasvári békével új korszak kezdődött az egész vármegye történetében. 1664 év után a fokozódó elnyomás hatására a protestáns elem teljesen kiszorult a vármegyei tisztikarból. 1671-ben még 17 helységben volt protestáns lelkész és templom: köztük volt Mezőörs és Mindszent.

„Protestáns lelkészek gályarabsága. A Wesselényi-féle összeesküvés egyházpolitikai következményei” című és a Vigilia 1973. évi áprilisi számában megjelent tanulmányomban megpróbáltam kifejteni, hogy a bécsi kormányzat a magyarok „rebellióját” ürügyként használta fel, hogy a rendiség helyébe a korlátlan fejedelmi abszolutizmust juttassa érvényre és egyúttal halálos csapást mérjen a politikailag veszélyesnek tartott protestáns egyházakra. A gályákra hurcoltak között volt a pázmándi születésű Újvári János mezőörsi református lelkész is, valamint Kocsi Csörgő Bálint pápai iskolamester, aki később működött lelkészként Mezőörsön. A mezőörsi Református Egyház büszke lehet e két hőslélkű papra, akik megérdemlik, hogy emléküket gondozzák.

1678-ban a bujdosók élére Thököly Imre állt, aki az ország északi területeinek birtokába jutott és maradt is 1684-ig. Thököly uralma idején a katolikusok sokat szenvedtek, 22 papot öltek meg. (7)

1683-ban az új török nagyvezér, Kara Musztafa, óriási sereggel vonult a székesfehérvári—győri úton Mezőörsön keresztül Győr felé. Apafi Mihály az erdélyi hadal és a visszahagyott török csapatokkal együtt Győrt vette ostrom alá, a nagyvezér pedig Rábapatonánál és Mórichidánál a Rábán átkelve vonult tovább Bécs ostromára. A szeptember 12-i vereség után eszeveszett sietséggel menekültek a törökök Bécs alól. A Rábapatonánál meghagyott hídnál próbálták tisztjeik a visszaozónlókat megállítani, a Győr alatti falvakban pedig az alakulatokat újjászervezni. Hogy ez a két átvonulás mit jelenthetett a lakosságnak, azt elképzelhetjük abból, hogy a környéken több falu teljesen és véglegesen megsemmisült. (8)

A Bécs felmentését követő párkányi diadallal megkezdődött a felszabadító háború és a vármegye egészen a karlovici békekötésig (1699) szüntelenül ki volt téve az idegen katonaság pusztításának. 1686-ban a Győr alatti pusztai és sokorói járásban csak 17 lakott hely (nem falu) volt, azok is szánandó állapotban. (9) Buda várának visszavételében részt vett gróf Eszterházy János győri helyettes főkapitány, Mezőörs egy részének földesura is. A győri vicegenerálist az egykori magyar szólás „győri király-képnek” nevezte. Bécsnek sohasem volt elég pénze a magyar vég-

várak katonaságának fizetésére. Ezért vált szinte szabállyá, hogy a győri főkapitány-helyettest azon nagybirtokos nemesek közül választották ki, akiknek birtokai a győri vár közelében feküdtek. Így amikor a kincstár üres volt, azok a magukéból segíthettek az éhező helyőrségen. A kormány az így felgyülemlett adósságot legtöbbször birtokadományozással egyenlítette ki. (10)

Azt gondolná az ember, hogy a törökök kiűzése után eljött az ideje, hogy a sok könnyel és vérral áztatott földön új és boldogabb élet kezdődjék. Ehelyett azonban még a török időknél is kilátástalanabb, elviselhetetlen adóterhekkel, katonai beszállásokkal, teljes személyi és vagyoni bizonytalansággal terhes esztendők következtek.

Az országot előzőnlő zsoldos seregek rablásait és zaklatásait a bécsi kormány megfékezni nem tudta és nem is akarta. Különösen a téli szállásra a még megmaradt jobbágy viskókba beosztott katonák vittek végbe hajmeresztő embertelenségeket. Eszterházy nádor jellemzése a helyzetről: „Magyarország száz esztendő alatt nem fizetett annyit a töröknek, mint amekkora kárt okozott két (!) esztendő alatt a német katonaság.” (11) Flámnitzer császári hadbíró: „Magyarország tele van a német katonaság szörnyű zsarolásával, telhetetlen exaktióval, teljes önkénybe menő arcátlansággal... embertelen összeütközésekkel... a legkisebb csapat vezetője is állását aranybányának tartja... ver, botoz, mintha a magyarok háborúban elfogott rabszolgák volnának.” (12) Csak egy kiragadott eset a sok közül: Nagybarátról jövet Szabó Erzsébet (valószínűleg lányanya) két lovas némettel találkozott. Ezek karonúló gyermekét kútba dobták, őt pedig megerőszakolták. (13)

Az embertelen önkényeskedés a földesurakra is átragadt. A vármegyei közgyűlés 1700. június 22-én kelt 41. sz. határozata szerint megrovásban részesítik a Mezőőrsön birtokos nádor Thököly Katalint „...propter nimiam robotationem, aliosque insolitos labores, et Viennenses vecturas...” (túlzásba vitt robot, bécsi főváros és más szokatlan szolgáltatások követelése miatt). A szokatlan munkán valószínűleg a mocsarak lecsapolása értendő. A vármegyei közgyűlés 1716-ban 326. sz. határozatával arra kötelezte Eszterházy József és Ferenc grófokat, hogy a Bakonyér járhatatlan ingoványain keresztül töltött utat készítsenek és hidakat emeljenek. A felmerülő költségek fedezésére vámot szedhetnek. Az akkori szokásjoggal ellentétben még jobbágyaiktól is vámot követeltek, amikor azok állataikat a legelőre hajtották és a terményeket hazaszállították. A jobbágyok azonban kemény ellenállást tanúsítottak, nem fizettek, ezért a vármegye már 1719-ben 104. sz. határozatával megszüntette a vámot, az utakat, hidakat a saját kezelésébe vette, a földesuraknak pedig 150 Ft költségmegtérítést fizetett.

1698-ban Keresztély Ágoston szász herceg, győri püspök, az egész egyházmegyében elrendelte a kanonika vizitációt. A győri járásban Lacza János székesegyházi főesperes királyi és püspöki megbízottként kereste fel a falvakat, leírta a templom, plébánia, iskola állapotát, aprólékosan leltározott, pontosan írásba foglalta a lelkipásztornak járó juttatásokat. Mindezt nemcsak a katolikus, hanem a protestáns falvakban és templomokban is. Ezek sejtették, hogy a vizitációval fegyver készül ellenük. Akadt hely, ahol komoly ellenállást tanúsítottak, sőt meg is tagadták az adatszolgáltatást.

Ez a vizitációs könyv közvetlen tapasztalat és utánjárás alapján írja le a falvak állapotát, ezért nagy tudományos értéke van. A győri Megyei Múzeum megbízásából lefordítottam; magyarázatokkal kiegészítve a Múzeum „Arrabona” című évkönyvének 1971. évi számában jelent meg (177—221. old.). Mezőőrs akkoriban Győr környékének legnagyobb községe volt 627 lakójával, akik közül 116 volt római katolikus, 449 református, 62 evangélikus.

Református lelkészük a 29 éves, komáromi születésű Szely Sámuel volt, akit Thököly Katalin grófnő hívott meg birtokára. Thököly Katalinnak első férje Eszterházy Ferenc gróf volt. Pestisjárványból való megmenekülésük emlékére állították a soproni Szentháromság szobrot. Férje halála után Thököly Katalin 1698-ban Löwenburg gróffal kötött házasságot. A jelek szerint ez a második házasság nagyon elmergesítette a viszonyt az özvegy és az Eszterházy család között és hozzájárult ahhoz, hogy az Eszterházyak kegyúri jogaikkal élve, elűzzék a sógornő által hívott református lelkészt. Jobbágyaikat azután a *cuius regio eius et religio* (akié a birtok, azé a vallás megállapításának joga is) elve alapján a katolikus hit felvételére kényszerítették.

Bereczky Márton mezőőrsi református lelkészként működött 1794—1822-ig. 1800-ban írta össze a „Mező Őrsi Református Sz (ent) Gyülekezetnek leg régiebb dolgait,

mellyekről elméjének különös emlékeztető tehetséggel bíró Nemes Kaszás János 82 esztendőös öreg tanúbizonyságot tett, mint ő régiektől látott vagy hallott dolgokról." (14)

Az első kérdés így szólt: „Mikor és mitsoda fundámentomon vehették el tőlünk a templomot?”

„A Templom el vétetése fundámentomának ezt a történetet gondolja lenni. Hogy Fejérvárról, némely butsujárók nagy sereggel igyekeztek István király napján Sz. (ent) Mártonba, ezek hogy menetbéli pompájukat nevelhessék és ingerlő s bosszantó tselekedetekkel a népet fellármázzák, s annak jövődöbéli lelki kárának fundámentomát megvéthessék, magok előtt két Deákokat elküldették hogy a Toronyban lévő két harangokat húzzák meg. Ezt a Deákok meg tselekedték, melyeket mikor hallottak az Őrsiek fel mentenek a Toronyba, nevezetesen Nemes Halász Mihálynak két fiai Mihály és István (ezek laktak azon a helyen hol most vagyon az uraság háza) kik is az egyik Deákot le vetették a Toronyból. Azt nem tudja, ha meg holt-é vagy életben maradt. Úgy láttzik h (ogy) é (ez) volt fundámentoma a Templom el vétetésének. A Templom volt azon a helyen, a hol most vagyon a Catholicusok Temploma. De keresztbe volt az uttzában.”

„Eszterházi Josef grof ez cancellarius volt, őt lovas katonákat küldött Őrsre, kétségkívül a Papok instigálásából, ezek a prédikátortól a Templom kultsát kérték, de ki nem adták, sőt inkább póznákkal fenyegették, de ugyantsak nem bántották.” „Az Előjárókat Pápára hordták tömlőzre hármanként: most hármat és ha azokat el bótátották ismét hármat vittek azok helyekre mind addig tömlőztözték őket erőssen míg is reverzalist adtak kétség kívül ezekről, h (ogy) Prédikátort, Mestert nem tartanak, Plébánosnak szolgálnak, Reverzálisnak alá írták magokat Czira Gergely, Takáts János, Satus Gergély, és Gálos, de ennek kereszt nevét nem tudja.”

Ezen községi reverzálisnak egyidejű másolatát a Kereszteltek Anyakönyve I. kötetének utolsó oldalára beírta Szabó István plébános. Kutatásaim folyamán ilyen dokumentummal még nem találkoztam, ezért teljes egészében közlöm.

„My Mezeő Őrsi ezen Nemes Győr Vármegyében lévő Birák és Esküttek és mi általunk az egész kösség adgyuk tuttára mindeneknek az kiknek illik, hogy ezen aláb meg írt Punctumokra Tisztelendő Szabó István Plébános Urunkkal eö kegyelmével a mint következők meg edgyeztünk. Primo. Hogy á mostani Könyörgés tevő és Prdikáló Mesterönket Méltóságos Földes Urunknak parancsolattyából azonnal el bocsáttuk mást hellette nem hozunk és Semminemő Ecclesiasticum Egyszercitiumot senkivel nem tetönk á Római Catholicum Egyszercitiumon kívöl. Secundo. Hogy sem á keresztelött másuva nem visszük, se Egyházikélok másuva nem mennek, ha nem Plébános Uramhoz eö kegyelméhez. Úgy ha In (Isten) eö Sz. Felsége á Világból ky szállítand, nem mással ha nem eö kegyelmével és Mesterével temettettyük: ha pedig ez ellen valaki tselekednék az Ecclesia Építetése vagy más szükségére hetvenöt pénzeket tartozik fizetni. Tertio. A mi Plébános urunk fizetését illeti azt Kis Aszszony nap tájban el kezdjük szedni régi szokás szerint minden per patvar zugolódás nélkül le teszük Esztendőnként úgy mint Buzául 45 mérött s pénzből 45 Ft. Quarto. Kereszteléstől tarozunk fizetni 12 pénzeket, Egyház kelőtől is 12 d (énár), Esküttetistül itt valotul 50 pénzt. Hallotti Predikatiotul huszon ött pénzt. Quinto. A Plebanus házához tartozó Szántó földeket Őszi búza alá mikor annak ideje leszen háromszor meg szántjuk, meg arattyuk és be horgyuk. Kender földetis eö kegyelmének annak idejében meg szántjuk es maga magvával be vettyük. Úgy tavaszi vetés aláis eö kegyelmének két ekét adunk. Sexto. Fát esztendőt által eö kegyelmének tizenhat szekérrel adunk. Septimo. A Plébánia Rétnek meg kaszállására mikor eö kegyelme benönket meg szollitt tíz kaszásokat adunk, föl gyűjtyük és be hordgyuk. Azon Rétnek árkolásatis vigben visszük. Octavo. A Plébánia házatt mikor hogy kívántatni elégségesen restaurállyuk. Ha a Plébánia háznál Ganey (ganaj) leszen, a Plébánia házhoz tartozó Szántó földekre ki horgyuk. Egy szóval a mit Predikátorunk (nak) prstaltunk Plebanos uramnak is eö kegyelmének prestaljuk úgy mint kereszteléstől, Egyházkeléstől, Copulatiotul, Hallotti Predikatiotul. 9no. Plébános uram eö kegyelme es Cseléde Marhajától semmi fü bért nem kérünk. Mivel hogy eö kegyelme is maga fizetésébeli Restantiából sokat engedett. Decimo. Mise Borral és Isteni Szolgálatra való borral tartozunk. Dedicatiokor is. Undecimo. A mi á Mester fizetését illeti. Visitatione szerint Buzául 20 mérött s pénzü 20 forintokat fizetönk. Őszi vetés alá egy földet háromszor meg szántjuk maga

magvála be vettyük, meg arattyuk és be horgyuk. A Házatt illendő épülettel tartjuk. Fával is elegendővel. A mi stólája volt előbenni Mesterönk(ne)k azt ő nekys prestálljuk. Minden napon penigh egy fazék főtt étellel tartjuk és fél kenyeret melléje adunk a mint szoktuk volt intertenealni a mi rendönkön lévő Mesterünket. Melynek nagyobb bizonságára es erősségére attuk ezen Levelönket falunk Szokott pecséttyével meg erősítvén. Actum in Pago nro. Die 16 Augusti 1703. Mezzó Örsi Fő Bíró Nagy András, Vice Gerens Gálos János, Törvény Bíró Csornaföldi János et caeteri jurati. Per me Samuelem Domokos Or.^d Pagi Notarium."

Nagyon tévedne, aki azt hinné, hogy a reverzális életbe lépése után minden annak értelmében intéződött. Ellenkezőleg, az „áttértek” minden eszközt és alkalmat megragadtak, hogy a katolikus pap és mester napjait megkeserítsék és őket a faluból előbb-utóbb kiutálják. A Mezőőrssel szomszédos Pér plébánosa, Sellyey Mátyás írja a püspöknek, aki egyúttal Pér kegysura is volt: „neque porcionem panis, vel obulum ab iisdem habens, plus mendicabulo vel elemosynaliter vivens...” (15) Vagyis: egy darab kenyeret, vagy obulust (fél dénárt) sem kap hivatól, koldusként, könyörületből tengeti életét. A mezőörsi plébánossal pedig a következőképpen éreztették új, hívei „jóindulatukat”. A papi földek munkájának intézése a községi bíró hatáskörébe tartozott. Ez a határt járva látta, hogy a gabonák egyszerre fognak beérni. Ezért nagy titokban reggelre megszervezte a plébános gabonájának aratását. És amikor az éretlen gabonát már kezesztekbe rakták, akkor jelentette a munka elvégzését a felindulástól majd szétrobbanó plébánosnak.

Fenti reverzálisban említett Szabó István plébános Rómában végezte tanulmányait és felszentelése után Mezőörsön plébánosként kezdte papi működését. Vezetéckneve tulajdonképpen Kontor volt, de nagybátyja, Szabó Gergely káptalani főbíró (halász-számadó) gondoskodott taníttatásáról, ezért jötevéje haláláig annak vezetécknevét viselte. Kontor István pár évi mezőörsi működése után szombathelyi, majd soproni plébános lett. 1712. november 2-án pedig Keresztély Ágoston püspök székesegyházi kanonokká és az öreg, beteges Matusek András püspöki helynök kisegítőjéül nevezte ki. Matusek halála után a győri kanonokok közül gróf Nádasdy László kinevezett csanádi püspök — a Wesselényi-féle összeesküvésben kivégzett Gróf Nádasdy Ferenc fia — szeretett volna helynök lenni. (16) A nagyúri szeszélyeiről, durva és kíméletlen modoráról közismert püspökkel szemben Keresztély Ágoston herceg az egyszerű származású és a lelkipásztori élet minden nehézségét ismerő Kontort emelte ebbe a felelősségteljes méltóságba. 1713-ban a knini felszentelt püspöki méltóságot is megszerezte neki. A sokszor távollévő Keresztély Ágoston helyett nagy bölcsességgel és lelkiismeretességgel kormányozta az egyházmegyét. Első papi működésének helyét élete végéig a szívébe zárta. 1732-ben ő állíttatta a mezőörsi templom előtti műemlék keresztet valószínűleg a pestisből való megmenekülésének emlékére.

A spanyol örökösödési háborúban sok katonára volt szüksége a bécsi kormánynak, ezért 1702-ben kezdetét vette a vármegye területén az erőszakos toborzás. (17) Elegendő számú önkéntes jelentkező sohasem akadt, a falu vezetőinek kellett kijelölnie, hogy ki menjen katonának. Ez persze sok visszaéléssel járt és tág teret nyitott mind a pártfogásnak, mind a személyes bosszúnak és rosszindulatnak. De legfőképpen azokat szedették össze, akikről a község mint garázda, munkakerülő elemektől szabadulni óhajtott. A falu számbajöhető legényei mindjárt elrejtőztek a közeli Bakony rengetegeiben, mielőtt híre jött a toborzásnak. Ez a helyzet hozta létre a bakonyi betyárságot. (18)

A nép elégedetlensége, kétségbeesése II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához vezetett. 1704-től kezdve a vármegye területe — a győri vár kivételével — csaknem mindig a kurucok birtokában volt. 1705 decemberében a várbeli őrségből többen megszöktek Bottyán tábornok serege közeledésének hírére. A hat megszökött tiszt között volt a Mindszenten birtokos Wohlfahrt Ádám is. Bottyán ezredessé nevezte ki, és miután időközben felszaporodott ezredének kettéosztása is szükségessé vált, az így kialakított új ezred parancsnokának tette meg. (19)

1708-ban a kedvezőtlen nyár után rendkívül hideg tél következett. 1709 tavaszán pedig a pestisjárvány csapott át a vármegye területére. Egvedül Győrben több ezer áldozatot követelt. Nagyon érdekes Keresztély Ágoston püspöknek a járvánnyal kapcsolatban a papsághoz intézett körlevele. (20) ... Minden nyilván-

nos temetést meg kell szüntetni, ... a pestisben elhalt szobájában minden bútort el kell égetni, ... a halottat mélyen ásott gödörben messzel leönteni, ... a beteg szobáját borókamaggal kifüstölni, ... templomot, iskolát bezárni, ... ahol több pap van, a pestises betegekhez mindig ugyanaz menjen, ... a haldoklók ellátását elhanyagolókkal szemben a legszigorúbb megtorlást kell alkalmazni, stb.

A sok bajban, veszélyben forgó, kétségbeesett emberek tehetetlenségükben egymás ellen fordultak. A boszorkányperrel szeretném befejezni a község történetéről szóló beszámolómat.

1710 június havában Fiáth János alispán Semberger Ádám tisztí ügyész útján vádiratot terjeszt be, amely szerint a mezőörsi lakos özv. Tenke Péterné, sz. Domján Ilona szülésznő és lánya, Tenke Éva, az ördögnek adták el magukat, boszorkányságokat cselekszenek. (21)

A vád szerint Tenke Péterné lányát lóvá tudja változtatni és rajta lovagolva megy a boszorkány-gyűlésekre. Tenke Éva ellen az a vád, hogy disznóvá tudja magát változtatni. A faluban Sánta Lónak csúfolják. Anyjával együtt megrontja és betegé tudja tenni azokat, akikre haragszanak.

A vádlottakat elfogták, Győrbe vitték, megindult a nyomozás. Az első tárgyalás 1710. július 28-án volt. A következő tanúvallomások megrendítő bizonyítékai az emberi butaságnak, korlátoltságnak és aljasságnak.

Első tanú: Lajos János községi bíró. Eskü alatt vallja, hogy Tenke Péterné boszorkány. Azt hallotta „egyszer” Papp György komjától, hogy amikor az kiment az istállóba az ökrökhöz, a „jászu szilin” egy disznót látott. Amikor vasvillájával a disznó felé ütött, az megkérdezte: miért ütsz engem, és ezzel eltűnt. A hang Tenke Péternéé volt, tehát boszorkány.

Második tanú: Mészáros Kata, 30 éves, szomszédasszony. Számtalanszor látta és hallotta, hogy Tenke Péterné a „Sánta Ló” hátán a boszorkány-gyűlésre ment. Erre meg is esküdött.

Harmadik tanú: Diószegi Erzsébet, 50 éves. Szerinte a vádlott biztosan boszorkány, mert ő még sohasem látta sírni!

Negyedik tanú: Szalai Mihályné szülésznő. Mivel a vajúdo Halász Jánosné nem őt hívta, hanem a boszorkányt, ezért született neki sánta gyereke.

Ötödik tanú: Lajos Dávidné. Eskü alatt vallja, hogy neki sokszor megjelent éjjelenként Tenke Péterné boszorkánytársaival együtt és rettenetesen megkínózták.

Ezen tanúvallomások alapján a Megyei Törvényszék a vádat bizonyítottnak látta. A vádlottak azonban makacsul tagadtak. Ezért a közbíró a tárgyalás elhalasztását és a tanúk újabb megeskütését kérte. A következő tárgyalás augusztus 4-én volt. A vádlottak ekkor már mindent beismertek. Az ítéletet augusztus 11-én hozták meg özv. Tenke Péterné ellen: „Országunk élő törvényei szerint elevenen az tűzre ítéltetett úgy mint azon által hogy előbb több hasonló boszorkán társinak és gyakorlott gonosz tselekedetinek kinyilatkoztatására meghívtassék.” Vagyis az elégetés előtt még meg kell kínozni, hogy boszorkánytársait megnevezzék. Az ítéletet Győrött augusztus 12-én végre is hajtották Györödy Ádám és Csapó István hivatalos kiküldöttek jelenlétében.

Tenke Éva irataiból hiányzik az ítélet. A „Sánta Ló” sorsa ismeretlen. Valószínű, hogy a kihallgatások alatt belehalt a kínzásokba.

Források: 1) Hóman-Szekfű: Magyar Történet, III. kötet, 105. old. — 2) Nyerges Á: Magyarország Vármegyéi és Városai, Győr várm. 44. old. — 3) Magyarország Vármegyéi és Városai, Győr várm. 44. old. — 4) Győr-Sopron megyei 1. sz. Levéltár, Győr, a továbbiakban GySmL: i, Sérelmi Jegyzőkönyvek, szám nélkül. — 5) Hóman-Szekfű, i.m. III. 248. old. — 6) Dr. Timon Á.: A párber Magyarországon, 97–127. old. — 7) Dr. Szántó K: A keresztény Újkor Tört. 98. old. — 8–9) Magyarország Vármegyéi és Városai, Győr vm. 344. old., 345. old. — 10) „ARRABONA” 1964. év száma, 260. old. Jenei F: Győr a XVI–XVIII. században. — 11–12) Hóman-Szekfű: IV. 223. old., IV. 248. old. — 13) GySmL: I, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1700. jan. 30. — 14) Mezőörsi Református Lelkeszi Hiv. Levéltára, Felsőbb Rendeltek Jegyzőkönyve, 233. old. — 15) Győr, Püspöki Levéltár, Keresztély Ágoston Iratai, 1702. ápr. 2. (Act. I., 1115. lap.) — 16) Dr. Bedy: A győri székeskáptalan tört. 456. old. — 17) Magyarország Vármegyéi és Városai, Győr várm. 346. old. — 18) Dr. Erdélyi Gyula: A magyarok hadi szervezete és hadvezetési művészete ezer éven át. 250. old. — 19) Magyarország Várm. és Városai, Győr várm. 348. old. — 20) Dr. Bedy: Győr vallásos életének múltja, 12. old. — 21) GySmL: I, Törvényszéki Iratok, 1710. 723. sz. Az eredeti irat elveszett, másolata: Magyarország Várm. és Városai, Győr várm.: 151. old.

LEPKESZÁRNYON

Írta SZILI LEONTIN

Eveink előrehaladtának egyre gyorsultabb futásában — furcsa ellentmondással — egyre sűrűsödik körülöttünk a csönd, s a kikerülhetetlen alkonyban mind gyakrabban időzünk el életünk igaznak érzett élményeinél. Fiatalságunkban nagy-mohón újabb meg újabb megismeréseket kergetünk, s mire megöregszünk, egyre nagyobb megbecsüléssel őrizgetjük a régieket. Egészségi állapotom gyakran kényszerít négy fal közé; mégsem érzem ilyenkor, hogy szobafogságban élek. Akit Teremtője az emlékezet és képzelet el nem halványuló színeivel ajándékozott meg, szobához kötvé is utazhat. Tetszése szerint keresheti fel régi ámulásainak színhelyeit, sőt: másoktól holtaknak vélt barátait is. Nagy kegyelem ez, tán egyike a legnagyobbaknak, s ha még a Hit és Gondolat röptének kegyelmét is ráadásul kapja: mondhat-e magáénak ennél dúsabb gazdagságot az ember?

Gyöngé egészségemmel én is gyakran indulok el messzi utakra, újraélni mindazt, aminek megismerése anyagiakban ki nem fejezhető értékekkel tett gazdagabbá. Pillanatnyilag például újból *Londonba* készülődöm. Ismét az öreg *Invecta* fedélzetén szeretnék átkelni a viharos csatornán, hogy még egyszer ellátogassak a *Poets' Corner*-be, vagyis a *Költők sarkába*. Persze nem testi valóságomban, de a valóságnál is elevenebb érzékelhetőségével az emlékezet új közelséget adó optikájában. Ilyenkor — szívárványos buborékokként — mélyre süllyedt percek szállnak a felszínre; már-már elfelejtett színek és ízek újjá születő feltámadásában. Mert a messzeség és az alkony lágy gyöngyház színekkel dolgozó piktora. Bár lehet, hogy az új találkozás és búcsú — az újfent kibomló hímes pillészárnnyaknak a valódi pillangólétnél is rövidebb élettartama — festi oly visszafénylőn tündöklővé e villanásokat. Az alkony leplében vers és muzsika kézfogásában vezeti képzeletünket az emlékezés, régen messze hagyott tájakra, vagy tán helyesebben: új felfedezésekre? Mert újból kigubózott lepkelétemben ott lent, a szelíd ívű lankák és meredek emelkedők múltból visszafutó kanyargóin is aranykavicsokat látok, az ébredő hársak harsány zöldje mint a selyem zizzen, és eszmélkedő új létem ismét idegeket ajzón izgalmasnak érzi tavaszi készülődését a tárlukozó földnek. Újból gyermekségem kertjébe csöppentem. Égbe szökő fáinak lombjain keresztül csalóka aranytallérokat szór a nap, s én később sírba szállt bátyámmal, a palánkon túlra lesek. Sajnos, hamarosan túl kerültünk mindketten — kurta életű illúziókat és elérhetetlen harmóniókat kergetők — a palánkon belüli védett területéről. Bár — ily magasból visszaneézve — be kell vallanom, hogy a kudarcok utáni makacs nekirugaszkodások izgalmai, az árnyak mellett is, új színekkel gazdagították küzdelmekben formálódó, lassan érő emberségünket. A harcok és csalódások egyre precízebbé javították értékmérőnket: megtanultuk minden egyes ütődéstől fájó, de olykor épp lemondásoktól győztes percünknek az árát.

Tudom, unalmas már hallani, mégsem mondhatom el elégyszer, hogy a mi nemzedékünk ifjúságának küzdelmeiről nem lehet fogalma a ma fiatalágának. Mert honnan is lehetne sejtelmük, hogy mit jelentett akkoriban szegénynek lenni? Nemcsak a külvárosi gyárak munkásainak, de némelyik úgynevezett álszemérmes „úriszegénynek” is; például egy nyugdíj nélküli többgyermekes és beteges özvegyasszony árván maradt kamaszlányának? Mily nehéz volt úgyszólván még gyermekfejjel, a napi falás kenyérért, kényszerű robotokba fullasztani a képzeletet repesztő tudásvágyat! A továbbtanulhatás legcsekélyebb reménye nélkül, mindenfajta irányítást nélkülözve olvasni végig a világirodalom remekeit, mindig csak éjjel, egyetlen villanykörte gyöngé fényénél? Mily sok küzdelem és lemondás sodrában sikerült a hétköznapiak egyformán hömpölygő tengeréből nagyritkán egy-egy magányos szirtre felkapaszkodva, egy kis lélegzetet venni? Például a vasárnap délelőtti zeneakadémiai növendék-hangversenyeknek, a Nemzeti Színház egy-egy délutáni előadásának ígézetébe, avagy egy-egy vers révületébe menekülve.

Miként is érthetnétek meg ti, napjainkban élő fiatalok, mindezt? Hát megtérttük mi — hogy valamiféle példával éljek — az egykori vándorszínészek kátyúba zökkenő szekerezését? Manapság, amikor az újságok apróhirdetései

százzszámra kínálnak különféle állásokat, elképzelhető-e szinte szerzetesi önfegyelemmel átgürccölt napjainknak egyik lidérces réme: a bé-listától, az állástalan-ságtól érzett félelmünk?

És így tovább. Hisz oldalakon át ismételhetném, amit oly sokan és részle-tesen taglaltak már későbbi, de még mindig fiatal életünk sötét éveiről: a testi és lelki fájdalmak elképzelhetetlen változatairól. Jóbarátaink üldöztetéséről, a háború harctéri és itthoni — minden képzeletet felülmúló — megpróbáltatásai-ról. A végeláthatatlannak tűnő szorongásokról, aggodalmainkról, félelmeinkről, éhségről, szomjúságról, a tetvektől széthordott tifusz lázálmainról, otthonok szét-hullásáról, családtagok pusztulásáról, s ez infernón végre átjutva: az új élet és otthon építésének néha szinte titáni erőfeszítéseket megkívánó nehézségeiről. És sokkal később: hogy mit jelentett nekünk, akiknek végül is sikerült átvészelnünk e rémségeknek pokolkörét (bár életünk épp alkotásokra legtermékenyebb idő-szakát rabolta el az emberi hatalomvágy és gonoszság), mit jelentett nekünk az első utazás? S mit jelentettek a pusztító viharok után, az igaz emberségüket minden körülmények között megőrzött barátoknak, a „tisztáknak” készszerítése? Közülük már oly sokan csak voltak, bár én mindig élőknek érzem őket, sőt egyre élőbbeknek, minél jobban távolodnak a felejtésre kész emberektől az időben.

Új lepkelétemben most én is „színes tintákról álmodom”, hogy kiszínezzem velük látszólag eseménytelen életem. Nem épp egy vén toronyban, csak itt, az ötödik emeleten, ahonnet képzeletem most messze elragad, vissza az időben. A palánkon *innenre*, a Klotild-ligeti kertbe, ahonnan ismét a sok-sok évtized előtt-ti torokszorító kíváncsisággal nézek elébe a csupaszon felém nyújtózkodó *Kis-és Nagykapasz* ormai mögött leselkedő kalandoknak, a hegy felé tekergő ösvény bokrában rejtelkedő szörnyűségeknek és csodáknak.

Már szinte elfelejtettem, hogy voltaképpen hajóra kívántam szállni. Az in-dulást lekéstem, mert a csapongó képzelet eltérítette útból régimódi repülő-gépeimet. A szeszélyes lepkeszárnyak az öreg átkelő hajó, az *Invecta* fakult desz-kájú fedélzete helyett — váratlanul — kora gyermekségem Klotild-ligeti házá-nak egyik ablaka előtt tettek le. Cuculisüvegére rászoktatott kicsi húgom száraz dadája mellől szöktem ide, aki elbóbiskolt a nagy diófa árnyékában, kötésével a kezében. Azt hiszem a világirodalom összes dajkája a mi öreg Vikink ar-cával és százcáncú sok szoknyájával ring a tudatomban, akár egy terebélyesen himbálózó vén bárka. A zongoraszó csalt ide az ablak alá, ahol óvatosan meg-bújva hallgatom Apámat. Schumann *Álmodozását* játssza ott bent, a dohán-y-színű falak és kárpitok árnyékában. Felkapaszkodva az ablakra, meglesem a megsárgult billentyűkön futkározó ujjainak önfeledt játékát — és most már tel-jesen összeolvad a régmúlt és jelen. Már azt sem tudnám megmondani, Apám mesél-e nekem a zongoráján, avagy *Robert Schumann* a kis *Clarának*, ugyan-csak különélő szülők szomorú gyermekének, mert ezek a gyermekek *sohasem egész önfeledten vidámak*, s ezért jár nekik kárpótlásul a jó és pajzán tündé-rek, koboldok, egzotikus virágok, tarka lepkék és különös madarak világa. Apám e percekben az ő saját pillangóéletének önfeledt kergetőzését kottázta le szá-momra felejthetlenné. Mint *Schumann* a kis *Clarának*, mesélt ő is, de talán nem is nekem, inkább önmagának; e meglesett percekben újra megtalált gyer-meki énjének.

Szerb Antal szerint a boldog gyermekkorról szóló legendát csak a felnőttek találták ki; mert a gyermekkor az emberi lét legboldogtalanabb korszaka, nincs életünknek még egy olyan időszaka, amikor annyira védtelenül lenne kiszolgál-tatva a külvilágnak, gonosz idegen hatalmaknak, a mások akarátának az ember. (Akkor még nem tudhatta szegény, hogy *lesz*, — és még hozzá mennyivel ko-miszabb!) Elméletének keserű megállapításában sok az igazság, — ám akkor miként lehetséges, hogy mégsem érzem soha hazug ízét a „szép gyermekkornak”? (Pedig a boldogító mesék mellett meglehetősen sivár tarlóok is szegélyezték gyer-mekségem útjait.) Titka talán: az elkerülhetetlen újraélések megszépítő varázs-kozmotikája, mely nem csupán a költők kiváltsága? Megadatott mindazoknak, akik a szív tiszta hangjaira is rezonálni képesek. Azt hiszem: *Kosztolányi* és *Muszorgszkij*, ők ketten tán legérzékenyebb búvárai a gyermeklélek meghökken-tően kanyargós, rejtett szövevényeinek. Mese és valóság furcsa ötvözetének, melyben a tárgyak titokzatos furcsaságokká növekednek, s a való élet mögötti bonyolult és többnyire valóságoszerűtlen életüket sejdítik meg. félelmes és mégis szinte paradicsomi érzékletességben.

Ó, a félelem! Mely az éjszaka sötétjében oly alattomosan keríti hatalmába a dús képzeletű kis retteget, akiknek őserdeje — akárcsak a költőké — szinte hemzseg a csalitokból váratlanul felbukkant szörnyektől és manóktól. „A kisgyerek lehunyja a fejét és fél az éj. És reszket a setét...” A gyermek Kosztolányi torkában is ott zakatolhatott a szíve, mely a saját megfélemlített pihegő szívem is lehetett volna, amint reszkető lábakkal, lihegve száguldottam végig az este árnyaiba öltözött Klotild-ligeti fasoron: vajon miféle kihegyezett körmű fenevad les rám a titokzatos neszek kifürkészhetetlen sötétjéből? Ma már ezeket az eszeveszett meneküléseket is csodálatos repüléseknek érzem, hisz akkor még csak képzelt rémek elől futottam, s végül mindig akkor még fizikai valóságában is élő apám védő karjaiba érkeztem meg. Apám tragikus hirtelenséggel, fiatalon halt meg; hat évtizede nyelte el a Kerepesi úti temető kriptájának torka. A megnyílt szakadék előtt álltunk öten árvák. Én csupa kézláb, suta kis kamaszlány, talpig feketében, s első ízben hallottam egy leeresztett koporsót, nagyot zökkenve, leérkezni a mélybe. Muszáj volt lenéznem, s retteget találgattam, hogy a lent nyugvó koporsók közül melyik lehet a nagyapámé, és melyik a nagyanyámé? Aznap éjjel még álmomban is fel-felsikoltottam, de azóta már régén megbarátkoztam a pillangókéhoz hasonlóan röpké földi lét elkerülhetetlen mulandóságával. Ha kilátogatok szülőim friss hajtásoktól élő borostyán-szemfődével takart sírjához, már csak békességet, megnyugvást érzek ott; az elrendeltség megértésének alázatával hajtom meg a fejem, illetve emelem magasba, a fölöttem kítáruló végtelenbe.

A szobámban terjengő alkonyban tarajos-habosan, zölden hullámszik a sűrű borostyán; valahol odalent, akár a tenger. Ejnye, közben észrevétlenül, mégiscsak elfoglaltam volna fedélzeti helyemet az öreg hajón? Avagy szárnyak repítettek át a csatornán, majd *Dover* oly sokszor megénekelte fehér szikláit fölött, *Londonba*, ott is egyenest a karcsú harangtorony, a Big Ben irányába, ahonnan rövid már az út *Poets' Cornerbe*, vagyis a *Költők sarkába*. De tévedés ne essék, — bár gondolom, mindenki tudja, hogy nem holmi derűs kávéházi „stammhelyről”, irodalmi vitáktól zajos költőasztaltól van itt szó, amilyen nálunk is szép számmal akadt, mint például a *Fészekben*, az Egyetem utcai egykori *Centrálban*. A londoni *Poets' Corner* nagyon is csendes, mondhatnám komor, szorosan összezsúfolt irodalmi társaság, az ősi *Westminster* katedrális déli kereszthajójának boltíves homályában.

Irodalomszerető skót orvosnő barátnőm — a penicillines Flemmingnek jó barátja — még jóval a második világháború előtt ébresztette fel bennem a vágyat, eljuthatni ide. De évtizedek teltek el, amikor is végül — az ő jóvoltából — ott járhattam; óvatosan, szinte lábujjhegyen, mintegy félve, nehogy felébruesszem az ott nyugvók álmát.

A legnagyobb végtisztesség, amit Anglia kiváltságos fiainak nyújthat: egy sírhely a *Westminster Abbey*-ben. Persze az elsőség és a pompa mindenekelőtt a királyokat és családtagjaikat illeti meg, hisz a katedrális egyben ősi koronázó temploma is a szigetországnak. S mielőtt még felkeresném felfedező utam tulajdonképpeni célját, a híres irodalmi panteont, át kell haladnom a koronázási ceremóniák káprázatos színpompájú szentélyén, az aranykoronákkal teleszórt bíborfüggönyös *sanctuary*-n, s megállít itt a távoli gótikus kor stílusában faragott, szadzadoktól megsötétedett, oroszlánokon nyugvó koronázószék. Hatalmuk teljében itt ültek valaha élők, akik már a katedrális különféle kápolnáinak királyszerűségeiben nyugszanak: az *Edwardok*, *Henrikek* és *Györgyök* hosszú sora. És éltek mind, a most szűk fülkében ájtatosan térdelő, a könyökükre támaszkodva elmélkedő, avagy kőravatalon kiterített nemesi hölgyek, páncélos és keresztes lovagok, államférfiak, egyházi személyek és tudósok szobormásainak eredetije is; köztük *Newton* és *Darwin*, hogy nevet is említsek. Legfennebb már csak a mulandóság dohos lehelete lengethetné meg — *VII. Henrik* köcsipkés kápolnájában — a régi *Bath* lovagok gazdagon faragott magas és merev stallumai fölötti zászlóerdőt: az egykori tulajdonosoknak az arany, bíbor és karmazsin ékes ragyogásával cícomázott, címeres zászlait. E megürült stallum-sor éppoly elgondolkoztató temetője az elsüllyedt történelmi múltnak, akár a két ellentétes oldalhajójában emelt két ellentétes királyszerű. *Angliai Erzsébet* királyi hatalmát ízléstelen montsruoztatásával hangsúlyozó, virágtalan fekete-fehér márvány — szarkofágja, és az általa vesztőhelyre juttatott *Stuart Máriaé*. Vaskerítésén már rozsdá marja a királynő skót nemzeti jelvényét, a töviseket, — de az arra járók még ma is ráhelyeznek egy-egy szál virágot. S az utókor e gyöngéd szavazása alapján —

úgy vélem — mégiscsak a hatalomban elbukott Mária győzött az áldatlan rokonharcban. A rozsdult tövisek közé egy karcsú fekete ruhás nő tűzött az imént, a szemem láttára, friss rózsákat; sötétvörös szirmuk akár az alvadt vér. A fiatal nő szeméből oly tragikus magányérzet nézett velem farkasszemet, amilyen az ifjú *Mendelssohn* már hűszeszrendőskorában leteperte, a *Fingal-barlang* óriás bazaltoszlopai közt szüntelen visszhangzó tengerzúgás, a hullámok fölött sikongó sirályok és a panaszos széljárás félelmes hangzavarában. A Mária sirján fonnyadó virágok enyészete is ezt a baljós hangulatot idézi, amely Skóciában örökösén szitáló ködként borong úton-félen a magányosan meredező sziklazatonyok és elhagyatott romkastélyok düledező tornyai között. Itt is rámtör az *Abbey Kirk of Holyrood* romkápolnájában érzett szorongás, ahol az üres szembögrőkhöz hasonló csonka ablaküregeken úgy suhan át a szél, mint *Mendelssohn Skót szimfóniájában* a vonósok elhalkuló futamai és a távolba vesző akkordok. Emlékeznem kell *Mendelssohn* naplójának szavaira: „... *Gyom és repkény nőtte be a ledől taltárt, ahol a Stuart lányt egykor Skócia királynőjévé koronázták. Korhadt és redves, mohos mulandóság itt minden, csak a szabad mennybolt tekint be sugárzón, — s azt hiszem, itt találtam rá Skót szimfóniám alaphangulatára...*” És lehet-e nem gondolni *Ronsard* búcsú-elégijára, a szinte gyermek lányasszony *Mária* franciaországi távozása után: „... *s utánad nem marad egyéb, csupán a gyász, s vele annyi öröm, hogy lelkemben ilyen szép királyasszonyt idéz szüntelenül az emlék...*” És nem lüktet-e itt, a rozsdás tövisek láttán, az iránta szerelemre gyulladt és szerelméért fejével fizető hugenotta trubadúr, az ifjú *Chastelard* látnoki jóslata? „... *Tudd meg, csupán teerted veszem el életem...*” Az őt szeretőknek, önmagának és gyilkos klánokra szakadt, sziklás hazájának vértől rozsdás tragédiáját nem oldhatja fel semmi itt sem. *Mendelssohn* menekülése sem — szimfóniájának második tételében — az ősi skót népi dallamok pasztorális derűje, sem a fény-árnyék harca közben végül is minden csüggedést elsöpreni kívánó fináléjában a kürtök, klarinétok és fagottok himnikussá növekvő fényaradása. Most is a meredek sziklákról előugró ősi várkastély, az edinburghi *Castle* királyi lakosztályának sivársága kísért: a terem, ahol megszülte a fiát, aki nagy ellenfelének, *Tudor Erzsébetnek* utódjaként, *I. Jakab* néven ült lefejezett anyja helyett Anglia trónjára. Mily határtalanul magányos lehetett, a sötét faburkolatok közé ékelt kandalló égő fahasábjainak lángjai melegében is dideregve, itt fenn, a sziklák közé ékelve, „among the rocks...” Akárcsak holtában a minden lépés koppanását felerősítő, visszaverő, hatalmas boltívek alatt...

Stuart Máriát nem hagyhattam ki a *Poets' Corner* vizionlátása előtt, mert érzésem szerint neki is ott volna a helye; a *Költők sarkában*, ahol minden egyes mellszobrot, reliefet vagy egyszerű márványtáblát élő gondolatokként köszöntök. Elérkeznyúlten betűzgetem a jól ismert neveket, azokat is, akik *valójában* nem is nyugszanak itt, csupán halhatatlanságukat örökítették meg valamiféle emlékekkel, eltemetett költőtársaik népes családjában.

Az irodalom barátai jól tudják, hogy például ezerlelkű *Shakespeare*-ünk hamvait — kívánsága szerint — szűkebb hazájának, *Stradford-on-Avon*nak tölgyektől és szilfáktól körülölelt temploma őrzi. Csupán emlékének hódol itteni remek szobra, a három mesteri királyképmással: *Tudor Erzsébet*, *III. Richard* és *V. Henrik* arcával. De kézzelfogható elismerésekkel ugyancsak elkényeztetett ifjabb kortársát és barátját (avagy riválisát?) *Ben Jonsont* valóban itt temették el. *Stuart Mária* fiának, az edinburghi *Castle* rideg termében megszült *I. Jakabnak* volt ő kedvenc költője, kora költőinek egyik legszigorúbb kritikusa. E hatalmához az aranyfedezetet semmi esetre költészetének, és még csak nem is a *Volpone*-nek és több, szigorú kritikát is kiálló alkotásának köszönhetette, sokkal inkább az aranyakban is lemérhető királyi kegynek. S tőlük valamivel távolabb, vajon ki lép elő a szenvedélyes kézzel széthúzott márványfüggöny mögül? *David Garrick*, ő az angol — nevezetesen a *shakespeare-i* — színjátszás nagyja: *Hamlet*, *Othello*, *Macbeth*, *Lear* és *III. Richard* legavatottabb megsemmisítője. Bizonyára sok érdekeset mondhatna, ami közelebb segíthetne bennünket az örök találgatásoknak megmaradt *shakespeare-i* rejtélyekhez.

Az angol líra legnagyobbjainak hamvait is távoli országok őrzik: *Shelleynek* és barátainak, *Keatsnek* és *Byronnak* csak emlékművet emelt itt a kegyelet. Gyöngé tüdejének gyógyulását remélve, mily bizakodással indulhatott el hön vágyott Itáliájába a beteges ifjú londoni gyógyszerész-segéd, *Keats*! *Shelley* baráti hívására igyekezett *Pisába*, ahová azonban már csak halálhíre érkezett meg. Meg-

rendítő vádirat *Shelley* gyászéneke, az *Adonais*, amelyben ifjú költőtársa haláláért a világ közönyét vádolja. S nem hasonló-e egy görög tragédiához alig egy évvel utóbb bekövetkezett saját halála: a tenger hullámainál partra vetett holttest, s ruhájának zsebében — sós tengervíztől összeragadt lapokkal — egy *Sophokles*-kötet és a fiatalon elhunyt barát, *Keats* versei. S mily látványosan pogány romantika a harmadik barát, *Byron* által rendezett éjszakai halottegetés a tengerparton, majd a mágyán elégetett *Shelley* hamvainak elhelyezése Rómában, *Keats* mellé, az „*idegenek temetőjében*”. Vajon van-e olyan irodalombarát, aki ott jártában nem zárandokolt el a *Cestius-piramishoz*, hogy megkeresse a két tragikus sorsú költőbarátot? Aranyló déli napfényben találtam rájuk, s oly nagy volt körülöttük a csönd, akárcsak itt, a *Westminster Abbey* ködös homályában. Ám ott is, itt is tengerhullámok halk csobbanása locsogta fülembe az angol líra „sátáni és szelíd arkangyalának”, *Shelleynek* kis *Dalát*:

*Elhaligat a halk zene
s benned lüktet üteme.
Meghalnak a violák
s illatuk remeg tovább.*

*Hull a rózsa, elpereg,
szírmán egy lány szendereg.
Holtod után verseden
így szunnyad a szerelem...*

(Képes Géza fordítása)

Görögországban — sajnos — nem jártam, csak a képzeletem szülte *Hellaszban*, amelynek szabadságáért kelt útra harcolni — „új görög dalnokként” — a harmadik barát, *Byron*. S mint az általuk oly sokszor játékból rögtönzött rémregények egyike: a romantikus halottegetés után alig két évvel, nem sokkal partraszállása után, ott temették el *Hellaszban*. És ami a legmegrendítőbb: nem fegyver ölte meg, hanem a mocsárláz. Emlékét idézve mégsem az ő szavait hallom: hárfakisérettel álmodozó brácsaszóló kíséri az *Abruzzókban* magányosan vándorló *Childe Harold*-ot, akiben *Berlioz* önmagára ismert, és zenei önarcképe maradandóbbra sikerült az őt meghihető költőénél.

A *firenzei* temetőben — késői boldogságának napfényes hazájában — pihen a legnagyobbinak tartott, regényes életű *Elisabeth Barrett-Browning*; itt csak nevének adózó emléken próbálok kibetűzni a felírást, olyan homályban, mint amilyenben a gerinctörés-okozta magányosságában morzsolta le ő fiatalságának éveit, egy fényűző londoni palota lefüggönyözött betegszobájában. Csak a tudása, képzelete és a tehetsége melegíthette, mindaddig, amíg közel negyvenesztendőskorában valóságos életre nem rázta hat évvel fiatalabb költőtársa, *Robert Browning* szerelme. *Virginia Woolf* búbájós kis regénye *Flush*-ről, *Elisabeth* kedves és okos spanieljéről, a legpompázatosabb sírkőnél is maradandóbb emlékken örökíti meg e különös szerelmet. *Flush* kutyahűségén átszűrve tudjuk meg a részleteket romantikus szökésükről, a zsarnok atyai házból a szikrázó valóságos életbe, a szabadságba; a verőfényes Itáliába, ahonnan csak egyetlenegyszer tért vissza a ködös szigetországba, hogy titokban még egyszer besurranjon egykori kagylóéletének színhelyére, a *Wimpole Street*-i méltóságteljes *Barrett*-házba. Erről vall szerelmes *Portugál szonettjeinek* első gyöngyszemében:

...Múlt életem édes-bús koszorúja,
A lassuléptű, szép szomorú évek
Dobtak rám árnyat. S tudtam, egyre jár
Nyomomban egy misztikus Idegen
S hajamnál fogva hátra ránt-cibál:
„Szólj, ki vagyok?” s én halkan felelem
Zord csengésű szavára: „A Halál!”
S ezüst hang cseng rá: „Nem. A Szerelmem!”

(Kardos László fordítása)

És az utolsó szonett e napfénytől elzárt rabszobának „lassú léptű, szép szomorú éveibe” mégis bevilágító rejtelmes sugárzásról:

...Dúsan hoztad a kert virágait,
Szerelmem, — hoztad télen-nyáron át,
Nem járta nap s eső a zárt szobát,
S úgy tetszik, mégis nőttek száraik.
Cserében szívem gondolatait
Vedd értük, erre kér a régi vágy:
A hőben vagy a fagyban napra tárt
Gondolatokat...

(Kardos László fordítása)

S miután titokban még egyszer megérintette egykori börtönének megpezdító napfényt csak oly halványan beáramlani engedő megsárgult függönyeit, sietve menekült vissza a megismert, perzselő, valódi forróságba: a szabadságba, a szerelembe és az anyaságba. Egyik szonettjében szentül fogadkozik, hogy Robertje „felkent homlokát és saját harmatos fejét csak a halál kalapálhatja majd egybe”, — s mégis, ő ott maradt egymagában, a firenzei temetőben. Férje pedig — aki életében örökösen egyensúlyért viaskodott önmagával, a világgal és a formával, de ugyanekkor korának legérthetlenebb és legnépszerűtlenebb költője volt — egyedül tért vissza hazája ősi katedrálisába, végleg megpihenni költőtársai: az elődök, kortársak és utódok társaságában. Haláláig még sok-sok évet töltött Itáliában — de Firenzébe soha többé nem látogatott el.

Tőszomszédságában lelem meg *Tennyson*t; babérkoszorús *poeta laureatus*-át a *Viktória*-kornak. „*Minden meghal*” című versében szinte derűsen kiált fel: „*Vidám fiúk, ott pihenünk alatt!*” Valóban, az egykori „vidám fiúk” közül szép számmal pihennek a társaságában. De itt nem számít a kor, az idő; egyforma végtelenség jut osztályrészül az évszázadokkal előbb, avagy utóbb megszületetteknek is.

Az előbbi reménytelen szürkeségbe most váratlan fényeket lobbantanak az angol költészet „*atyjának*”, a már 1400-ban jobblétre költözött *Chaucer*-nak szarkofágja mögötti vitrázs hirtelen meggyulladó színei. A szírvány minden árnyalatában, fénylő káprázatokból odatévedt lángvörös szikrázásban szinte tüzet fogva izzik *Chaucer* vagy három évszázaddal később élt utánzójának, *Dryden*nek mellszobra. (Ügy mondják, hogy költésztében gyakran volt nagy, ám emberségében gyakran megalkuvó és gyöngé.) E röpké pillanat tűzkoszorúval fonja körül, míg egy zölden tancoló sugárkéve smaragdfényben rezegetteti a *Milton* mellszobra alatti kölántra tekergő kígyót, mely — gondolom — nem lehet más, mint az *Elveszett paradicsom* kígyója. Am egy apróska fényfoslány önálló útra indul: megkeresi az amerikai költőtárs, *Longfellow* homlokát, hogy zöldsugaras babérral övezze.

Csak pillanatnyi dicsőség! Amily váratlanul lobbant, oly hirtelen hal ki minden fény, szürkül vissza a vakoskodó homályba a sok híres név. Csak *Shakespeare* mozgékony alakja világít változatlanul élesen: magas homloka, mélyen ülő szemgödrei, hosszú ujjai a halomba rakott műveken. Ismét el kell időznöm nála, hisz *Shakespeare*-nél lehetetlen újból meg újból meg nem állni, ki tudja hanyadszor eltűnődni rejtélyes szonettjei műzsáinak megfejthetetlen kilétén, majd a *Prospero* varázspálcáját egyetlen mozdulattal sutba dobó visszatérésén művészete szigetéről a polgári kisserűségbe. Vajon érkezik-e a személyével összefüggő sok *miértre* valaha is érdemleges válasz?

Csak nagysókára fedezem fel feje fölött az angol klasszicizmus lázadójának, *Robert Burns*nek mellszobrát. Őt szűkebb hazájában — *Skóciában* — oly nagyra tartják mint mi a mi *Petőfi Sándorunkat*. Meggyőződhettem róla, hogy honfitársai minduntalan idézik közziklás hazájának szeretetét és szabadságát lobogó verseit, néha kissé vaskos, de mindig ízes ősi népmondáit, táji jellegű kísértethistóriáit, (mint például az *Arany János* fordításában nálunk is ismert *Tam O'Shanter*-ének kissé csipős romantikáját). Bevallom, egyik legkedvesebb versemet is ő írta, s bár talán legismertebb műve, a *John Anderson, szivem, John*, lehetetlen nem idéznem egyszerűségében oly feledhetetlen dallamát:

John Anderson, szivem, John,
kezdetben valaha
hajad koromsötét volt
s a homlokod sima.
Ráncos ma a homlokod, John,
hajad leng deresen,
de áldás ősz fejedre,
John Anderson, szivem.

John Anderson, szivem, John,
együtt vágtunk a hegynek,
volt vig napunk elég, John,
szép emlék két öregnek.
Lefelé ballagunk már
kéz-kézben csöndesen,
s lent együtt pihenünk majd,
John Anderson, szivem.

(Szabó Lőrinc fordítása)

*Burns*re sokkal büszkébbek a skótok, mint az *Edinburgh* főutcáján óriási gót felkiáltójelként égnek szökken, apró tornyocskákkal fölfelé hegyezett és agyoncsipkézett, nem éppen izlésesnek mondható monumentális emlékművel megtisztelt *Walter Scott*ra, aki pedig nevében is skótnak vallotta magát, és itt született-élt *Edinburghben*. De mindenképpen tiszteletreméltó hagyomány, hogy irodalmi nagyságait menynyire megbecsüli e kis ország. Mert van *Burns Country*-ja, ám az eszményített romantika mesteréről sem feledkeztek meg: *Walter Scott Country*-t is találhatunk

a térképén. Szinte furcsállom, hogy átengedték őket a londoni dicsőség-kriptának, s hamvaikat nem követelte a magáénak — teszem föl — az ugyancsak ősi *edinburgh-i St. Giles* katedrális. Igaz, *Macpherson*-ról is lemondott holtában az észak-skóciai kis falu, ahol néptanítóskodott. Ott támadt az ötlete, hogy „lefordítsa” az ő *gael* költészetnek Skócia legészakibb hegyvidékén összegyűjtött töredékeit. Még-hozzá mily sikerrel! Hisz a harmadik században élt kelta bárd, az „új Homérosz-nak” kikiáltott *Osszián* ködös hősi énekei úgyszólván az egész művelt világot lázba hozták. Olyan rajongói akadtak, mint *Goethe*, *Hugo Victor*, *Lamartine*, és nálunk *Arany János*, *Petőfi*. És az sem számított már, amikor kiderült a kegyes csalás, hogy *Macpherson* az ősi *gael* hősi énekeket nem fordította, hanem maga költötte. A becsületére oly kényes *Albion* megbocsátotta föllentését, sőt: nagy tekintélyű Panteonjában biztosított nyugvóhelyet a *macphersoni* porhüvelybe költözött *gael* Homérosznak. (Bár szerintem stílusosabb nyugvóhely lett volna számára az ifjú *Mendelssohn* is olyannyira megihlető *Fingal-barlang* óriási szikláinak egyik tengermosta öble.)

Igaz, az úgynevezett *tavi költők*, *Wordsworth* és *Coleridge* is kedvükre valóbb nyugvóhelyre leltek volna a *Windermere* tó parti hársainak árnyékában, mint e szürke kötömbök bezárt világában. Bár *Wordsworth* — aki pedig a megnyugtató bizonyosságot mindig csak a természetben vélte megtalálni — írt rajongó verset a városról, Londonról is. Címe: *A Westminster hídon*. Nos, innét ráláthatott későbbi otthonára, az ősi katedrálisra.

Nincs ennél szebb e földi téreken:
ily méltóság s ily megható, szelíd
látvány; a lélek szépséggel telik:
mert fénybe öltözött e reggelen
a város s mégis csöndes, meztelen;
nézd a hajók, a tornyok ezreit,
templom, színház lélegzik égre itt
s járkál a tiszta égbolt fénye lenn.
Soha még szebben fel nem kelt a nap,
aranyban ázik völgy, domb, és éppolyan
arany a béke bennem s hallgatag!
Ó Istenem: a házak alszanak:
nagy szív a város. Nyugszik boldogan!

(Radnóti Miklós fordítása)

S a három *Brontë nővér* közül a leghíresebb, a magányos és vad *Emily*, vajon nem választotta volna ezerszerre szívesebben e dicsőséges zugocska helyett imádott *haworth-i* lápvilágának sziklákkal övezett, balladai hangulatú, elhagyott temetőjét? Ó, aki így vélekedik szenvedélyesen szép regényében, az *Üvöltő szelekben*, az egymás mellé földelt szerelmesek temetkezési helyéről: „Megtaláltam őket a láp felé néző lejtőn, a szelíd ég alatt. Elnéztem a hanga és harangvirágok körül röpködő lepkéket, és eltűnődtem: miért is hiszik az emberek, hogy nyugtalan az álmuk azoknak, akik odalenn alszanak ebben a békés földben?...”

Minden egyes név egy újabb gondolatot vet fel és egy újabb kérdést. A szatirikus *Thackeray* nevét olvasva, lehet-e nem gondolnom arra, hogy ez a nagy író, akitől állítólag a „sznob” szó ered, és úgy mondják, olyannyira megvetett minden túlekedést, az élet sok hiú játékát, nem érezné-e *Hiúságok vásárának* a *Poets' Corner* irodalmi hírességeinek összezsúfolt gyűjteményét? És a jó öreg *Dickens*? Nem hasonlítaná-e szelíd és elnéző humorával a *Kingsway* egyik mellékutcájában egykoron alapított *Old Curiosity Shop*-hoz, a Régi ritkaságok boltjához? (Bár gondolom, ő sértődött volna meg a legjobban, ha kihagyják a régi irodalmi ritkaságok közül, mert az egykori londoni sikátorok kényszerű csavargójából egy csapásra híressé vált, és a nyomasztó gondjaitól megszabadult író mérhetetlenül büszkévé tette váratlanul nagy népszerűsége.)

És lám, lám, furcsa módon, e szigorúan zárt angol gyülekezetben, az angol nyelvű hírességek között, helyet kapott egy német muzsikus is, aki — igaz — az angol *Milton* és *Dryden* szövegét is átültette hangokba. A *Halle*-ban született *Georg Friedrich Händel* síremléke előtt gyökerezik le a lábam. Munkában gazdag, változatos életútját a szerencse — helyesebben a világi hatalmasságok — forgandó szeszélye hol a zajos ünneplések dicsőségébe emelte, hol szerencsétlen vállalkozásaitól anyagilag teljesen kifosztottan, sötét nyomorúságokba, betegségekbe, a teljes vakság minden szint nélküli reménytelenségébe taszította. De a hangok — a

hangzások — színárnyalatai megmaradtak számára, akárcsak *Beethovennek* a testi sükettségben. Sokan szeretik összevetni művészetét *Johann Sebastian Bachéval*, véletlenszerű motívumok után szimatolva élettörténetükben. A *lipcsei Tamás templomban* is eszembe jutottak ezek a torzsalkodásokat szító zenetörténeti pletykálkodások, amelyek oly méltatlanok az *igazán nagyok* emlékéhez. *Bach* óriás mivoltát elhomályosíthatja-e egy másik hegycsúcs égnek rontása? Amikor valamelyik szólószónátáját hallgatom például *Pablo Casals* művészetének alázatosan elmélyült áhítatában, csakis őt hallok, de nem hallok-e fenségesen ég felé szárnyalónak a megszületett Megváltás dicséretét zengő oratóriumok oratóriumának tartott *Messias Hallelujáját* hallva? *Händel* életnagyságú szobrára is éneklő márvány égi kar tekint alá, s én a halotti csöndben is hallok őket szorosan összekulcsolt kézzel: persze, hogy a *Messias* fenséges *Hallelujáját*. S megérttem, hogy 1743-iki londoni bemutatóján a közönség — II. György király is — állva hallgatta végig, és ez a szokás azóta is fennmaradt.

Aki látta most, szobám négy fala között, még mindig összekulcsolt kézzel, amint *lepkeszárnynon* megtett utamból eszmélkedve ébredszem; talán kinevetne. Pedig én halálos komolyan éreztem ottlétem egykor már átélt és most újraélt élményeit, az ősi *Westminster katedrális* „rég irodalmi ritkaságainak” különleges temetőjében. Hazaérkeztem, mint egykor valóságos utazásomból, sok élménnyel gazdagabban.

De talán vannak életemhez még közelebb eső élményeket ajándékozó területek is, ahová még egyszer eljuthatok a megszépítő *lepkeszárnynon*. Hisz mindnyájunknak van egy külön, láthatatlan *Poets' Cornerunk*, ahová csakis egyes-egyedül léphetünk be, mert saját lelkünkben emeltünk emléket azoknak, akiket nem csupán hírnevük tett számunkra nagyvá, de — tudásukon és tehetségükön felül — az emberszeretetük, egyenes gerincük, a *tisztaságuk*, sőt néha egészen egyéni humoruk; szellemüknek ránk pazarolt szikrái: számtalan olyan nem mindennapi tényező, amely hozzásegített bennünket saját egyéniségünk fáradságos kialakításához. Egy-mástól elszórtan földelték el őket, különféle temetőikben, de tudatomban — amíg csak élek — összegyűjtöttem és őrzöm őket, mint saját életemnek értékesen fénylő mozaikszemeit. Persze, nem én vagyok az egyetlen, aki a maga *Poets' Cornerét* rejtegeti; a sajátomat magam is féltékenyen őrzöm, s csakis az előbbihez hasonló magányos órákban látogatok el titkos sírkertemnek számomra örökkön élő lakóihoz. a valóságnál is színesebb lepkelét visszafénylőn felcsillanó szárnyain szállva.

FAZEKAS RITA VERSEI

Halottak napja

Gyertyát égetek halomra,
lelkek lángja lobog.

Márvány-tükörben
csupasz nevek:
kótafejek.

Fehér virágból
koszorút fonjatok.

Nyelckor bezárják a kapukat.

Pusztaság

Megismerted a pusztaságot
Lehajoltál a pusztasághoz
Fölemelted a pusztaságot
Megtaláltad a pusztaságban

Az egyházasgergei (Nógrád megye) műemlék-templom

A MAGYAR PAPI BÉKEMOZGALOM JUBILEUMA

A 25 évvel ezelőtt megalakult magyar katolikus papi békemozgalom 1975. szeptember 23-án az Országház kongresszusi termében tartotta meg jubileumi ünnepi ülését. Ijjas József érsek elnöki megnyitója után Horváth Richárd, a mozgalom főtítkára köszöntötte a nagygyűlést, majd Mag Béla apátnak, az Opus Pacis ügyvezető igazgatójának referátuma következett, aki — az elkövetkezendő tennivalókról szólva — többek között ezeket mondotta: „A békemunkát, a jelen és a jövő ránk váró feladatait változatlanul az ismert területen kell folytatnunk, az Országos Béketanács programjával összhangban. És elsősorban itthon, hazánk, népünk életének felvirágoztatásában, a fejlett szocialista társadalom építésében. Karl Rahner, a kiváló teológus mondotta egyik előadásában: »Bármilyen keveset is tudunk a társadalom és az emberiség konkrét képeről a 2000-ik esztendőben, bizonyos, hogy a holnap világa más lesz, mint a máé. És ebben a világban az ember, korábban meg nem sejtett és sohasem gyakorolt mértékben, az az ember lesz, aki mint egyén és társadalom önmagát tervezi, irányítja és manipulálja« (Theology Digest, February, 1968. 60. p.). Nagyon távlati ez a kép, de sok biztatás van e nagy gondolkodó szavaiban azok számára, akik nem utópisztikus vágyálmokat melengetnek, hanem mai békemunkájukkal az életét, sorsát szebbé, jobbá alakító ember jövőjét segítenek alapozni, építeni. Tehát nem iszapoljuk el hivatásunk forrását, ha holnap és holnapután szót értünk hiveinkkel, felebarátainkkal. Különösen azokkal, akik rászorulnak buzdításunkra, tanácsunkra és akiknek Szent Pállal mondhatjuk: »Nem hiteteken akarunk uralkodni, hanem örömetöknek vagyunk munkatársai« (II. Kor. 1,24), hogy életetek legyen »és bőségben legyen« (Ján 10,10). Merjétek szeretni az újat, ami fejlődést és jót hozott és hoz a jövőben is. A cél: legkisebb áldozatok árán, de legjobban megoldani a problémákat, a nagy nemzeti feladatokat, mélyen erkölcsös... Ezt az irányt tartani, a munkát fokozni, az új helyzetben az új igényeknek megfelelően: a következő hétköznapiaink, mindennapiaink és éveink feladatai.”

A negyedszázadot összegező és előretekinthető előadást hozzászólások követték. Elsőnek Miklós Imre államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke szólott az ünnepi ülés résztvevőihez. Tolmácsolta a magyar kormány és az Állami Egyházügyi Hivatal üdvözlését a jubileum alkalmából, majd az eltelt 25 év eredményeit értékelte: „Eredményeinket, egyre szebbé váló életünket társadalmunk minden osztálya és rétege — köztük az istenhívők és az ateisták — együtt teremteték meg. Az eredményeknek együtt örülünk és egyaránt részesedünk belőle. A magyarországi egyházak, köztük a katolikus egyház — többek között a katolikus papi békemozgalom ösztönző hatására, segítő közreműködésével és a gyakorlati életben való alkalmazás szorgalmazásával — elismerésre méltóan segítette a Magyar Népköztársaság belpolitikájának és nemzetközi békepolitikájának eredményességét. Ma már közismert és határainkon kívül is egyre inkább elismert tény, hogy államunk és az egyházak közötti viszony rendezett, egyaránt megfelel a társadalom és az egyházak érdekeinek. A hívő tömegek és a világ haladó közvéleménye mindezt megelégedéssel és egyetértéssel fogadja.

A mai ünnepi megemlékezést 24 év több ezer dolgozó hétköznapija előzte meg és felelős munkát igénylő feladatok várnak ránk a jövőben is. A megváltozott, kedvezőbb nemzetközi és hazai körülmények között, bonyolultabb, igényesebb, újabb és újabb erőfeszítésekre lesz szükség ahhoz, hogy haladjunk; a jót jobbra, a szépet szebbé, az igazat igazabba tegyük. Ehhez kérjük, várjuk és támogatjuk a katolikus papi békemozgalom tevékenységét.”

A meghívott külföldi vendégek közül felszólalt az ülésen Otto H. Fuchs, az Európai Katolikusok Berlini Konferenciájának elnöke, Jerzy Hagmajer, a lengyel PAX-mozgalom elnöke és Jean-Pierre Lintanf domonkos páter, a francia püspöki kar bizottsági tagja, akinek beszédét az alábbiakban közöljük.

„Nagy megtiszteltetés számomra, hogy részt vehetek ezen a bennünket egybegyűjtő évfordulón. Engedjék meg, hogy átadjam Önöknek mindazoknak test-

véri üdvözlését, akik Franciaországban megértik és támogatják az önök törekvéseit, mint — különösképpen — az Önöket köszöntő domonkos testvéreim.

Mi, dominikánusok — azt hiszem — jobban fel tudjuk mérni, mint mások az önök mozgalmának fontosságát. Szent Domonkos rendje a mienkhez feltűnően hasonló korban született. A XII. század végén és a XIII. század elején a katolikus egyház bensősegesen kapcsolódott a feudális világhoz; az egyház volt az, amely gondolkodásmódját, politikai struktúráját, jogrendszerét, szokásait, szimbólumait kölcsönözte neki. S íme, egy nagy szociális és politikai mozgalom támad akkor, a városok és közösségek megjelenésének idején. Ez a közösségi mozgalom, amely határozottan szembehelyezkedik a feudalizmussal, ugyancsak szembehelyezkedett azzal az egyházzal is, amely nagyon szoros kapcsolatban állott ezzel a feudalizmussal. Ezért is látszott ez a mozgalom nagyon erősen antiklerikálisnak, egyházellenesnek. A közösségeknek ebben a világában, a városok szívében és lázas útkeresésük közepett keltette életre Szent Domonkos a prédikátorok rendjét, teljes mértékben szakítva a feudális világgal. Ne higgyük, hogy ez szép csendesén alakult ki. Bizony akkor is mondogatták, hogy az egyház is eltűnik, ha majd a feudális világ kimúlik, és Szent Domonkost az egyházhoz való hűtlenséggel vádolták. És mégis, általa kapott az egyház új eshetőséget, s tudott ebben az új világban csodálatos módon kibontakozni.

Történetük folyamán a keresztények nagyon különböző kultúrákban, szociális és politikai rendszerekben éltek hitüket. Az evangélium nem ad semmiféle politikai megoldást, semmiféle szociális vagy gazdasági szisztémát. Csak az összes jóakarátú emberrel együtt tudjuk megtalálni a lehető legjobb módot ahhoz, hogy együtt tudjuk élni emberhez méltó életünket. Az evangélium csak azt kéri tőlünk, hogy legyen mindig gondunk a szegényekre, azokra, akiket elfelejtettek... s ilyenek mindig vannak és lesznek. Amikor az egyház — s ez így volt Európában évszázadokon át — sokáig élt szoros kapcsolatban egy politikai és gazdasági rendszerrel, hajlandó volt felújítani a feudális egyház tévedését: annyira hozzákötődni ehhez a rendszerhez, hogy el sem tud képzelni vagy elfogadni más életmódot, más szisztémát. Ez a visszautasítás hozza magával azokat az erőteljes reakciókat, amelyek az egyházat érték azok részéről, akik más, igazságosabb, s nem oly egyenlőtlen világot akarnak megteremteni.

Ha a keresztények mindenütt a világon nagyobb odaadással osztják meg annak a gondját, hogy az emberek közötti kapcsolatokban több legyen az igazságosság és nagyobb az igazság, biztosra veszem, hogy az evangélium világossága új fénnel fog ragyogni. Jézus szavát, aki arra szólítja föl az embereket, hogy szeressék egymást — mert Isten a szeretet — újra meg fogják hallani az emberek, mert nemcsak a templomokban fogják hirdetni, hanem élni fogják a mindennapi életben.

Legyenek Önök — ezt szívből kívánom — tevékenységükkel a béke és az igazság munkásai ebben az országban, egyesülve azokkal, akik szintén békét és igazságot akarnak teremteni. Akkor biztonsággal beszélhetnek arról a csodálatos üzenetről, amely reánk bízott. A Názáreti Jézusban tökéletes jövőndő nyílik az emberek számára: a teljes egység jövőndője az emberek között és Istennel — az igazi szabadságban. Az emberek soha nem pihenhetnek meg, hogy azt mondják: „Megalkottuk a lehető legjobb világot”, mert mindig lesz majd egy tovább, egy jobb — fejezte be beszédét Jean-Pierre Lintanf —, mert ott lesz — az emberiség előtt — Annak meglepő felhívása, aki azt mondta magáról: „Én vagyok az Út, az igazság és az Élet.”

Ajándékozás

*Izzik a csend.
Eső utáni tisztaság.*

Eneklő kertek nyílnak a világra:

*Almafák menyasszonytánca
Nárciszok felhő-illata
Árvácskák szeretet-hajnala*

*Gyöngyvirágok gyémántsora
Gesztenyefák karácsonya
Tulipánok kard-vonulása
Százszorszépek nap-villogása
Nefelejcskek kék-bánata
— Élet-ajándékozás.*

Nyisd ki magad te is.

FAZEKAS RITA

A Vigília hírei

— A magyar püspöki kar 1975. június 4—5-én tartott konferenciáján elfogadta Szennay András pannonhalmi főapát lemondását a *Nem-hívők Titkárságában* viselt megbízatásáról, egyben felkérte Nyíri Tamás hittudományi akadémiai professzort, a Vigília szerkesztő bizottságának tagját, hogy mint a magyar püspöki kar delegátusa működjék közre a König osztrák bíboros vezetése alatt az egyetemes egyház érdekében jelentős munkásságot kifejtő titkárság tevékenységében. Nyíri Tamás professzornak ez irányú működésében Turay Alfréd szegedi teológiai tanár és Goják János dombóvári lelkész lesznek a munkatársai.

— A Bécsben megjelenő, ökumenikus hangjáról ismert osztrák lap, a *Mit einander* 1975 júliusi száma közölte Hegyi Bélának Kovács András *Bekötött szemmel* (Mit zugebundenen Augen) c. filmjéről írt kritikai méltatását.

— A Vatikáni Rádió magyar adásának 1975. július 28-án sugárzott műsorában a Figyelő rovat beszámolt hallgatóinak arról, hogy — idézzük — „a magyar katolikus sajtóban a tavasz folyamán többször szó esett a magyar egyház fejlődéséről, az állam és az egyház viszonyáról. Figyelemre méltó Cserháti József pécsi megyéspüspök tanulmánya a Vigília áprilisi számában: *Harminc év a hazai egyházzsémlelet alakulásában*, továbbá az az interjú, melyet Hegyi Béla folytatott Nyíri Tamás professzorral és amely a Teológia márciusi számában jelent meg *A magyar teológia harminc éve. A teológus a szocialista társadalomban* címmel. Cserháti püspök tanulmánya is és a most említett interjú is nyíltan beszél a szocialista társadalomban élő egyház égető kérdéseiről. Cserháti püspök és Nyíri professzor egy adott, bonyolult helyzetből indul ki. Mindketten előre tekintenek és igyekeznek tovább lendíteni a párbeszédet”. E fenti bevezetőt követően a rádió interjút készített a bécsi magyar egyházzsémológiai intézet vezetőjével, P. András Imrével a nevezett tanulmányban, illetve beszélgetésben felvetett kérdésekről.

SZÁMUNK ÍRÓI — Barlay Ödön Szabolcs. a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének külső munkatársa.

Nyögéri József a zalaegerszegi Göcseji Múzeum munkatársa.

Török István református teológus, Debrecenben él.

AZ ŐRÖK ÉLET REMÉNYE*

Századunknak szinte minden évtizedében akad egy nagytudású hitszónok, teológiai tanár vagy éppen költő, aki körül kikristályosodhat a laikus értelmiség. Ki ne emlékeznék még évtizedek múltán is Sik Sándor páratlan hatású konferencia-beszédeire? Az idősebbek életre szóló emlékként őrzik a harmincas évek nagy szónokainak emlékét, még a szavaik, a gesztusaik is beléjük ivódtak. A mi évtizedeinkben az egyik ilyen kristályosodási pont Gál Ferenc, aki beszédeiben is, könyveiben is azt a korszerűen értelmezett hitet és keresztény magatartást hird-

ti, amely a zsinati szellemből éppúgy táplálkozik, mint helyzetünk és létünk történeti szükségyszerűségeiből. Az előbbiből fakad az a modern teológiai szemlélet, mely az üdv történetet nem statikusan értelmezi, hanem folyamatban: az utóbbi pedig valósággal rákényszerítette legjobb teológusainkat, hogy az elméleti kérdések finomságai és az értelmezési lehetőségek árnyalatai mellett — vagy inkább azok előtt — minél intenzívebben vonják be az egyház mindennapos életébe a világokat. A majdani magyar egyháztörténet írója a mi korszakunkat bizonyára a nagy átalakulás korának fogja tekinteni, s ennek az átalakulásnak egyik

*Gál Ferenc: Az örök élet reménye (Szent István Társulat).

leglényegesebb tényezője a világiak aktivizálódása. Ezt a folyamatot segítik és viszik előbbre Gál Ferenc kitűnő könyvei és beszédei.

Az örök élet reménye — kétségtelesen a keresztény és az egyetemes emberi élet egyik legizgalmasabb problémájával foglalkozik: mi lesz sorsunk a halál után. Ezt a témát már — természetesen vázlatosabban, de nagyjából az ebben a munkában tárgyalt szempontok alapján — kifejtette Gál Ferenc *Az üdvtörténet misztériumai* (1968) című könyvének *A kiteljesedés* című fejezetében. Itt vázlatosan megfogalmazza azt a gondolatot, hogy a világ történelme tulajdonképp a végső megdicsőülés felé való folytonos haladás története. Míg a régebbi teológiában a túlvilág statikus valami volt, mely a halál után vár az emberre, a modern értelmezés szerint az eszkatológia „jelen van az üdvrendben”, és hatását is érezteti.

A világért sem szeretnék azonban teológiai értelmezésekbe bonyolódni, hisz ezek hálójában könnyen fennakadhat, aki nem a kérdések avatott szakembere. Inkább csak azt szeretném elmondani, mit jelentett a számomra, egy hívő világi számára, Gál Ferenc könyve, mely a kereszténység halál-szemléletének foglalata.

Mindenesetre lényegesen többet, mint azok az irodalmi alkotások, melyek ilyen vagy olyan módon megpróbálnak számot vetni a halál gondolatával, az elmúlás szükségszerűségével. Illyés Gyula — akinek érdekes „halál-etikettjét”, a *Kháron ludikjánt* Gál Ferenc is említi a lehetséges számvetések között — régebbi verseiben meglehetősen patetikus-retorikus hangvételben szólt erről a kérdésről, amikor sokat emlegetett és annak idején komoly eszmecserékre alkalmat adó versében, a *Kat, kat*...-ban ezeket írta:

Egyre több, aki elesik.

Egyre több, ki helyükbe áll.

Lehet, hogy ő veszt, a halál?

Óh mennyi vér? Meddig? Mi végre?

Beveszünk mégis szörnűt vár!

Persze az ilyen optimista hitvallások — s tegyük hozzá: Illyés újabb verseiben már másként tűnik fel a halál gondolata — meglehetősen ritkák. S az ember számára éppúgy nem megnyugtató a vár bevételeinek ilyenfajta képe, mint az egzisztencializmus látványos tiltakozásai, vagy az olyan lemondó, már-már csüggedt hang, ami

például Simone de Beauvoir regényéből zeng fel. Hiszen bárhogyan értelmezzük is a kérdést, a végső konklúzió roppantul egyszerű és kellemetlen: mindnyájan meghalunk. És rögtön felvetődik a kérdés: mi lesz velünk a halál után? A kereszténységnek épp az az egyik legnagyobb újszerűsége, hogy felveti ezt a kérdést, hogy — amint Gál Ferenc írja rendkívül frappánsan — „az örök élet gondolatánál mérlegeljük mind az életet, mind a halált”. És alighanem a versbeli vár bevételeinek ez az egyetlen lehetséges módja... A „végső dolgokról” ugyanis nagyon sok szó esett az emberiség történelmében, de az a tudat, hogy ezekben az időkben nyerjük el életünk jutalmát, vagy szenvedjük el büntetését, a keresztény vallás nagy újszerűsége és többlete. Épp ezt a többletet járja körül minden lehetséges oldalról könyvében Gál Ferenc, hangsúlyozva persze, hogy a legvégső pont azért teljesen egyértelmű: „Már Szent Ágoston úgy fogalmazta meg a túlvilág kozmológiáját, hogy 'Isten maga lesz helyünk'. Az ő bírása lesz a mennyország és az örök élet, a hozzá való közeledés a tisztítóhely és az ítélet, s az ő elvesztése a kárhozat. Őbenne a véges idő átmege a végtelenbe, őbenne, mint az élet forrásában, a halandó ember feltámad, mert ő pontosan az, aki Jézus Krisztusban megmutatta magát, és az emberek felé fordult (lásd: *Urs v. Balthasar: Escathologia, Fragen der Theol. heute*, 407).”

Hogy ez így lesz, ez a meggyőződés és hit a keresztény életnek egyik legnagyobb pozitívuma. És egészen természetes, hogy a könyvben igen részletes elemzést olvashatunk a reményről, melynek segítségével tekintetünket állandóan a jövőbe emelhetjük. A remény segíthet hozzá, hogy kialakíthassuk magunkban az abszolút jövő perspektíváját. „Transzcendens jövőnek is lehet nevezni — írja Gál Ferenc —, mert túl van a földi kereteken. Titokzatosságát csak a remény enyhíti. Istentől várjuk, s aszerint gondolkodunk róla, ahogy Isten az üdvtörténetben, főleg Jézus feltámadásában nyilatkozott róla. Aki a hitben elfogadja, hogy életünk beletorkollik ebbe a transzcendens jövőbe, abban feloldódik a lét bizonytalansága, amennyiben emberileg egyáltalán feloldható.” (Megint érdemes egy pillanatra megállnunk ennél a félmondatnál: „ameny-

nyiben emberileg egyáltalán feloldható". Ebben benne van Gál Ferenc egész tudósi habitusa, megértése, az a fajta együttérzése az emberrel, mely nem minden teológusra volt mindig jellemző.)

De térjünk vissza a reményhez, mely e könyvnek kétségtelenül egyik kulcs-pontja, s amely a mai hívő ember életének is döntő tényezője. Valljuk meg egészen őszintén: mindnyájunkban él a remény, de olykor bizony meglehetősen homályosan, mert célját nem írjuk körül egészen pontosan, részint kényelemszeretből, lustaságból, részint mert a kellő ismeretek is hiányoznak, hogy teljes biztonsággal ki tudjuk jelölni reményünk célját. Ezért is érdemes teljes egészében idézni azt a pompás meghatározást, mely a hívő ember reménységének foglalatja: „A remény, a jövő várása, tehát nem jámbor óhaj, nem a homályban való keresés, hanem hívő megismerés, amelyet abból az üdvörténeti múltból, mint eleven hagyományból merítünk, amely kimutatja, hogyan bánik Isten az ő népével. A remény lényeges eleme az Isten hűségébe vetett bizalom. Reménye tehát csak annak lehet, aki-ben eleven a hit. A túlvilági remény-nél igazában nem tárgyi ajándékot vá-runk, hanem rábizzuk magunkat Isten irgalmára és szeretetére, s ennek megfelelően alakítjuk életünket.” Igen, ez őszinte beszéd. Világosan megmondja, hogy keresztényi magatartásunk alap-pillére mégiscsak a hit, de arra is int, hogy ne féljünk rábízni magunkat az isteni kegyelemre és szeretetre, hiszen — megint csak Gál Ferencet idézzük — „a remény... nem pusztá várás. Megelőzi az a hitbéli meggyőződés, hogy amit várunk, azt a mindenható és irgalmas Isten nekünk szánta, s azt kéri, hogy az ő segítségével te-

gyük magunkat alkalmassá a befoga-dására.” Ilyen alapállással mondhatjuk bizton: „Hiszem az örök életet!”.

Persze a keresztényi értelemben vett örök élet fogalma számos problémát és ellenvetést keltett. Gál Ferenc könyvének ugyancsak nagy érdeme, hogy ezeket nem hallgatja el, hanem nyíltan igyekszik velük számot vetni, s ez azért is nagyon fontos, mert — mit tagadjuk? — bennünket keresztényeket is megkísértenek olykor. Na-gyon becsületesnek tarthatjuk azt az alapállását, hogy e problémákkal nem felülről néz szembe, hanem hangsú-lyozva, hogy a teológus „nem hivatott arra, hogy természettudományos kér-désekben véleményt mondjon”. Bár mindig ugyanez a nyitottság jellemez-te volna a teológia világszemléletét... S ugyanebbe a vonulatba tartozik könyvének az a nem kevésbé izgal-mas és elgondolkodtató része is, mely-ben azt próbálja megvilágítani, hogy a földi élet boldogságához viszonyítva milyen többletet adhat az üdvösség. Itt sem akar végérvényes megoldás-ra jutni, hiszen emberi szemmértékünk aligha tesz alkalmassá ilyen megoldás-ra. De amit elmond, és ahogy elmond-ja, az minden ember számára ad va-lami fogódzót.

Szerény könyv. Nincsenek benne fal-rengető frázisok, annál több nyitott, izgalmas és nagyon is emberi kérdés to-lul fel olvasása nyomán. Az olvasó pedig azzal az érzéssel teheti le: jó, hogy keresztény vagyok, jó, hogy hi-hetek az örök életben, jó, hogy tudok remélni.

Mi pedig tegyük még hozzá: jó, hogy ezt ilyen világos felépítésű, igazán meggondolkodtató, szép műből tudhat-tuk meg.

SÍKI GÉZA

KURTÁG GYÖRGY SZERZŐI ESTJE BACH—SCHWEITZER EMLÉKEST

A zeneszerző írja életrajzában: „Lugo-son születtem, Romániában, 1926. feb-ruár 19-én. Zenét öt éves korom óta ta-nulok. 14 éves korom óta tudatosan zenei pályára készülök. Ekkor, 1940-ben Te-mesvároton folytattam zenei tanulmányai-mat... Temesvároton kezdtem el zene-szerzést is tanulni dr. Max Eisikovits-nál. A piarista liceumban érettségiztem”. A folytatás: a budapesti Zeneakadémián

Kadosa Pálnál zongorát, Weiner Leónál kamarazenét tanult, zeneszerzés tanárai Veress Sándor és Farkas Ferenc voltak. 1957—58-ban ösztöndíjjal Párizsban élt. Darius Milhaud és Olivier Messiaen óráit látogatta. Két tömegdal, a Koreai kantá-ta és a Brácsaverseny jelzik indulását. Első alkotó korszakának kiemelkedő mű-vei a Vonósnégyes, a Fúvósötös, a Nyolc zongoradarab és a Nyolc duó hegedűre, cimbalomra. 1963-ig a Bartók Béla Ze-neművészeti Szakiskola ének-korrepetí-tora, 1967-től a Zeneművészeti Főiskolán

előbb zongorát, majd kamarazenét tanított. Jelenleg is a kamarazene tanára. A fiatal, avantgarde zeneszerzők (Sáray László, Jeney Zoltán, Vidovszky László) korrepetitora. Eredeti tehetség, aki bámulatos érzékenységgel egyesíti magában a régít és az újat anélkül, hogy valamelyik irányzathoz elkötelezné magát. Kroó György írja róla: „Ő az egyetlen magyar zeneszerző a negyven éven felüliek közül, aki számára az új zene az első pillanattól kezdve nyelvet jelent, nem csupán hangzást vagy effektust... ő az egyetlen, aki az elmúlt tíz évben nem a maga ötleteit, hanem a maga indulatait, szorongásait, érzéseit írta meg a magyar zene történetének újabb fejezeteként” (A magyar zeneszerzés 25 éve, Bp. 1971). Valljuk meg: az elmúlt négy esztendő termése is csak megerősíti a tömör megállapítást.

Most, hogy a Korunk zenéje rendkívül gazdag, színvonalas programjában szerepelt az ő szerzői estje is, rangos helyét nemcsak a hazai, hanem az egyetemes zeneirodalomban ismételtén igazolta. Az eddigi életmű legjavát hallottuk; a szerzőt a mesterségbeli tudáson kívül „gondolatainak mélyén” is tetten értük. Azt a zeneköltőt üdvözljük személyében, aki a szellem és az intuitív képzelet egységében korunk emberének nyelvéen szól, önvizsgálatra indít. S ugyanakkor — ahogyan Tallián Tibor találóan megállapítja a Muzsika ez évi szeptemberi számában — a Bornemissza Péter mondásai című műve „az újabbkori magyar zene nagy lelkiismeretvizsgálata”. Művészte nem igényli a szóbeli bizonygatást. Akinek füle van, kompozíciójából kihallja a „Szellem énekét”. Hogy nehezen alkot? A szellem időn kívül áll, és fölötte az anyagnak.

Kurtág György esetében nem mulaszt-hatjuk el szólni arról a klasszikus örökségről, amely műveiben „munkál”. A zene-tudósok Bartók nevét emlegetik leggyakrabban, de a névsorban szerepel Schütz, Monteverdi, Bach, Sztravinszkij és Anton Webern is. A jövő feladata lesz mérlegre tenni, kitől mit tanult. Az eddigi vizsgálódások máris jelentős megállapításokat tartalmaznak. Eredetisége mellett szólva, a Webern-hatások kapcsán, Kárpáti János leszögezi: „Kurtág Webern művészetének a lényegét fogta fel és abból elsősorban a princípiumokat tette magáévá: a régi, tematikus struktúrák folytathatatlanságának felismerésétől, az intenzív, szinte térben megkomponált mű igényén keresztül a műalkotás önmaga

meghatározta szerkezeti törvényszerűségéig” (Muzsika, 1975 január). És ez érvényes, a hagyományokat tekintve, minden esetben. Nála szó sincs szolgai utánzásról, epigonizmusról. Amit belül átél: a zene lényege.

Szerzői estjén elsőnek a Vonós-négyes hangzott el, az Éder kvartett előadásában. Olyan ez a mű, hogy illik rá Tóth Aladár megállapítása, amit Bartók III. kvartettjéről mondott: „Ez a kis partitúra... finoman szőtt dróthálózat, melyben a legmagasabb feszültségű villanyosság kering.” A rangos előadást a Jeunesses Fúvósötös produkciója követte. Kurtág Kvintettjében a lírai sugarak, mint egy varázsos üveghegy belsejéből előtörve, átjárják a makacsul kopogó ostinátók erdejét s a valóság sivatagján színekre porlanak.

A zeneszerzőnek nincsenek „éles tőrei”: lélekkel vívja a lélek mélységeit, s ez keményebb minden sokknál. Effektusai: küzdelem és alázat. És végtelen távlatok megnyitásai, ahogyan Bachnál. Mindent kifejez: sivatagi létet és végtelen vágyat, némaságot és elviselhetetlen magányt. De az ember virág-értékét is s a hitet, amely „nem álom, hanem eleven állat, ki az Istent megragadja és hathatós, és mint az világ világosságával másnak is világít...” Így éreztük testvérnek a Négy dalt Pilinszky verseire, s a Bornemissza Péter mondásait. Nem véletlenül: élet, bűn, halál, tavasz — örök költői témák — és Kurtág általuk fogalmazza meg ars poetica-ját. Ez pedig a tisztaság. Ahogyan a Bornemissza mottójával választott József Attila sorokban olvashatjuk: „... nem halhatok meg, nem szabad, / míg meg nem / találtam a tisztaságot.” Addig? „December hője, nyarak jégverése...” S örökösen a kemény lelkiismeretvizsgálat, a végső dolgokra utaltság, a tehetség rettenetes felelőssége.

Ilyen alázattal közeledik Kurtág György a zenéhez és jogosan mondhatjuk: Heinrich Schütz lelke él tovább benne. Gáti István megértette a Pilinszky-verseket, Sziklay Erika megrendítően tolmácsolta a XVI. századi prédikátor posztilláit. És Fábian Márta, a zseniális cimbalomművész, a Szálkák című darabot, amely Pilinszky költészetének zenei metamorfózisa. Két művész találkozása a transzcendens határán, ahol a beszéd már csak dadogás. S ha ez a „szólás” a Négy dalban a vox humana legtisztább éne-

ke volt, a cimbalom húrjain „kizengedett” motivumsor vagy csupán egyetlen hang az idő megszábot pillanataiban, hogy legyen „helye” az elmélkedésnek. Mert Kurtág Szálkákja is: elmélkedés. Spirituális matéria, amely nélkül senki sem ismerheti meg önmagát, a másikat, a világot. A műben a csend: kötelező.

Már előzőleg kellett volna szólni a Duókról. A hegedűre, cimbalomra írt kompozíció (Hevesi Judit és Szalay József tolmácsolásában) szabályos felépítése (a japán hokku-versek analógiájára) valóban a mozdulatlanság érzetét kelti. Mint a „messzi dördülések ismeretlen tó felett”, hogy a víz beleborzong, csapódnak belénk az egyes tételek, majd lebegnek fejünk fölött. A nyolc rész a teremtés tettenért pillanatai.

A Játékok a muzsikusz és a pedagógus Kurtág György zongora-remekai: portrék (Hommage à Csajkovszkij, Paganini, Papp Laci stb.), amelyek cselekvés közben mutatják viselőiket (a mű, mint cselekvés!), „talált tárgyak” („sémák, melyek használhatók” pl. Örök mozgó), véletlen találkozások etüdszerű feldolgozásai (Ütvesztő Dé, Konok Ász) — a mesterség legmagasabb fokán. Ezek a „villanások” a jövő gyermekeinek zenei gyakorlatai. S hogy már ma sem idegenek a gyermekvilágtól, bizonyították az előadók: Klukon Beatrix, Szokolay Balázs és Klukon Edit. Igazi költő tud ilyen felkavaróan tisztán beszélni. Ahogyan Weöres Sándor a Rongyszőnyegben, ahogyan Kurtág a Játékokban...

Visszatérve a Bornemissza Péter mondásaihoz: ezt a boschi színvilágot a XVII. század a zenében már egyszer megszólaltatta. Schütz Kleine geistliche Konzerte-inek kiáltó drámája (a kortárs irodalomban Gryphius versei csendülnek rá) rokon a kurtági költészettel: a biblikus erővel, a robbanó képekkel, a lélek drámájának etikusz patoszával.

*

A Mátyás-templomban orgonaezt keletében emlékeztek meg Bach halálának 225. és Albert Schweitzer születésének 100. évfordulójáról. Közreműködtek: Gergely Ferenc orgonaművész és Békeffy Sarolta szopránénekes. A ze-

nei emlékezés konferálója Tardy László karnagy volt, aki az egyes számokhoz spirituális tartalommal gazdag kommentárokat fűzött a zenei anyag, az előadói stílus sajátosságait jegyezték ki, s így szerencsésen ötvözte a pasztorális elmélkedést az ismeretterjesztéssel. Ha a műsor színvonaláról akarunk szólni, mindenekelőtt a választékosságot, igényességet kell kiemelni. Csupa Bach mű szerepelt, s köztük is dominált a korál, mint a bachi életmű egyik legszerveesebb része, amelyről éppen Albert Schweitzer írta a legpontosabb elemzést üttörő jelentőségű könyvében: „A Bach zene kapcsolata a szöveggel a legelevenebb. Nem követi a szövegét sorról sorra, hanem a jellegzetes érzelmi tartalmat, az egész hangulatára jellemző szót fejezi ki egy-egy beszélő motívummal. Meggyőződése Bachnak, hogy ezzel magát a költeményt ábrázolja. A korálfantáziákban is megjelennek néha az egyes szavaknak hirtelen átsuhanó árnyai.” Egymás után hangzottak fel a Gergely Ferenctől már megszokott kimeríthetetlen gazdagságú regisztersorokon az Ádám bukása; a Feltámadt Krisztusunk; a Most örvendezzettek, keresztények; a Ki dolgát Istenre hagyja korálelőjátékok, a Geistliche Lieder und Arien gyűjteményből a Gott lebet noch és a Meine Seele lass es gehen áriák Békeffy Sarolta átélte előadásában. A költő és a festő, a dramatikus és a melodikus egyszerre voltak jelen Gergely Ferenc g-moll fantázia-tolmácsolásában, amely kontrasztookban és fokozásokban bővelkedett. Mint egy óriás gótikus katedrális nyílt meg a mű, s az előadónak szinte csak a „csipke-díszítések” kellett ügyelnie, az arányokra, a megtapasztalhatatlan szépségekre, melyek rejtve vannak ebben a monumentális orgonadarabban. Mint gótikus templomok csúcsain a láthatatlan kőrőzsák.

Meggyőző volt a János passióból a „Merülj el szívem a könnyek árában” sirató ének előadása, amely a „legmélyebb érzelmi zene” (Schweitzer). Benne a sóhajvás-szerű kíséret a tompa fájdalom érzetét kelti s az énekhanggal elvegyülve az egész nem is egyéb leheletnyi sóhajvásnál. A belső megindultság lírai vallomása ez, s valahol mélyen összefügg Michelangelo Pietájának metafizikai tartalmával: egyszerű emberi és földöntúli.

TÓTH SÁNDOR

MOLNÁR ANTAL A KÉPERNYŐN

Vannak igazi egyéniségek, akik egyetlen pillanatra sem társasztják hanga-toikat, míg beszélnek, szinte észrevet-lenül telik az idő. Ilyen izzig-verig te-levizióra termett egyéniség Molnár An-tal is, aki ifjúságában a ma már le-gendás Waldbauer-vonósnégyes brá-csásaként kezdte zenei pályáját, majd zeneműíróként talán mindenkinél töb-bet és eredményesebben küzdött Bar-tók és Kodály megértetéseért és elis-meréseért. Most nyolcvanöt esztendő-s. Ahogy a képernyőn kivehettük, egyet-len ősz hajszála nincs, és csodálatos frissességgel, tökéletes magyarsággal ontja emlékeit. Főlölesleges, hogy a ri-porter kérdezgesse (bár e műsorban a televízió egyik legjobb és legrokon-szenvesebb riportere, Antal Imre mű-ködött közre), csak a kezdő szót kell megkapnia, s már láncszerűen köve-tik egymást azok a történetek, me-lyek kultúránk halhatatlanjait idézik.

Ismerte Adyt? Persze, hogy ismerte! Kedves embernek tartotta, s büszke volt arra, hogy... Hát Karinthy? Ter-mészetesen őt is. Vele operettszöveget akart íratni magának, de erre nem nyílhatott mód, mert... Miképp ke-rült kapcsolatba Bartókkal? Ó, akkor épp zeneszerzést tanult Herzfeld Vik-tornál, akit annyira feldühített egyik új szerzeményével, melyet az órára vitt, hogy a professzor megtiporta a partitúrát. Ekkor vitte fel művét Bar-tóknak, aki szokásos bőbeszédűségével az mondta: nem is rossz. És milyen embernek tartotta Bartókot? Kegyetle-nül igényesnek.

De miért is szaporítsuk a szót? Aki ismeri Molnár Antal rádióelőadásait, eleve megkülönböztetett izgalommal várta e beszélgetést, hisz egy egyete-mes kultúrájú, műveltségű és erkölcsi-ségű tudóssal és emberrel találkozha-tott. Olyan valakivel, aki egész életé-ben hirdette és vallotta, hogy a mű-vészet és az erkölcs, a művészet és a hit egymástól elválaszthatatlanok. (Hadd idézzem egyik jegyzetét, mely a maga tömörségében is nagyon sokat elárul erről a mély érzésű emberről: „Isten segítsége abban áll, hogy bízom Ben-ne és rá gondolok. Ez önmagában már az Üdvösség.”) Talán épp kikezd-hetetlen erkölcsi szilárdsága a magya-rázata, hogy 1911-től megingathatla-nul állt ki az új magyar zenei törek-vések mellett. Mint a vele való be-szélgetésből is meggyőződhattunk, ne-ki, a kritikusknak is osztoznia kellett

bizonyos mértékig Bartók és Kodály népszerűtlenségében (ám teljes elisme-résében nem osztozhatott mindig fel-hőtlenül; emlékezzünk csak: jó néhány évre kiszorult a zenei életből). Es ugyanilyen kérielhetetlen következe-tességgel mondott ítéletet az új zene többi irányzata fölött. Egyik legizgal-masabb könyvében, az 1925-ben meg-jelent *Az új zenében* úgy ír Schön-bergről és Sztravinszkijről, hogy ol-vastán a mai zenerajongó, aki meg-tanulta korlátlanul tisztelni e zene-szerzőket, ugyancsak elképedne. Pedig nincs-e igaza, amikor arra céloz köny-vében, hogy Sztravinszkijnek azok a halhatatlan remekei, melyekből kihal-lani az orosz hagyományok ihletését, míg más helyütt szívesen tett enged-ményeket a háború alatt erkölcstelen-né vált Európa zenei ízlésének? S nem helyes-e az a meglátása, hogy a mo-dern zeneszerzők, még a legnagyobbak is, szívesen hagyatkoznak az ötletek sugallta véletlenre, s ez nem használ műveik egységének?

De térjünk vissza egy pillanatra ah-hoz a Molnár Antalhoz, akit most a képernyőn láthattunk. Aki elképzelt-tott szívárványos változatosságával, és megragadott szerénységével. Miért nem komponál professzor úr rendszeresen? — kérdezte a riporter. Más erre azt válaszolta volna komor ábrázattal: nem, nem dolgozom, nem jut időm rengeteg elfoglaltságom miatt. Molnár Antal azonban az igazat mondta, meg-ismételve *Írások a zenéről* című köte-tének bevezetéséből az idevágó gondo-latokat: „Tulajdonképpen pályám... zeneszerzői. Számos nagyarányú és ki-sebb terjedelmű kompozícióm nyert pályadíjat, sokat elő is adtak nyilván-nosan, gyakran bátorító sikerrel. De tüstént hozzá kell tennem: életem fo-lyamán mind kevesebbet róttam kot-tapapírosra, végül csaknem teljesen abbahagytam az ilyenmű működést. Persze igen bonyolult az efféle *de-crecendo* belső-külső oka. Mindeneset-re hozzájárult az is, amit egy humoros írásomban ilyen címmel szellőztettem: „Hogyan érvényesül a zeneszerző?” Az egyik legfőbb indítók azonban más volt. Egyszerűen a belátás, hogy Bar-tók is, Kodály is — mindegyik a ma-ga módján — *jobban* csinálja. Sokszor az volt az érzésem, amit én szerettem volna hangokban kihirdetni, azt meg-írták ők.” És egy utolérhetetlen mo-sollyal még hozzátette: „És tudia, a lustaságom... Sose dolgoztam agyon magam.” Ezt ő, de csakis ő elmond-

hatta. Hisz több mint húsz zenei könyve van kéziratban, s ugyancsak megjelenésre vár hatalmas *Zeneesztétikája*, melynek első, úgynevezett „általános” része 1938-ban jelent meg, s azóta könyvritkasággá vált.

Az ilyen közbevetett félmondatokból lehet megismerni az igazi televíziós személyiségeket. Akik nem kezdenek el nyögni a reflektorok fényében, nem tesznek úgy, mintha oldottan csevegének, s közben izzadva keresik papírjaikon az előre elkészített frázisokat, s nem mondanak olajozott közheleket. Molnár Antal „komázott” a kamerával, s így tudta elérni, hogy nézői — akik bizonyára még sokkal, de sokkal többen is lettek volna, ha nem vasárnap késő este sugározta volna a televízió e műsorát; s hosszú sivatagi heteknek kell eltelniük, míg egy olyan felvillanyozó egyéniség életet varázsol a képernyőre, mint például Ortutay Gyula — észre sem vették az idő múlását, s kissé csalódottan vették tudomásul, hogy már véget is ért a műsor. S valljuk meg, csak azt az egyet sajnálhattuk, hogy Molnár Antalt inkább emlékeiről faggatta ezúttal Antal Imre, s a szűkre szabott időbe nem férhetett bele egy zenetudományi kalandozás. Ilyen jellegű kitérő aligha akadna ma alkalmasabb vezető nála. Aki nem hiszi, lapozza fel a Zeneműkiadónál nemrégiben megjelent kitűnő *Zenekultúra* című könyvét. Amolyan műfaj nélküli kötetlen csevegés ez. Hol ebből, hol amabból a témakörből bukkan fel egy rögtönzésszerű fejezet. A könyv egésze

mégis az ember és a klasszikus zene viszonyának hű tükörképe, olyan ösztönző, a szépre és a jóra szemet nyitó olvasmány, melyet érdemes újra és újra levenni a polcról.

Es még valamit e lebilincselő beszélgetésből: Molnár Antal mindig együtt és egymás mellett beszélt Bartókról és Kodályról. (Mint ahogy zenei írásaiban is párhuzamosan elemezte korszakos művészetüket. Hadd hivatkozzunk ennek bizonyosságául kitűnő *Bartók és Kodály* című tanulmányára, amelyben azt is igyekszik megvilágítani, miben különböznek egymástól, hangsúlyozva, hogy e különbségek ketjük egyet akarásának és közös céljának bizonyosságai.) A mai zenetudományban divat szétválasztani kettejüket. S még szomorúbb, hogy szokás lett Kodály zeneszerzői munkásságát lebecsülni. Épp azok részéről, akik életében a tömjénfüstölt lóbálták körülötte, s nem nagyon mertek hangot adni „kritikai észrevételeiknek”. Molnár Antal ebben is példát mutatott. Azzal a néhány szavával figyelmeztet, ne prédáljuk el értékeinket, s ne válasszuk el egymástól azt, ami egy és oszthatatlan.

Antal Imre a műsor végén szeretettel köszöntötte a nyolcvanöt éves Molnár Antalt. E rövid szemlénk befejezésekképp mi sem tehetünk egyebet, mint hogy csatlakozzunk e jókívánságokhoz, kifejezve azt a reményt, hogy megéri még kéziratainak megjelenését, mi pedig gyakrabban találkozhatunk vele a képernyőn.

(S. G.)

KÉT JELENTŐS KIÁLLÍTÁSRÓL

November elején zárult a III. Nemzetközi Kisplasztikai Biennálé (Műcsarnok, Budapest), amelyen egy sor európai és Európán kívüli ország (Szovjetunió, Amerikai Egyesült Államok, Brazília, Japán, Franciaország, Német Szövetségi Köztársaság, Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Finnország, Portugália, Ciprus stb.) művészei s a vendéglátó állam: Magyarország néhány szobrásza (Szabó Iván, Csikszentmihályi Róbert, Kiss Kovács Gyula, Vasas Károly stb.) vett részt.

A Biennálé zsürije — amelynek tagja volt René Berger, a Lausanne-i egyetem művészettörténész-professzora, „A festészet felfedezése” című kitűnő

kézikönyv szerzője is — jó munkát végzett. Az 1975-ös nemzetközi kisplasztikai tárlat anyaga kisebb, redukáltabb, de ily módon könnyebben áttekinthető és jobban élvezhető volt, mint a némileg túlszűfolt, a szemlélőt már-már kimerítő két előző biennálé...

Abban azonban nem tért el az idei budapesti biennálé a korábbiaktól, hogy a bíráló bizottság ez alkalommal is tudomásul vette a kifejezőeszközöknek azt a sokféleségét, a stílusoknak, szemléletmódoknak, esztétikai krédóknak azt a divergenciáját, amely a világ képzőművészetét napjainkban jellemzi. A tárlaton láthattunk természetelvű, tradicionális nyelvű munkákat is, a század eleji „klasszikus avantgarde”

(kubizmus, geometrikus konstruktivizmus stb.) szellemében fogant műveket s persze nem hiányoztak a második világháború utáni neoavantgarde iskolák — főleg a pop-art — produktumai sem.

A bemutatott műtárgyak között voltak olyanok, amelyek mulatságos mókánál, bizarr gesztusnál, izléses formai játéknál vagy egyénieskedő mutatvány-nál nem adtak többet, de bőséges számmal találkoztunk elmélyült, meggyőző, magával ragadó hitelességű munkákkal is. Ilyenek például a norvég Per Hurrum női alakokat ábrázoló kis-bronzai, az osztrák Walter Leitner „Ábrándozó kislány” című érzékenyen megmintázott kompozíciója, a csehszlovák Miroslava Pangrác „Mila” című finom női feje, a román Marcel Gu-guianu-nak a legnagyobb román szobrász: Constantin Brancusi munkásságára épülő, „Hívás” című nemes arányú, gyönyörűen polírozott aktja, a spanyol Ramón Muriedas-nak tétova tekintetű, a riadság és boldogtalanság hangulatát sugalló figurái, a nyugatnémet Paul Wunderlich „Teríték” című — hal-, kés- és villa-kompozíciót feldolgozó — tómondatszerű reliefje, Sylvia Stone szobrászművésznő (USA) nyugalmat, harmóniát kifejező absztrakt térkonstrukciói és a magyar Bokros Birman Dezső (1889—1965) nagyszzerű munkáinak — a művész egész életművét átfogó — impozáns gyűjteménye.

A tíz esztendővel ezelőtt elhunyt Kossuth-díjas mesternek — aki olyan remekművekkel gazdagította XX. századi szobrászatunkat, mint a „Fekvő női akt” (1917), a „Kalapos önarckép” (1927), a kesernyés ízű, Daumier munkái mellé állítható „Don Quijote” (1929) vagy „Beczkói Bíró Henrik műgyűjtő mellképe” (1938), s aki — édesanyjáról és önmagáról rajzolt tus- és rőtli-lapjaival — grafikusként is kora legelső magyar művészei közé tartozott; a minden művészi érték iránt oly fogékony Kassák Lajos már évtizedekkel ezelőtt helyesen látta a jelentőségét: „Ha meg kellene neveznem modern szobrászaink közül a három legtehetségesebbet, kétségkívül közöttük lenne Bokros Birman neve is...” Kassák ítéletének igazságát a III. Kisplasztikai Biennálén szerepelt Bokros Birman-munkák is megerősítik.

Az élő magyar szobrászok és érmészek alkotásai közül elsősorban Kő Pál „Chagall és én” című fából faragott szobra és Asszonyi Tamás tizenkét kis bronzérme emelkedett ki.

Ilosvai Varga István, a mai magyar festészet egyik legvérbelibb koloristája, a Szentendrei Festők Társaságának egykori titkára, a Magyar Népköztársaság Kiváló Művésze augusztus végén töltötte be 80-ik esztendejét. Eből az alkalomból — Szamosi Ferenc műtörténész rendezésében — a mester mintegy nyolcvan festményéből retrospektív tárlat nyílt az Ernst-múzeumban.

Ilosvai Varga 1928-ban rendezte meg első budapesti gyűjteményes tárlatát a Nemzeti Szalonban (Elek Artúr az „Újság”-ban nyomban felfigyelt a pályakezdő művész „Kúnsági táj” című „szép olajfestményére” és pasztelljeire, amelyek között „finom munkák akadnak”...), festészete azonban akkor vált igazán jelentőssé, amikor a 30-as évek derekán Szentendrén telepedett meg. A művész (akinek a csendélet, az önarckép, főként azonban a táj- és városkép a fő témaköre) itt olyan előadásmódot alakított ki, amely a lírai posztimpresszionizmus delikát szinkultúráját a konstruktív szemlélettel, a tömör, építményes formaadással egyesíti.

Vásznain a 30-as években gyakorta tűntek fel munkások, zsellérek és kol-dusok (a szocialista világszemléletű Bálint György a „Magyarország” című lap 1937. január 10-i számában meleg elismeréssel szólott arról az érdeklődésről, amelyet a művész a proletárok, a parasztok és a társadalom kivetettjei iránt tanúsít...), a 40-es évektől kezdve azonban Ilosvai Varga egyre inkább Szentendre szűk, girbegurba utcáinak, a táblabíró-világban emelt épületeinek és a városkát övező változatos tájnak megörökítője lett.

A 40-es, 50-es, 60-as években a mester palettája egyre jobban kivirul, s valóságos szín-szimfóniák születnek festőállványán. Képein — amelyek hétköznapi motívumokat: sikátorokat, háztetőket, tűzfalakat, udvarokat, gyümölcsöskerteket, kis tereket, a macskaköves, keskeny utcákon csendesen járó-kelő emberalakokat jelenítenek meg — az optikai valóság, a külvilág által keltett élmények a költészet szférájába emelkednek.

Ilosvai Varga István visszatekintő kiállítása egy álmodozó lelkületű, őszinte beszédű, festő-poétának, nemzedéke egyik legjelesebb művészegyéniségének arcélét rajzolta elénk.

D. I.

A KILENCEDIK SZIMFÓNIA FERENCSIKKEL

Beethoven Kilencedik szimfóniája a karmester nagy erőpróbája. Ferencsik János, kinek művészete ezekben az években, szemünk láttára emelkedett világszínvonalra, maga is évekig vívódott ezzel a hatalmas alkotással. Míg nem érett meg benne teljesen, nem is sikerült maradéktalan teljességgel megszólaltatnia. Emlékezzünk csak némely régi hangversenyre: hol a hegedűk rossz belépése vitte zátonyra elképzeléseit, hol a tenor szólista megbicsaklása, hol a kórus rossz intonációja. Már-már minden a helyén volt, az épület mégsem volt teljes. Aztán egyszerre kivirágzott keze alatt ez a csodálatos alkotás. A korábban oly sokat sejtető részletek immár egyetlen ívré rendeződtek, s a rendezetlennek látszó mozaikok mögül felsejlett az a ragyogó kép, melyet oly ritkán sikerül megláttatniok a karmestereknek.

A Kilencedik szimfónia már születése pillanatában hatalmas feladatot jelentett előadóinak. Beethoven talán a londoni Filharmóniai Társulatnak szánta, de foglalkozott azzal a gondolattal is, hogy Berlinben engedélyezi ösbemutatóját. Csak amikor bécsi barátai elhatározták, hogy szerzői estet rendeznek tiszteletére, s nemzeti érzésére hivatkozva kérték, hogy ne fossza meg Bécs közönségét e páratlannak ígérkező alkotás ismeretétől, akkor egyezett bele előadásába. A karmesternek két összpróba volt ideje, természetes hát, hogy az ösbemutató jó néhány gikszerral zajlott le. S hiába tombolt a közönség, hiába sírtak a meghatottságtól a zenekari muzsikuskok, a Kilencedik további sorsa is azt mutatja, hogy alaposan próbára tette mindenkori megszólaltatóit, akik bizony sokszor nem emelkedtek föl a mű magaslatára, hanem inkább azt próbálták a maguk színvonalára leszállítani. Spohr, akit jeles muzsikusként tartunk számon, az utolsó tétel nehézségeire hivatkozva, előadhatatlannak bélyegezte a művet. Ries, Beethoven tanítványa, nem is egyszer megcsonkítva tűzte műsorára a szimfóniát. Igazi nagy sikerét Wagner küzdötte ki, aki 1847-ben, Drezdában szólaltatta meg, de önkényes változtatásokat eszközölt a partitúrán, maga választotta programja pedig azóta is sok félreértés és félreértelmezés forrása lett.

Még azok a karmester óriások is, akiket korunk emelt fel, sokszor bi-

zony csak félbe-szerbe sikeredett kápet adnak a szimfóniáról. Karajan lemezfelvételének több pontja erősen vitatnató. Toscanini a maga korában utolérhetetlennek hitt és becsült lemeze ma számunkra inkább egy eredeti értelmzés tükörképe. Az Eterna összkiadásának Kilencedikje kicsit unalmas. A Supraphoné Paul Kletzkiel olykor erőszakos. Részben e sok, de nem teljesen megoldott felvétel is a magyarázata annak, hogy ismerjük a Kilencedik szimfóniát, persze, hogy ismerjük, de nincs róla hiánytalanul teljes képünk (legfeljebb azoknak, akik a magukénak mondhatják Otto Klemperer valóban tökéletes lemezét). Pontosabban: nem volt róla hibátlan elképzelésünk mindaddig, amíg meg nem jelent a magyar Kilencedik, Ferencsik János vezényletével. (Közreműködik a Magyar Állami Hangversenyzenekar és a Budapesti Kórus, karigazgató: Forrai Miklós). A szólokat Andor Éva, Szirmay Márta, Korondi György és Sólyom Nagy Sándor éneklik. (Es írjuk ide még a zenei rendező Juhász István és a hangmérnök Dobó Ferenc nevét. Nélkülük aligha lenne ilyen élményt adó e lemez meghallgatása.)

Mi teszi emlékezetessé és maradandóvá a felvételt? Mindenekelőtt az a szilárd és következetes zenei elképzelés, mely Ferencsik karmesterei építkezését jellemzi. Az ő tolmácsolásában nincsenek e szimfóniának romantikus szélsőségei, hanem az egész teljes, zárt épület, mely boltívként zárja le és teljesíti ki a zenei klasszicizmust. Nem enged váratlan tempóingadozásokat, melyekkel oly nagy sikert aratnak ma a fiatalabb évfjárt karmesterei, amikor elhitetik, hogy nem Beethoven elképzelése az érdekes, hanem az övék. Kérlelhetetlen következetességgel juttatja viszont érvényre a ritmust, de azt sem — és ez megint jellemző előadási divat — a dallam rovására. Ahol szükséges, poétikusan ellágyuló, ahol azt sugallja a partitúra szelleme, heroikusan magával ragadó, a lezárásban pedig érzékeltetni tudja az egyetemes emberiség alázatos áhítatát. Hogy mennyire ez a mélyen és elkötelezetten humánus alap gondolat irányítja zenei elképzeléseit, annak jó jellemzője lehet a záró tétel hetedik variációsorozatának megoldása. Ebben a részletben bővül a zenekar a Beethoven korában oly nagy hatást tett Türkische Musik jellemző apparátusával, s a karmes-

terek nagy része ezt oktanul túlhangsúlyozza, mintha az utolsó tételnek az lenne az érdekessége, hogy megszólal benne a triangulum is. S hasonló tartózkodás jellemzi Ferencsik felfogását a tétel ujjongó lezárásában. A kottában szereplő Prestissimo jelzést ugyan hiánytalanul megtartja ő is, de fokozatosan ér el a csúcspont-ra, nem lihegve ront fel ide. Ahol kell, ő is eksztatikus magaslatokba emelkedik, akárcsak a mű zenei szövete a végső lezárásban, ahol a zene-

költő az öröm e szédült percében még egyszer összegzi és hangsúlyozza egyetemes mondanivalóját.

Ez a hűség és alázat emeli igazán magasra a Kilencedik szimfónia magyar felvételét. Megbízhatóan játszik a zenekar, ha nem is tökéletesen, de színvonalasan énekel a Budapesti Kórus, és két egészen kitűnő szólistateljesítménynek örvendezhetünk: Andor Évának és Sólom Nagy Sándorénak (Hungaroton SLPX 11736—737).

(R. L.)

Tájékoztató

ENEKLŐ LÁNYISKOLÁK

A szabadgondolkodású Eötvös Károly volt a századvég jó humorú ügyvéd-frója. Gyakran megcsipkedte az egyház nagyjait. De megszelídült ironikus tolla, amikor Ranolder János vespérmí püspökről szolt az *Utazás a Balaton körül* című regényes korrajzában. Mert János püspök volt a Badacsony-Balaton-táj első természetvédője. Házat és kilátót építtetett a Badacsony leg szebb pontjára, és korszerű szőlőművelésre taníttatta a táj parasztnépét. És száz éve ő alapította a Ranolder-intézeteket, a korszerű nőnevelés előmozdítására, Veszprémben, Pápán, Tapolcán, Keszthelyen, Kaposvárott és Budapesten. Kikötése csak az volt, hogy munkáslakta kerületekben adjon telket a város, például Pesten a József- vagy a Ferencvárosban, és hogy magyar nyelven neveljenek leendő jó családayákat, néptanítókat. Az intézetek első félszázada a magyar nyelv-ápolásban télt el. A második fél évszázada pedig sajátos módon a hazai énektanításban hozott kiemelkedő eredményeket, hiszen az azóta már világhírű Kodály-kórusoknak mintabemutatói voltak a Ranolder női énekkarak. Amikor hangjukat a rádió szterterőpfette, nemegyszer meghívást kaptak Svájcba és Angliába is. A budapesti Ranolder alapításának százéves jubileumán — szeptember 28-án — is felcsendült ez a hódító szépségű női énekhang. A rögtönzött énekkarban voltak olyanok is, akik ötven éve éneklék Kodály remekműveit. Csorda Romána, a harcos kóruskarnagy már csak mikrofonhangjával, néhány szóval szólhatott egykori kórustagjaihoz. Egy éve elhunyt. De ennek a fél évszázados európai hírd kóruskultúrának a neveltjei — köztük Kossuth- és Erkel-díjasok is — itt vannak közöttünk. A névsort ilyen nevek nyitják: Andor Pona, Andor Éva és még sokan a zenei nőnevelés nagyjai.

(Volly István)

A Gondolat Kladó újdonságai között elsőként említjük Georges Duby — Robert Mandrou A francia civilizáció ezer éve c. munkáját, amely Franciaországban egyetemi tankönyvként használatos. A szerzők a francia államalakulástól az 1950-es évekig kalauzolni bennünket a francia kultúrtörténet fejlődésében, mindenütt hangsúlyozva a katolikus egyház és a kereszténység inspiratív és tevéleges szerepét a kezdetektől szinte napjainkig. Részletesen elemzik a vallási szokások és magatartások kialakulását, a szerzetesrendek misszióit, az egyház szociális és kulturális mozgalmait, valamint a XIX. század nagy „katolikus megújulását”. A rendkívül tárgyilagos és elmélyült mű a széles körű ismeretszerzés és önművelés gazdagító tárháza. Az Izmusok-sorozat újabb kötete A manierizmus Klaniczay Tibor értő szerkesztésében, tömör, átfogóan vizsgáló esszéjével az eddigiektől eltérő megvilágításba helyezi ezt a sok félreértést szülő s méltatlanul kezelt művészeti mozgalmat. Rónay György és Vargha Kálmán szerkesztésében látott napvilágot a *Miért szép?* századunk magyar novelláit elemző tanulmány-gyűjtemény. A novellák mellett közölt, ritkán tapasztalt magas színvonalú értékeléseket Béládi Miklós, Déry Tibor, Beney Zsuzsa, Czére Béla, Rónay György, Pomogáts Béla, Rónay László, Gyergyai Albert és mások írták. Mint minden válogatás, ez is inkább hiányaival tűnik szembe: Móricz Zsigmond három novellával szerepel, de Tömörkény István eggyel sem. Csáth Géza, Szomorv és Bródy Sándor mellé kívánczozna Cholnoky László is. Ha Nagy Lajos — jelentőségéhez mérten — három novellával mutatkozik be, helyes volt-e Bibó Lajost. Kaffka Margitot vagy éppen Illés Endrét nélkülözni? A tanulság mindenesetre az, hogy folytatni kellene ezt a sorozatot újabb és újabb novellák felfedeztetésével, illetőleg ismertetésével.

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —

1953 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollars

SOMMAIRE

Mgr. József Cserháti: *L'Eglise de Hongrie en dialogue avec l'Etat*. Dans son étude, l'auteur qui est l'évêque du diocèse de Pécs, Secrétaire du Corps Episcopal Hongrois, répond à l'écho que son étude parue en Avril a éveillé dans le pays et à l'étranger. Puis il expose ses vues sur les rapports entre l'Etat hongrois et l'Eglise catholique dans les quatre chapitres dont les titres suivent: *Le pluralisme — phénomène de notre époque; La coexistence — besoin de notre époque; Le dialogue — tâche de notre époque; et finalement: Le dialogue est à poursuivre*. Les passages que nous citons sont relevés dans ce dernier chapitre: „Dans les pays occidentaux plus d'un contestent la possibilité de la coexistence et du dialogue entre l'Eglise et l'Etat socialiste dont l'idéologie est le marxisme. Nous ne pouvons admettre ces avis qu'à condition qu'ils soient dictés par la bonne intention de venir à l'aide de l'Eglise. Aussi j'estime bien fondée l'attitude de l'Eglise qui se refuse à toute intervention destinée a priori à créer des embarras et à susciter des difficultés.

L'Eglise d'aujourd'hui, du fait qu'elle se trouve engagée dans la voie d'une sorte de coopération avec l'Etat, ne doit jamais perdre de vue les trois impératifs suivants: 1.) elle se doit de préserver ce qui fait son essence et les valeurs qui lui appartiennent en propre; 2.) elle ne peut nullement s'identifier ni au communisme, ni au socialisme en tant que doctrines élaborées par le matérialisme historique; et finalement 3.) elle doit soutenir son droit d'émettre son avis dans des questions éthiques.”

Pour conclure, Mgr. József Cserháti déclare que l'Eglise veut bien apporter son aide sous réserve que les mesures prises pour encourager le progrès humain et le développement de la société communautaire ainsi que les lois établies en vue de la formation culturelle et l'amélioration de la vie humaine soient compatibles avec la morale chrétienne de même qu'avec la fin ultime de l'homme, considérée dans ses perspectives éternelles et transcendantes. L'Eglise réclame la reconnaissance — en tout temps — de ses aspirations morales, le respect des libertés qui appartiennent à son essence même; elle tient à ce que l'Etat lui témoigne plus généreusement sa confiance, qu'il fasse davantage crédit à cette Eglise postconciliaire qui, à l'échelle du monde entier, s'attache à se mettre au service du nouvel homme et de la nouvelle société.

C'est dans le même esprit d'idées que Béla Hegyi reprend le sujet traité par Mgr. Cserháti dans son étude *Signe vivant dans la société*. Nous en citons un passage relevé dans la chapitre intitulé *Nouvelle Eglise dans le socialisme?* „Le Concile de Vatican II a souligné avec insistance que l'Eglise a reçu la mission „d'aller par tout le monde” (Marc 16:15) pour être le sacrement du salut pour tous... L'Eglise s'attachant à proclamer l'évangile à tous les hommes ne fait qu'obéir au mandat de son Fondateur et le caractère d'universalité de l'Eglise l'y incite non moins. Elle veut prêcher la Bonne Nouvelle aussi à l'homme du socialisme, étant convaincue que l'initiation aux enseignements du Christ ne peut être qu'à l'avantage de qui que ce soit. Pour celui qui croit en Lui, Il est vie et plénitude; pour celui qui ne voit en Lui qu'un modèle proposé pour l'humanité de toujours, Il incarne ce qui fait l'essence éthique de l'homme; voire, Il a quelque chose à dire même à celui qui nie à la fois son existence réelle et idéale.”

Le Prof. Béla Csanád: *Mystère et liturgie* — Román Rezek rend compte du premier volume du Journal de Teilhard de Chardin. — István Török: *Karl Barth et le catholicisme romain* — Le Prof. Géza Bárczi: *La nouvelle traduction intégrale hongroise de la Bible* — Szabolcs Ö. Barlay: *Poèmes de Michelange dans un recueil de poésies dédié à Jean II, prince de Transylvanie* — Imre Varga poursuit son étude historique en présentant le village *Mezőörs* après

l'occupation turque, à travers des documents d'archives originaux. — József Nyögéri rend hommage au *Professeur Öveges*, piariste, physicien de renom, à l'occasion de son 80e anniversaire. — Nouvelle de *Leontin Szili*, poèmes de *Tamás Falu*, *Margit Mikes*, *Rita Farkas*.

I N H A L T

József Cserhádi: Der Dialog der Kirche in unserer Heimat. Der Autor des Artikels, der Bischof von Pécs und Sekretär der Ungarischen Bischofskonferenz reflektiert vor allem auf das einheimische und internationale Echo seines grossen Aufsehen erregenden Artikels vom April dieses Jahres, dann schildert er unter vier Untertiteln seine Ansichten bezüglich des Verhältnisses zwischen dem ungarischen Staat und der katholischen Kirche. Die einzelnen Untertitel lauten wie folgt: Der Pluralismus als Zeiterscheinung; Die Koexistenz als Anforderung der Zeit; Der Dialog als Zeitaufgabe, und zuletzt Der Dialog muss fortgesetzt werden. Aus diesem letzten Kapitel zitieren wir die folgenden Gedanken: „Wenn westliche Beiträge die Möglichkeiten der Koexistenz und des Dialogs in einem sozialistischen, marxistischen Staat bezweifeln, könnten wir ihre Meinungsäusserungen und Kritiken nur dann akzeptieren, wenn sie dadurch der Kirche Hilfe leisten möchten. Ich glaube aber, dass seitens der Kirche es durchaus begründet ist, wenn sie jede solche Einmischung zurückweist, die nur Störungen und Schwierigkeiten herbeiführen möchte.“

Was die Partnerschaft und die Mitarbeit anbelangt, muss die Kirche in ihrem heutigen ‚Engagement‘ besonders drei Gesichtspunkte vor Augen halten: 1.) sie muss die Essenz ihrer eigenen Wirklichkeit und Eigenwertigkeit aufrechterhalten; 2.) sie darf sich nicht mit dem Kommunismus oder Sozialismus als geschichtlichem Materialismus identifizieren; und zuletzt 3.) sie muss bei ihrem Recht beharren, dass sie in ethischen Fragen ihre Meinung äussert und schildert.“

József Cserhádi stellt fest, dass die Kirche ein hilfsbereiter Partner sein will, sofern die Bestimmungen im Interesse der menschlichen Entwicklung und der gemeinschaftlichen Gesellschaft, und die Gesetze für kulturelle Erziehung und für die Sicherung einer qualitätsmässigen Besserung des menschlichen Lebens, der christlichen Ethik und dem ewigen transzendentalen Ziel des Menschen nicht widersprechen. Die Kirche bittet um die Anerkennung ihres moralischen Willens, um die ständige Achtung jener Freiheitsrechte die zum Wesen der Kirche gehören, und bittet auch, dass die Staatsmacht mehr Vertrauen und antizipierte positive Erwartung der Kirche sichert, die nach den II. Vatikanischen Konzil heute überall auf der Welt dem neuen Menschen und der neuen Gesellschaft dienen will.

An den Gedankengang von Bischof Cserhádi knüpft sich der Artikel von *Béla Hegyi* betitelt „Lebendiges Zeichen in der Gesellschaft“ in dem er in einem Kapitel mit dem Untertitel „Neue Kirche im Sozialismus?“ unter anderen folgendes schreibt: „Der II. Vatikanische Konzil stellte fest, dass ‚die göttliche Sendung der Kirche sich an jedes Volk richtet, damit sie für alle das Sakrament des Heils werde... Angeregt von seiner Universalität und das Gebot seines Gründers folgend (Mk 16,15) strebt sie danach allen Völkern das Evangelium zu verkünden‘. Sie will es auch dem Menschen des Sozialismus verkünden, weil sie davon überzeugt ist, dass die Lehre Christi niemanden schaden kann. Für diejenigen, die daran glauben, bedeutet diese Lehre das Leben und die Fülle, und für diejenigen die nur ein Beispiel des ewig menschlichen darin sehen, verkörpert sie das ethische Wesen des Menschen. Doch sagt sie vielleicht auch denen etwas, die ihre reelle und ideelle Existenz gleichfalls verneinen.“

Béla Csanád: Mysterium und Liturgie — *Román Rezek:* Wird man mich jemals verstehen? (Besprechung der Memoiren von Teilhard de Chardin) — *István Török:* Karl Barth und der römische Katholizismus — *Géza Bárczi:* Die neue ungarische Gesamtübersetzung der Bibel — *Ö. Szabolcs Barlay:* Michelangelo in einem Gedichtband gewidmet an den Landesfürsten von Siebenbürgen János II (1565) — *Imre Varga* schreibt diesmal über die Geschichte des ungarischen Dorfes Mezőrs in den Zeiten nach der türkischen Besetzung — *József Nyögéri:* Eine Würdigung des namhaften Physikers des Piaristenordens. Professor József Öveges gelegentlich seines 80-sten Geburtstages. — Erzählung von *Leontin Szili*, Gedichte von *Tamás Falu*, *Margit Mikes* und *Rita Fazekas*.

HUNGAROTON MŰVÉSZLEMEZ AJÁNLAT

HÄNDEL

Delirio amoroso — kantáta
Nel dolce dell'oblio — kamarakantáta

Kalmár Magda (ének)
Pongrácz Péter (oboa),
Czidra László (furulya)
Rolla János (hegedű),
Frank Mária (gordonka)
Som László (bőgő),
Pertis Zsuzsa (cembalo)
Liszt Ferenc Kamarazene-
kar

Vezényel: Sándor Frigyes

SLPX 11653 ára: 60,— Ft

BRAHMS

G-dúr hegedű—zongora szonáta op. 78.

D-moll hegedű—zongora szonáta op. 108.

Szenhelyi Miklós (hegedű)
Schiff András (zongora)

SLPX 11731 ára: 60,— Ft

BERKES KÁLMÁN klarinét- tozik

Honegger, Debussy, Stravinsky, Weiner, R. Strauss művek

Kocsis Zoltán (zongora)
Fülemile Tibor (fagott)
Budapesti Filharmóniai
Társaság Zenekara
Vezényel: Kórodi András

SLPX 11748 ára: 60,— Ft

BALASSA SÁNDOR

Requiem Kassák Lajosért
op. 15.

Legenda vegyeskarra op. 12.
Cantata Y op. 21.

Sziklay Erika,
Palcsó Sándor, Útő Endre
(ének)
Magyar Rádió és Televízió
Szimfonikus Zenekara
Vezényel: Lehel György

SLPX 11681 ára: 60,— Ft

Cserháti József:

**Az egyház dialógusa
hazánkban**

Hegyi Béla:

Élő jel a társadalomban

Rezek Román:

**Megértene-e valaha
engem?**

Török István:

**Karl Barth és a római
katolicizmus**

Csanád Béla:

Misztérium és liturgia

Bárczi Géza:

A biblia új fordítása

Barlay Ö. Szabolcs:

**Michelangelo egy II. János
fejedelemnek ajánlott
verseskönyvben**

Nyögéri József:

Öveges professzor

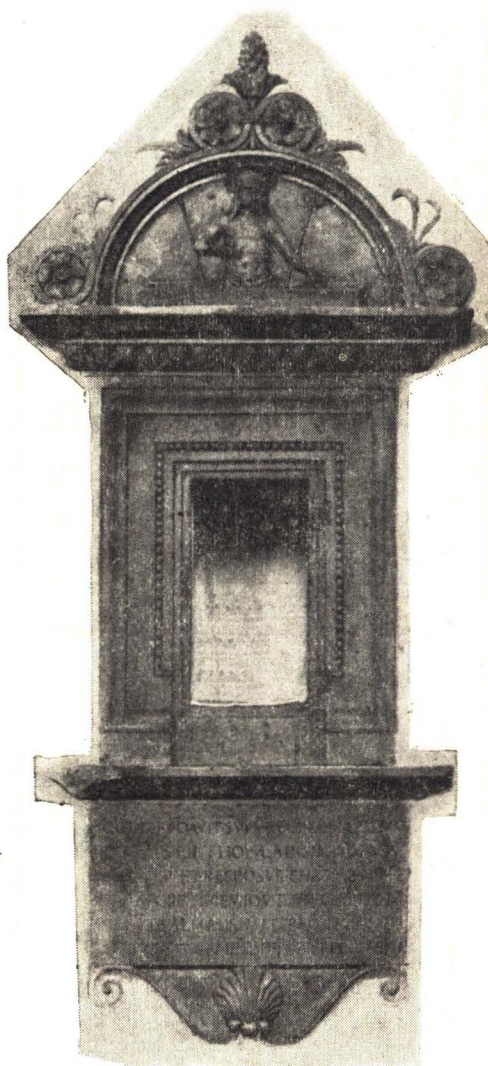
Szili Leontin:

Lepkeszárnyon (elbeszélés)

Varga Imre:

Oppidum Örs a török után

Falu Tamás, Mikes Margit és
Fazekas Rita **versei**

Az egyházasgergel (Nógrád megye) műemlék-
templom XVI. századi pasztofóruma

KRITIKA

Az örök élet reménye (Siki Géza), Molnár Antal a képernyőn (S. G.), Kurtág György szerzői estje (Tóth Sándor), Két jelentős kiállításról (D. I.), Tájékoztató